

İRANDA YAŞAYAN AZERBAJYAN TÜRKLERİ VE ÜLKELER ARASI İLİŞKİLER

CÜNEYT YILMAZ

İRANDA YAŞAYAN AZERBAJYAN TÜRKLERİ VE ÜLKELER ARASI İLİŞKİLER

YAZAR

Doç.Dr. Cüneyt YILMAZ

İMEVA KİTAPLARI

İRANDA YAŞAYAN AZERBAYCAN TÜRKLERİ VE ÜLKELER ARASI İLİŞKİLER

**YAZAR
DOÇ.DR. CÜNEYT YILMAZ**

İMEVA KİTAPLARI

**EDİTÖR
ASSOC. PROF. DR. YILDIRIM BAYEZİT
DELDAL**

2025/İSTANBUL

İRANDA YAŞAYAN AZERBAYCAN TÜRKLERİ VE ÜLKELER ARASI İLİŞKİLER

Bu Eser, Kültür Ve Turizm Bakanlığın E-Kitap Yönetmeliğine Göre Tescillenmiş Olup Akademik Amaçlı Bir Kitaptır. Eser Milli Kütüphaneye kayıtlıdır.

Kitabın Yazarı : Doç. Dr. Cüneyt YILMAZ

Kitabın Editörü: Assoc. Prof. Dr. Yıldırım Bayezit DELDAL

E-ISBN: 978-625-98114-9-9

1.E-Baskı, 2025, İstanbul

Yayına Hazırlayan: Yıldırım Bayezit DELDAL

Kitap Kapak Tasarım: Yıldırım Bayezit DELDAL

© 2023 : İstanbul Medisosyal Eğitim ve Araştırma -İstanbul

Kitap Yayımcısı: Yıldırım Bayezit DELDAL

www.istanbulmedisosyal.com.tr

istanbulmedisosyal@gmail.com

Basım: E-Kitap

İMEVA KİTAPLARI

YAZAR HAKKINDA

Doç. Dr. Cüneyt YILMAZ

İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünü bitirdi. Aynı üniversitede Avrasya Araştırmaları alanında yüksek lisansını “İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan-İran ilişkilerine etkileri” teziyle tamamladı.

University of Economics and Human Sciences in Warsaw’da alan dışı olarak “ Yetenek yönetiminin çalışan üretkenliğine etkisi” alanında ikinci yüksek lisansını Polonya’da tamamlamıştır. St. Clements University’de “Polonya ve Türkiye’nin Avrupa Birliği entegrasyonu bağlamında paylaştığı ve ayrıştığı siyasi dinamikler’ doktora tezi ile Political Science alanında doktorasını tamamlamıştır. Aynı üniversitede Doçentlik unvanını almıştır. Yazarın ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış makaleleri vardır.

TEŞEKKÜR

Bu kitabın yazımı sırasında bana destek olan kıymetli Aileme ve Akademisyen arkadaşlarıma. Kitabımın Editörü Öğretim Üyesi Assoc. Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt DELDAL hocama teşekkürlerimi sunarım

Doç. Dr. Cüneyt YILMAZ

ÖZET

İRANDA YAŞAYAN AZERBAJYAN TÜRKLERİ VE ÜLKELER ARASI İLİŞKİLER

Tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler ve jeopolitik konumu nedeniyle diğer ülkelerin siyasi ve kültürel yapısına olan etkileri açısından İran ve İran tarihi, üzerinde derin araştırmalar ve analizler yapılması gereken bir konudur. Bu durum hem İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri hem de İran-Azerbaycan diplomatik ilişkileri için geçerlidir. İran hakkında yapılacak araştırmaların alan çalışmalarına getireceği yenilikler göz önünde tutularak bu çalışmada İran'ın tarihsel süreci, İran kimliğinin oluşumunda Şii etkisi ve tarihsel evreler hakkında bilgi verilmiştir.

İran tarihinden sonra İran'ın bugünkü yönetim yapısı ile İran'da yaşayan önemli topluluklardan Azerbaycan Türkleri'nin konumu incelenmiştir. Son bölümde ise İran-Azerbaycan ilişkileri İran'ın kuzeyinde yaşayan Azerbaycan Türkleri bağlamında değerlendirilmiş ve temel sorunlar ortaya konulmuştur. Bu çalışma ile İran-Azerbaycan ilişkilerinin tarihsel süreci ele alınarak İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin günümüzdeki durumlarına ışık tutmak istenmiştir.

İÇİNDEKİLER

YAZAR HAKKINDA.....	I
TEŞEKKÜR.....	II
ÖZET.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
BİRİNCİ BÖLÜM	
1.Giriş.....	1
1.1. İran Kimliği Oluşumunda Tarihi Evreler	7
1.1.1. İslam Öncesi Fars Dönemi	7
1.1.2. İlhanlılar Dönemi.....	12
1.1.3. Safevi Hanedanlığı Dönemi	15
1.1.4. Afşar Hanedanlığı Dönemi	34
1.1.5. Zend Hanedanlığı Dönemi	36
1.1.6. Kaçar Hanedanlığı Dönemi.....	37
1.1.6.1.Türkmençay Antlaşması	41
1.1.6.2. Meşrutiyet Hareketi.....	43
1.1.6.3. Azadistan ve Muhammed Hıyabani	46
1.1.7. Pehlevi Hanedanlığı	49
1.1.7.1. Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyid Cafer Pişeveri.....	56
1.1.7.2. Ak Devrim.....	60
1.2. 1979 Devrimi ve Sonrası	64

1.2.1. Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi	76
1.2.2. SSCB'nin Dağılması ve Azerbaycan Devleti'nin Kurulması	83
1.2.3. Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi	86
1.2.4. Karikatür Krizi ve Sonrası Yayın Politikası.....	89
1.2.5. Yeşil Hareket ve Mir Hüseyin Musevi	94
1.2.6. Arap Baharı ve İran'a Etkisi	96

İKİNCİ BÖLÜM

2. İran'ın Devlet Yapısı Ve Güney Azerbaycan	99
2.1. İran Devlet Yapısı	99
2.1.1. Siyasi Kurumlar ve Karar Alma	103
2.1.2. İstihbarat ve Güvenlik Yapılanması	108
2.1.3. İran'ın Ekonomik Yapısı	114
2.1.3.1. İran'ın Ekonomik Sistemi:Bonyad ve Bazaar	114
2.1.3.2. İran'da Genel Ekonomik Durum	117
2.1.4. İran'ın Toplum Yapısı	120
2.2. Azerbaycan Türkleri	126
2.2.1.Tarihsel ve Jeostratejik Açından Güney Azerbaycan ..	126
2.2.2. İran'ın Güney Azerbaycan Stratejisi	141
2.2.3. Azerbaycan Türkleri'nin İran'a Yönelik Politikaları.	144
2.2.4. Azerbaycan Türkleri'ni Temsil Eden Siyasi Partilerin İran'daki Yeri	147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Güney Azerbaycan Ekseninde Azerbaycan-İran İlişkileri.....	150
3.1. Azerbaycan Türkleri'nin Güncel Sorunları	150
3.1.1. İnsan Hakları İhlalleri Sorunu	153
3.1.2. Siyasi Temsil Sorunu	157
3.1.3. Anadilde Eğitim Sorunu	159
3.1.4. Bölgesel Ayrımcılık Uygulamaları Sorunu	163
3.1.5. Ekonomik Ayrımcılık Tartışmaları	169
3.2. Azerbaycan-İran İlişkileri	175
3.3. Ermenistan Konusu ve İran'ın Tutumu	187
3.4. Soğuk Savaş Sonrası Problemlerin Günümüzdeki Hali	188
SONUÇ	194
KAYNAKÇA	208

BİRİNCİ BÖLÜM

1.Giriş

İRAN'IN TARİHSEL ARKA PLANI

İran binlerce yıllık tarihi, içinde birçok etnik yapıyı barındıran yapısı ve coğrafyasıyla dünya siyasetinde önemli yeri olan bir Ortadoğu ülkesidir.¹ İran da yaşayan farklı etnik topluluklar ülke geneline eşit bir şekilde dağılmamış, aksine her bir etnik grup kendi dil ve kültürlerini buldukları coğrafyalarda yaşatmaya çalışmışlardır. Bu etnik gruplar arasında en fazla nüfusa sahip olan grup yaklaşık 30—milyon nüfusu ile Azerbaycan Türkleri'dir.²

İran, Ortadoğu'nun merkezinde, Basra Körfezi ile Hazar Denizi ve Anadolu ile Hindistan arasında yer alan önemli bir bölgede 1.648.195 km² alanıyla geniş bir ülke olup; 8731 km sınır uzunluğuna sahiptir ve Doğu'da Afganistan (945 km) ve Pakistan (978 km), Batı'da Irak (1609 km) ve Türkiye (486 km), Kuzey'de Azerbaycan (767 km), Türkmenista- 1 -n (1206 km) ve

¹ Barış Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri(1923-1938)**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s.15.

² Recep Albayrak, **Türklerin İrani-Yakın Gelecek-1**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s.21.

Ermenistan'a (40 km) komşudur. Coğrafi konumu ve birçok ticaret yolunun üzerinde olması bu topraklarda çeşitli uygarlıkların kurulmasına sebep olmuştur.³

İran'ın başkenti Tahran'dır. 2013 yılı sayımına göre nüfusu 77,45 milyondur. Ülke 31 eyalet, 241 il, 647 ilçe, 591 kent ve 2191 köye ayrılmıştır.⁴ Nüfusun yüzde 40'ını Fars kökenli halk oluşturur. Farslardan sonra ise en büyük etnik grup olarak Azerbaycan Türkleri gelmektedir ve nüfusun yüzde 30'unu oluşturmaktadırlar. Nüfusun geriye kalan yüzde 30'luk kısmında diğer etnik gruplar olan Çingene, Simnani, Sengseri, Peştun, Tacik, Lor, Aştıyani, Beluçi, Arap, Kürt, Gilek, Musevi, Ermeni, Goran v.b sayılabilir.⁵

İran İslam Cumhuriyeti Aralık 1979'da Anayasa'nın onaylanmasıyla Caferi kolu inancı üzerine kurulmuştur.⁶ Aslında Şii Mezhebini kullanarak bölgede etkili olmayı başaran ilk devlet 16-18.yy

³ Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi(1700-1925)**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2012, s.17.

⁴ Ali Kafkasyalı, **İran Türkleri**, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2010, s.39.

⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s.22.

⁶ Onur Okyar, **İran ve Demokrasi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, s.128.

arasında hüküm sürmüş olan Safevi Hanedanlığı'dır.⁷ Humeyni ise 11 Şubat 1979 Devrimi ile bu birliği kurmayı bir kez daha başarmıştır. Velayet-i Fakih doktrini ile gücü elinde tutmayı başaran Humeyni 1989 yılındaki ölümüne kadar bu doktrin karşısında hiçbir güç tanımamıştır.

İran Anayasası içinde demokrasi kelimesi geçmez. Bunun yerine İslamcılık ve Cumhuriyetçilik paradigmaları ön plandadır. Anayasada toplumun iktisadi, siyasi ve içtimai ilişkileri ile devlet kurumlarının işleyişi düzenlenmiştir. Devlet Şii İslam'ı resmi din olarak kabul etmiştir.

Türkler İran coğrafyasına 8.yy'ın başlarından itibaren yerleşmişlerdir. Selçuklulardan önce Tebriz ve Urmiye civarı Türkler'in çok yoğun olduğu ve hatta Türkmenlerin Anadolu'ya yaptıkları akınlarda merkezi üs olmuştur.⁸ Aslında İran Türklüğünün kültürel coğrafyası siyasi coğrafyasından çok daha büyük olup

⁷ Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Cilt:9, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988, s.537.

⁸ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 19.bs. , İstanbul, Ötüken Yayınları, 2015, ss.103-195.

Kafkas coğrafyasını, Irak ve Suriye'nin bir bölümünü ve Doğu Anadolu'yu kapsamaktadır.⁹

1813 Gülistan Antlaşması¹⁰ ve 1828 Türkmençay Antlaşması¹¹ ile Azerbaycan Türkleri bir bölünme yaşamışlardır. Çünkü bu antlaşmaya göre Bakü dahil Aras Nehrinin üst tarafı Ruslar'a bırakılacaktır. İran'ın güneyi İngiliz, kuzeyi ise Rusya'nın hakimiyetine girmiştir.

Aslında Azerbaycan Türkleri'nin kendi kültür, dil, insan hakları vb. gibi sosyal hakları için mücadeleye başlaması da bu tarihle birlikte olmuştur. Bu bağlamda Türkler 28 Mayıs 1918 yılında Gence'de Azerbaycan Cumhuriyeti'ni, 15 Nisan 1920'de Tebriz'de Tahran Hükümeti'ne karşı Azadistan Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.¹²

İran, sınırları içinde yaşayan tüm etnik kökenleri Şiilik ve Farslılık potası altında eriterek, bu toplulukların

⁹ Ali Kafkasyalı, **İran Coğrafyasında Türkler**, İstanbul, BilgeOğuz Yayınları, 2011, s.22.

¹⁰ Gülistan Antlaşması metni için bkz; Albayrak, **a.g.e.** , ss.608-613.

¹¹ Türkmençay Antlaşması metni için bkz; Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:36, Erzurum, 2008, ss.187-199.

¹² İran Türkleri, **a.g.e.** , s.32.

kendi dil, kültür ve sanat gibi geleneksel faaliyetlerine yabancılaşmasını istemektedir. İran'da yaşayan Türkler ise bu politikayı hiçbir zaman benimsemeyerek özlerinden uzaklaşmamak için her zaman mücadele etmektedirler. Bununla birlikte Azerbaycan Türkleri'ni birçok sorun beklemektedir. Bunlar; İran'ın Azerbaycan Türkleri'ne karşı yapmış olduğu İnsan Hakları ihlalleri sorunu, siyasi temsil sorunu, anadilde eğitim sorunu, bölgesel ayrımcılık uygulamaları sorunu ve ekonomik ayrımcılık uygulamalarıdır.

Türkiye; kan bağı olan, Türkçe konuşan, hemen hemen aynı kültür ve geleneklere sahip olan Azerbaycan Türkleri için kilit ülke konumundadır. İran ile ilişkilerde çok önemli rol üstlenebilecek Azerbaycan Türkleri'ni yakından tanınması Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Türkiye 1990'lı yıllarda Orta Asya ve Azerbaycan'a Şii oldukları gerekçesi ile yönelmemiş fakat SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte bu politika yerini Türkiye'nin Orta Asya Türkleri ile sıkı ilişkiler kurmasına bırakmıştır.¹³ Aslında Türkiye-İran ilişkileri Osmanlı Devleti ile başlamıştır çünkü eski çağlardan

¹³ Kemal Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s.192.

beri Anadolu ile İran Platosu kesişmektedir.¹⁴ Yavuz Sultan Selim döneminde fetih politikaları İran Devleti ile ilişkileri olumsuz yönde etkilemişken, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar olumlu yöne evrilmiştir.

İran Devleti'nin Azerbaycan ile ilişkilerinde hiç şüphesiz Azerbaycan Türkleri'nin yeri çok önemlidir. Azerbaycan'ın İran'a karşı olan tutumunu belirleyen bu etkenin dışında İran-Ermenistan ilişkileri de yine belirleyici rol almıştır.

Bu bağlamda İran Devleti'nin nasıl bir strateji ile Azerbaycan Devleti'ne ve İran Türkleri'ne davrandığı tezimizde geniş bir şekilde incelenmiş, İran Devleti'nin ve İran halkının duygu ve düşünceleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonunda elde edilen bilgi ve bulgular sonucunda İran'ın iç siyaseti, Farslılık ve Şiiliğin iç siyasete etkisi, İran ile Azerbaycan Türkleri arasındaki ilişki ve Azerbaycan Türkleri'nin ülke içinde güncel sorunları belirlenmeye çalışılmış ve Azerbaycan

¹⁴ İbrahim Caner Türk, **Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri**, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2013, s.15.

Türkleri'nin İranlılık ve bağımsızlık duygularının ne durumda olduğu yorumlanmıştır.

Araştırmalarımız esnasında İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri için literatürde çeşitli ifadeler kullanıldığını fark ettik. Ancak bu tez çalışmasında genellikle “Azerbaycan Türkleri” daha seyrek olarak da “İran Azerileri”, “Azeriler”, “Türkler” olarak ifade edilmişlerdir. Ancak her halükarda kastedilen topluluk İran topraklarında yaşayan Azerbaycan Türkleri'dir.

1.1. İran Kimliği Oluşumunda Tarihi Evreler

İran Coğrafyasının merkezi her zaman için İran Platosu olmuştur.

1.1.1. İslam Öncesi Fars Dönemi

İran Platosu Mezopotamya düzlüklerinden Ceyhun (Amuderya) Nehrine, güneyde Hint Okyanusundan batıda Zağros Sıradağlarına, kuzeyde Seyhun (Siriderya) Nehrine ve Hindukuş Dağları'na kadar uzanır. Umman Körfezi ile Basra Körfezi'ni içine alır.¹⁵ Farslar Safevilerin egemenliğine girene kadar Azerbaycan Türkleri'nden ayrı bir geçmişe sahiptiler.

¹⁵ Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2011, s.2.

Farsların geçmişi M.Ö. 550'lere Ahamenişlere kadar gitmektedir.¹⁶ Antik dönemin son Fars İmparatorluğu olan Sasaniler kendinden önceki Ahamenişler'in devamı olarak varlığını 651 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁷

Sasani devleti çağın en ileri yönetim şekline sahiptir. I.Hüsrev Zerdüştlük'ü resmi devlet dini olarak ilan etmiştir.¹⁸ Fakat tüm inanışlara hoşgörülle yaklaşmış; hatta kendi oğlu Hristiyanlığı kabul edince bu duruma saygı duymuştur.¹⁹ Sasaniler, aynı zamanda tıp, bilim, sanat ve felsefe gibi bilim dallarında da ileri seviyelere ulaşmıştır.

Sasani Devleti bu kadar güçlü ve ileri yönetim şekline sahip bir devlet olmasına rağmen, gerileyip yıkılması 30 yıl gibi bir sürede olmuştur.²⁰ Sasaniler gibi köklü bir imparatorluğa Araplar tarafından bu kadar kısa bir süre içerisinde son verilmesinin arkasında Sasaniler'in

¹⁶ Garthwaite, **a.g.e.** , s.20.

¹⁷ **a.g.e.** , s.80.

¹⁸ Karadeniz, **a.g.e.** , s.35.

¹⁹ Esko Naskali,"İran", **D.İ.A.** , XXII, İstanbul, 2000, s.395.

²⁰ "Sasaniler", **Temel Britannica Ansiklopedisi**, Cilt:15, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1993, s.70.

Bizans ile aralarında devam eden savaşlar ve taht kavgaları vardır.²¹

Harita-1 İran Coğrafyası Fiziki Haritası

Kaynak:http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308

Sasanilerin son otuz yılı Akhun ve Arap saldırılarıyla geçse de, M.S 2. yy'da kurulan ve İslam öncesi Dönemde en parlak zamanını yaşayan Sasanî İmparatorluğu'nun²² sonunu getiren, İkinci halife Ömer

²¹ Osman G. Özgüdenli, **Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2016, s.11.

²² Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim", **Ortadoğu Siyasetinde İran**, Ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ankara, Barış Kitabevi, 2011, ss.3-50.

Bin Hattap olmuştur. Sasaniler, bütün ileri yönetim şekline, çeşitli alanlarda iyi bir seviyede olmalarına ve huzur içinde yaşamalarına rağmen, İslam orduları karşısında daha fazla dayanamamıştır.

Aynı zamanda Fars devletinin yıkılmasına sebep olan Halife Ömer'e karşı bu süre içinde de kin ve nefret beslemişlerdir. Halife Ömer'i şehit eden de Ebu Lü'lüe Feyruz El-Mecusi isminde Zerdüş inanca sahip bir Farslı köle olmuştur. Daha sonralarda ise Feyruz için Baba Şucaeddin Türbesi adında bir anıt mezar İran'da açılmış, günümüze kadar da ziyaretlere açık olarak varlığını sürdürmüştür.

Farslar İslâmı kabul etmek zorunda kalmalarına rağmen, içten içe İslam Ordularının işgalini hiçbir zaman sindirememiş ve kabul edememişlerdir.²³ Bugün dahil İran'da yoğun bir şekilde Halife Ömer düşmanlığı görülmesinin altında yatan sebep Sasaniler'in yıkılışıyla bağdaştırılabilir.²⁴

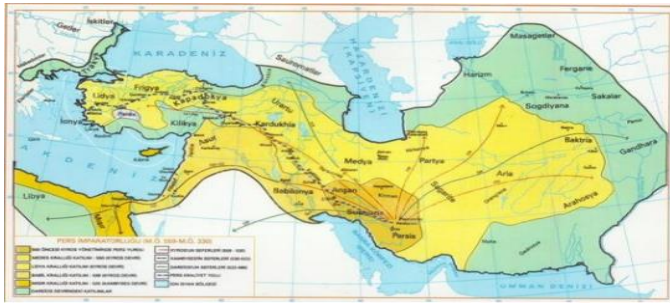
²³ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.5.

²⁴ "İran'a Müslümanlardan Çağrı Ebu Lü'lüe Türbesini Yık!", Anadolu Haber Günlüğü, <http://anadoluhaber.blogspot.com/2008/12/irana-mlmanlardan-ari-ebu-lle-trbesini.html>

Farsların İslamiyet öncesi dönemine bakıldığında Zerdüştlük dininin yerinin çok büyük olduğu görülmektedir. Farsların İslam dinini kabullenmelerinin oldukça yavaş gerçekleşmesinin sebebi olarak eski dinlerine ve yıkılan devletlerine bağlılıklarından kaynaklandığı gösterilmektedir.²⁵

Sasanilerden sonraki dönemde Fars kültürü, aynı coğrafya üzerine kurulan devletleri ciddi boyutta etkilemiştir ancak bağımsız bir Fars Devleti'nden söz etmek mümkün değildir. Öyle ki, İran coğrafyasındaki parçalı siyasi yapıların birleşmesi Safeviler ile sağlanmıştır.²⁶

Harita-2 Pers İmparatorluğu Haritası

Kaynak:<http://www.forumacil.com/harita-kadastro/383997-pers-imparatorlugharitasi.htm>

²⁵ Garthwaite, a.g.e. , s.110.

²⁶ Sinkaya, a.g.e. , s.4.

1.1.2. İlhanlılar Dönemi

Moğollar'ın 13. yy'ın ortalarında Yakın-Doğu'da gerçekleştirdiği istilalar, Türk Dünyası'nı olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat bu istilanın sonrasında 1256 yılında İlhan Hülagü önderliğinde Azerbaycan Coğrafyası'nda Tebriz merkezli İlhanlı Devleti'nin kurulması bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. İlhanlılar'ın kurulduğu coğrafya önceki dönemde Sasaniler'in ve Abbasiler'in bulunduğu yerdir. Bu coğrafyadaki kültür unsurlarını da kullanan İlhanlılar, yönetim yapısını kendilerinden önceki devletlerinkine benzer şekilde oluşturmuşlardır.²⁷

Hülagü Han, Sünniliğin merkezi olan Abbasiler'i ortadan kaldırarak coğrafyadaki dengeleri bozmuştur. Hülagü'nün Abbasilerden sonraki en büyük düşmanı ise Memlükler olmuştur.²⁸

Hülagü'nün ölümünden sonra yerine Abaka geçmiştir. Abaka'nın Devletin teşkilat yapısının gelişmesinde katkısı büyüktür. Dedesi ve babası gibi Müslümanlar'ın

²⁷ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", **A.Ü.D.T.C.F.** , ss.1-35.

²⁸ Erdem, **a.g.e.** , s.8.

düşmanı olmuştur. Abaka'nın 1282 yılında ölümünden sonra yerine Teküder geçmiştir. Teküder Abaka'nın büyük oğlu Argun tarafından öldürülerek hükümdar olmuş fakat genç yaşta öldüğü için yerine kurultay tarafından 1291 yılında Geyhatu getirilmiştir. Bu dönemde de İlhanlı-Memlük mücadelesi devam etmiştir ve Anadolu'da devlete karşı çıkan ayaklanmalar bastırılmıştır.²⁹

Geyhatu lüks yaşantısı ve Cengiz yasasını ihlal ettiği ileri sürülerek tahttan indirilmeye çalışılmış ve yerine Hülagü'nün torunlarından Baydu'ya tahtı ele geçirmesi için destek verilmiştir. Fakat Baydu da tahta geçtikten yedi ay sonra bazı devlet adamlarının Argun'un oğlu Gazan'ı desteklemesiyle tahtan indirilerek öldürülmüştür.³⁰

Gazan Han'ın kendisinin Müslüman olması dolayısı ile devletin resmi dinini İslamiyet olarak değiştirmiştir. Bu dönemde Gazan Han ıslahat çalışmalarını arttırmış,

²⁹ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar(1256-1353)", **D.İ.A.** , ss.102-105.

³⁰ Yuvalı, **a.g.e.** , s.103.

Memlükler'e karşı Papa ile ittifak kurmak istemiş fakat 1303 yılında öldüğü için bunu yapamamıştır.³¹

Olcaytu kardeşi Gazan Han'ın ölümünden sonra onun yerine gelmiş ve abisinin izlediği politikayı takip etmiştir. 1316 yılında yerine çocuk yaştaki Ebu Said Bahadır Han geçmiştir. Ebu Said babası Olcaytu'nun aksine Şiilik yerine Sünniliği seçmiş ve İslamiyet'in yayılması için uğraşmıştır. Zehirlendiği düşünülen Ebu Said 1335 yılında 30 yaşındayken ölmüştür.

Ebu Said'den sonra ortaya çıkan taht kavgaları ile devlet parçalanarak İlhanlıların yerine Muzafferîler, Celâyirîler, Karakoyunlular, Horasan Serbedârîleri ve Eratnaoğulları hanedanlıklar kurulmuştur.³² İlhanlılar devletinde Moğolca'nın yanında Türkçe ve Farsça'da kullanılmıştır. Moğol istilasının Anadolu coğrafyası için tek olumlu yanının bölgenin Türkleşmesine katkıda bulunmaları ve İlhanlı ile Altın Orda Devletleri'nin İslamı kabul etmesi gösterilebilir.³³

³¹ Yuvalı, **a.g.e.** , s.103.

³² Abdullah Kaya," İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası", **EÜSBED**, 2013, ss.293-326.

³³ Yuvalı, **a.g.e.** , s.105.

1.1.3. Safevi Hanedanlığı Dönemi

Bugünün İran'ında arka plana baktığımızda, Safevi hanedanlığının büyük bir yeri olduğu görülür. Safevi Hanedanlığı dönemi hem Azerbaycan Türkleri'nin İran'ı sahiplenen anlayışlarının hem de Azerbaycan Türkleri ile Farısların İran'da egemen güç olma yolundaki tarihi mücadelelerinin başlangıç noktasını oluşturur.³⁴

Azerbaycan coğrafyasında (Kuzeyde Derbent, güneyde Zencan ve Hamedan) yaşayan Türklerin geçmişı, M.Ö. VII. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. M.Ö. VII. Yüzyılda, bu coğrafyada Sakalar, diğer bir ismiyle İskitler yaşamıştır. İskitler'in bir diğer özelliği ise, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden ilk Türk boyu olmalarıdır. Bu göçler sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir.

Türkler'in Azerbaycan coğrafyasına yerleşmeleri ise, aynı zamanda Anadolu'ya kalıcı olarak yerleşmelerine denk gelen 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ile

³⁴ Vedat Özkan, "İran Azerilerinin etnik temelli güncel sorunlarının tarihsel bakış açısı ile incelenmesi", **T.C. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 12.

olmuştur. Bu dönemden sonra hem Anadolu hem de Azerbaycan coğrafyası birer Türk yurdu halini almıştır.³⁵

Harita-3 Safevi devleti siyasi haritası

Kaynak:

<http://www.tarihmektebi.com/2012/08/safeviler-devleti-hakkindabilgi.html>

Azerbaycan coğrafyası daha sonra Timurlar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular egemenliğinde kalmıştır. Bu sayede de Türk kültür ve medeniyeti bu topraklara iyice yerleşme imkânı bulmuştur. Bugünkü Azerbaycan Türkleri'nin tarihini Safeviler'den başlatmak yerinde olacaktır.

³⁵ Faruk Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", **Bellekten**, Cilt 21, Sayı 83, Ankara, 1957, ss.429-431. ; Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.; Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Türklerin Rolü**, Ankara, 2001, s.265.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın torunu Şah İsmail, diğer bir ismiyle I. İsmail, Nahçıvan yakınlarında Akkoyunluları yenmiş ve İran'ı topraklarına katarak kendini Tebriz'de Şah ilan etmiştir (1501). Şah İsmail, tüm Azerbaycan yurdunu kendi topraklarına kattıktan sonra yönünü İran'a çevirmiştir. Böylece yaklaşık 250 yıl Orta Doğu'da hüküm sürecek Safevi Devleti'nin temelleri atılmıştır³⁶.

Safevi devleti adını Şah İsmail'in dedesi Safiyüddin İshak'ın 1301 yılında kurduğu Safevi tarikatından almıştır. Safiyüddin İshak'ın Sünni olduğu yönünde güçlü deliller mevcuttur. Şah İsmail'in diğer dedesi Şeyh Cüneyd'in ise iktidarı elde etmek için Şiiliğe ilgi duyduğu söylenmektedir. Hatta Şah İsmail'in ilk başlarda Sünni olduğu ancak daha sonra Şiiliğe ilgi duyduğu da hala tartışılmaktadır.³⁷ O dönemde Şiilik ve Sünnilik arasında büyük bir ayrışmadan söz etmek mümkün değildir.

³⁶ Sayın Dalkıran, "İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançlarının Etkisi Ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:18, 2002, ss.49-96. ; Safevi tarihi için bkz.; Oktay Efendiyev, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1993, ss. 131-139.

³⁷ Dalkıran, **a.g.e.** , ss.49-96.

Azerbaycan'a gelen Türkmenler, o dönem bölgede daha yaygın ve etkili olan Şiilik inancı etkisinde kalmışlardır. Bunun yanında Anadolu'ya göç etmeye devam eden Türkmenlerin göçebe hayat tarzlarından dolayı, Osmanlı Devleti'nin bu topluluğu kontrol edememesi ve Şiiliğe tepkili olması sonucunda bu boylardan büyük kısmı “ters göç” etmişlerdir. Bu geriye göçler Azerbaycan'a doğru olmuştur. Şah İsmail ters göç eden Türkmenleri kucaklamış ve Safevi Hanedanlığı'nda yaşamalarına imkân vermiştir. Şah İsmail'in bu davranışı ile Şiilik Türkmenler arasında hızla yayılmış ve kabul görmüştür. Bunun yanında Türkmenler, Safevi Hanedanlığı'nda oldukça önemli vazifeler almışlardır.³⁸

Anadolu'da Şiiliği yaymak için önemli bir çaba gösteren Safevi devleti, Sünni olan Osmanlı tarafından ciddi bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum neticesinde iki devlet arasında çatışmalar kaçınılmaz hale gelmiştir.³⁹ Bu mezhep farklılığı, iki devletin birbirine yakınlaşmasını engellediği gibi aralarında savaşlar yaşanacak boyutlara ulaşmıştır.

³⁸ a.g.e. , ss.49-96.

³⁹ Nihat Çetinkaya, **Kızılbaş Türkler**, İstanbul, Kripto Yayınları, 2011, ss.445-490.

Şah İsmail'in anadili Azerbaycan Türkçesiydi.⁴⁰ Safevi Devleti ise gerek adet ve töreleri ile gerekse karakteristik özellikleriyle bir Türk Devleti'ni andırıyordu. Kuruluşundan itibaren devletin ana unsurlarından biri Azerbaycan Türkleri'dir, aynı şekilde orduda da görev almışlardır. Safevi Devleti'ni diğer Türk devletlerinden ayıran esas unsur; Şiiliğin İsnâ aşeriyye Mezhebi'ni resmi mezhep olarak seçmeleridir.

Bu mezhep tercihi sadece Türk beylikleri arasında değil Müslüman devletler arasında da ayırt edici bir unsur olmuştur. O güne kadar en yaygın olan mezhep Şiiliğin Zeyidilik mezhebiydi. Ancak Safeviler'in İsnâ aşeriyye'yi resmi mezhep olarak seçmesiyle, bu mezhep Zeyidilik Mezhebi'nin önüne geçmiş ve günümüze kadar en yaygın Şii mezhebi olarak kalmayı başarmıştır. Bu durum aynı zamanda Şiiliğin Orta Doğu'ya iyice yerleşmesini sağlamıştır.⁴¹ İsnâ aşeriyye, günümüzde Caferilik olarak da anılır.

Şah İsmail, hükümdarlık bölgesindeki Şii nüfusu artırmak için Türkmenler arasında Şiiliği yaymakla yetinmemiş, Kербela'da yaşayan binlerce Arap Şii'nin

⁴⁰ Mossoume Price, **Iran's Diverse Peoples**, California, ABC-CLIO, 2005, pp.66-67.

⁴¹ Çetinkaya, **a.g.e.** , s.186.

de Safevi Devleti topraklarına göç etmesini sağlamıştır. Şah İsmail, o dönem çok daha yaygın olan Sünniliği tercih etmeyerek Sünni Osmanlı'dan kendini ayırmıştır. Gerçekten de İsnâ-i Aşeriye'yi benimseyerek Osmanlı'nın çekimine kapılmadığı ve hatta Osmanlı karşısında bir güç olarak durduğu görülmektedir.

Şah İsmail, Safevi Devleti'ni kurduktan bir yıl sonra, İran'a topraklarını genişletmek üzere seferler düzenlemiştir. Bu seferlerde başarı sağlayıp, İran topraklarını da kendi ülkesine katmıştır. Şah İsmail, Fars kültürünü tanımış ve sadece mezhepsel farklılığı yeterli bulmamıştır. Bu bağlamda, Fars kimliğine sahip çıkarak kültürel olarak kendine fark yaratan bir özellik kazandırmıştır.

Farslar, Sasani devletinin yıkıldığı 651'den Safevi egemenliğine girdiği 1502'ye kadar, neredeyse 1000 yıllık bir süre içinde üzerinde egemen olan her idareyi köklü medeniyetleri ile derinden etkilemiştir. Ancak Safevi dönemine dek, hiçbir idare altında kendi birliklerini sağlayamamışlardır. Bu bağlamda Farslar için de Safevi döneminin ayrı bir önemi vardır. Öyle ki, bu dönemde Farslar kendi siyasi birliklerini sağlamış ve

Fars kimliğinin Safevi kimliği içinde hayat bulduğu bir evreye girmişlerdir.

Özellikle 10. yy.dan itibaren Farsların ulusal geçmişi, Firdevs'in meşhur Şehname'sinde de net bir şekilde görüldüğü gibi, destansı bir havaya bürünmüş ve Fars kimliği oldukça anlam kazanmıştı.⁴²

Farsların kültürel zenginlikleri, güçlü bürokratik yapısı ve 1500 yıllık geçmişi, Farslılık kimliğine özendirici bir unsur olmuştur. Şah İsmail'in de bu geçmişten etkilendiği zaman içindeki uygulamalarından anlaşılmaktadır. Ancak Şah İsmail'in Farslara karşı bu denli ilgili olması ve onları devlet kademelerinde önemli konumlara getirmesi sadece Farsların gücünden ve kültüründen etkilenmesinden kaynaklı değildir.

Şah İsmail, Türkmen Aşiretlerini kontrol etmekte zorlanmaya başlamıştı ve bu Türkmen aşiretlerinin devlet kademelerinden tasfiye olması gerektiğine kendini inandırmıştı. Türkmenlerin alternatifi de Farslar olmuştur. Daha ileriki dönemlerde ortaya çıkan Şahlar da Türkmenleri kontrol etmekte sorunlar yaşamış ve

⁴² Garthwaite, a.g.e. , s.110.

Şah İsmail'in yaklaşımına benzer yaklaşımlar sergilemişlerdir.⁴³

Safevi devletinin daha ileriki dönemlerine bakıldığında Türkmenlerin devlet kademelerinden tasfiye edildiği ve devlet için sadece askerî bir güç unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Safevi devletinin son dönemlerine dek düzenli bir ordusunun olmadığı ve Türkmenlerin aracılığı ile savaş sırasında asker toplanan bir ordu sistemi olması nedeniyle, Şahların üzerinde Türkmen baskısı kurulmuştur. Şahlar aslen Türkmen olmalarına rağmen bu aşiretlerin orduda baskın olmalarından rahatsız oldukları söylenebilir.

Başlarda Şah İsmail'in en büyük desteği olan ve devlet kurmasını sağlayan askeri gücün sahibi Türkmenler, idari kadrolarda görevlendirilen Farslar'ı her zaman hor görüp etkili makamlarda görmekten hoşlanmamışlardır. Farslar daha çok dinsel ve bürokratik alanlarda kendilerine yer edinmiş ve "Ehli kalem" olarak anılmışlardır. Şah İsmail'in vefatına kadar belirlediği beş vezirin beşi de Fars kökenlidir. Ayrıca Şah İsmail, İran'ı topraklarına kattıktan sonra kendini İran Şahı olarak nitelemiş, ileriki dönemlerde ise Sasani

⁴³ Garthwaite, a.g.e. , s.111.

İmparatorlarının kendisi için kullandığı ve Şahlar Şahu anlamına gelen **Şehrinşah** ifadesini kullanmaya başlamış ve hatta kendisini ülkesinde **Şehrinşah** ilan etmiştir⁴⁴.

Şah İsmail'in, devleti kurduğu günden itibaren hem devleti idare edişi hem askeri alandaki başarıları ile Şiiilikte önemli bir yeri olan "Mehdi" olduğuna inanılmıştır. Ancak 1514 yılında Osmanlı ile girdiği Çaldıran Savaşı'nda⁴⁵ Yavuz Sultan Selim tarafından yenilgiye uğratılınca bu inanç yerini hayal kırıklığına bırakmış ve Şah İsmail Çaldıran Savaşı'ndan ölümüne kadar içine kapanmış, devlet işleriyle ilişkisini kesmiş ve bir daha sefere çıkmamıştır.⁴⁶

Safevi Devleti 250 yıla yakın bir süre varlığını sürdürmüştür. Bu süre içerisinde tahta toplam sekiz Şah çıkmış, yöneticilerin tamamı ise Türk kökenli olmuştur. Safeviler'in son yılları, Avrupa'da sömürgeciliğin arttığı ve Ortadoğu'da sömürge arayışlarına başladıkları zamana denk gelmektedir. Safeviler'in egemenliği süresince, Osmanlı ile stratejik olarak rekabette olduğu,

⁴⁴ **a.g.e.** , ss.145-175.

⁴⁵ Çaldıran Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz; Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı" , **D.İ.A.** , Cilt:8 s.194.

⁴⁶ Garthwaite, **a.g.e.** , ss.150-154.

bölgesel gücünü artırmak için Şiiliği yaymaya çalıştığı ve Şiiliğe Milli birlikteliği sağlayabilmek adına sahip çıktığı görülmektedir.⁴⁷

Başlangıçta tam bir Türk devleti olarak kurulan Safevi Devleti, Şah İsmail döneminden itibaren ve özellikle İran'ı topraklarına kattıktan sonra Fars kültürünün etkisi altında kalmaya başlamıştır. Safevi Hanedanlığı son Fars Devleti'nin yıkılışından bin yıl sonra, tekrar Fars siyasi birlikteliğini sağlayacak kadar yoğun bir şekilde Fars kimliğine sahip çıkmış; böylece bir Türk Devleti içinden bir Fars Devleti çıkmaya başlamıştır.⁴⁸

İran'ın temellerinin atıldığı Safevi Devleti, son dönemlerini iç mücadele ve kargaşa içinde tamamlamıştır. Afganların İran'a saldırıları ve İran ordusunu yok etmesinden sonra Safevi Hanedanlığı'nın fiilen varlığı sona ermiş yerini Afşar Hanedanlığı'na bırakmıştır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Şiilik Safevi devleti için birleştirici bir unsur olmuştur. Şiiliğin tarihi ve tarihsel süreçteki önemi, günümüz İran'ını ve Azerbaycan

⁴⁷ Dalkıran, **a.g.e.** , ss.49-96.

⁴⁸ Tufan Gündüz, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010, ss.3-45.

Türkleri’ni anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Arapça’da “Şii” tekil, “Şia” çoğul bir ifade olup kelime anlamı olarak “takipçiler” demektir. Kelimenin esası “Ali’nin takipçileri” anlamına gelen “Şiatül Ali”den gelmektedir.⁴⁹

Peygamberin vefatından sonraki dönemde Benî Saide Çardağı’nda toplanan Müslümanlar kimin halife olacağı ile ilgili görüş birliğine varamamıştır. En güçlü aday Hz. Ebu Bekir olmasına rağmen, Peygamber hayattayken yaşanan Gadir-i Hum Olayı’na⁵⁰ istinaden bir kısım Müslümanlar, halifenin Hz. Ali olması gerektiğini savunmuştur.

Gadir-i Hum olayı Şiilik ve Sünnilik’in ilk çıkış noktasıdır. Hz. Muhammed’den sonra Hz. Ali’nin halife olmasını savunan Şiilere göre Peygamber burada Allah’ın ayetteki emri ile Hz. Ali’yi kendinden sonraki

⁴⁹ Hüseyin Atay, İbrahim Atay, Mustafa Atay, Cilt: I, Ankara, **Arapça-Türkçe Büyük Lügat**, 1964, s.1162.

⁵⁰ Hz. Ali’nin imâmeti açısından Şiî gruplar nezdinde tarihî önem taşıyan yer. ; Konu ile ilgili bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, “Gadir-i Hum”, **D.İ.A.** , Cilt:13, Yıl: 1996, ss. 279-280.

halife olarak işaret etmiştir.⁵¹ Fakat Hz. Ebubekir ilk İslam Halifesi olmuştur.

Müslümanların bir kısmının Gadir-i Hum olayını işaret ederek Hz. Ali'nin halifeliğini savunması Şiiliğin çıkış noktasıdır. Bu olay Sünni kaynaklarda da yer almış ancak ayetlerin olaydan farklı bir zamanda geldiği ve bu olayla ilgisiz olduğu kabul edilmiştir. Buna benzer bir takım ayrıntılardan dolayı Sünniler Gadir-i Hum olayını Şiilerden farklı şekilde görür ve farklı anlamlandırır.⁵²

Raşit Halifeler dönemi olarak bilinen bu dönemde Hz. Ebu Bekir'den sonra Ömer bin Hattap, Osman bin Affan ve Ali bin Ebu Talip İslam Devletinin başına geçmişlerdir.

Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve sonrasında yaşananlar Şiiler ve Sünniler arasında yaşanan fikir ayrılığını daha da derinleştirmiş ve belirginleştirmiştir. Hz. Osman'ın halifelik döneminin sonlarına doğru uyguladığı bir

⁵¹Cemal Sofuoğlu, “Gadir-i Hum Meselesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:26, Sayı:1,1984, ss.461-470.

⁵² Talha Hakan Alp, “Gadir-i Hum mizansenî”, Yeni Şafak,14.02.2012,

http://yenisafak.com.tr/yazarlar/talha_hakan_alp/gadir-i-hum-mizansenî/35395 (Erişim tarihi: 05.03.2013).

kısım politikalar bazı Müslümanlar tarafından kabul görmemiş ve hatta bu tepkiler Hz.Osman'ın halifeliğini kabul etmemeye kadar gitmiştir. Son olarak Hz. Osman'a karşı bir grup Müslüman tarafından isyan hareketi başlamıştır. Hz. Ali isyancıları sükûnete çağırılmış ve Hz. Osman'ı korumaya yönelik bir takım tedbirler almıştır. Ancak bütün bunlara rağmen Hz. Osman evinde şehit edilmiştir.

Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Hz. Ali halife olmuş ve halife olmasıyla birlikte Hz. Osman dönemindeki pek çok uygulamaya son vermiştir. Bununla birlikte pek çok valiyi de görevden almıştır. Hz. Ali'nin görevden aldığı valilerden biri olan Muaviye, bu durumu bir türlü kabul edememiş ve öncelikle Hz. Osman'ın katillerinin yakalanıp cezalandırılmasını istemiş, aksi takdirde Hz. Ali'ye biat etmeyeceğini söylemiştir. Ayrıca Muaviye, Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın öldürülmesini engelleyecek yeterli tedbirleri almamakla suçlamıştır.

Hz. Ali'nin bu şekilde suçlanması ile Müslümanlar kendi aralarında ilk defa birbirleri ile savaşacak kadar ciddi bir bölünme yaşamışlardır. İslam tarihinde bu olay "İlk Fitne" olarak anılır. Bu olayla beraber

Haşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasındaki Cahiliye Devrinden kalma mücadele tekrar gün yüzüne çıkmıştır.⁵³ Bundan sonraki dönemde de Müslümanlar arasında bölünmeler ve çatışmalar devam etmiştir. Bu çalkantılı dönemde de Hz. Muhammed'in eşi Hz. Aişe ve sahabelerinden önemli isimler Hz. Ali ile çatışmışlardır. Bu olay tarihte “Cemel Vakası” olarak geçmektedir.⁵⁴

Hz. Ali ve Muaviye, Siffin Savaşı ile Irak civarında savaşmış ancak Muaviye istediği neticeye ulaşamamış ve yenilmeye başlamıştır. Yenilginin etkisiyle, daha fazla Müslümanın kanının akmasını istediğini söyleyerek savaşmak yerine her iki tarafın da kararıyla bir hakem heyeti belirlemeyi ve bu heyetin kararına göre hareket etmeyi teklif etmiştir. Bu olay İslam tarihinde “Hakem Olayı” olarak bilinir.

Hz. Ali bu teklife sıcak bakmasa da, yanındaki Müslümanların isteğine uyarak kabul etmiştir.⁵⁵ Hakem olayı neticesinde Hz. Ali'yi temsil eden Ebu Musa

⁵³ Adnan Demircan, “Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset, **Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, Aralık 2013, ss.173-190.

⁵⁴ Demircan, **a.g.e.** , s.175.

⁵⁵ **a.g.e.** , s.184.

Abdullah bin Kays el-Es'ârî ile Hz. Muaviye'yi temsil eden Amr bin el-Âs el-Kureysî ne Muaviye'nin ne de Ali'nin artık halife olmasının uygun olmayacağına karar vermiş, onların yerine Müslümanların uygun gördüğü birinin halife seçilmesi kararına varmıştır. Kararın açıklanma aşamasında, önce Ebu Musa konuşmuş ve Hz. Ali'yi halifelik makamından azlettiğini ve artık halifelik yapmasının uygun olmayacağını açıklamıştır.

Ancak sıra Amr bin el-Âs el-Kureysî'ye gelince Hz. Ali'den boşalan halifelik makamına Muaviye'yi atadığını ve artık onun halife olduğunu söylemiştir. Amr bin el-Âs Hakem Heyeti'nin aldığı karara uyulmasının anlaşmanın gereği olduğunu ifade etmiş ve anlaşmaya uymanın farz olduğuna dair Kur'an'dan ayetlerle tarafları ikna etmek istemiştir.

Hakem Olayı'nın bu şekilde sonuçlanması neticesinde, Müslümanlar için bir tarafta Hz. Ali bir tarafta Muaviye olmak üzere iki halife ortaya çıkmıştır. Müslümanların büyük bir çoğunluğu Hz. Ali'yi halife olarak kabul edip ona biat etmeyi uygun görmüşse de Hz. Ali'nin⁵⁶

⁵⁶ Konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız; M. Yaşar Kandemir, "Ali", **D.İ.A.**, Cilt:2, s.375.

ölümünden sonra, dengeler hızla değişmeye başlamıştır.⁵⁷

Hakem Olayı neticesinde ortaya çıkan bir başka grup ise “Hariciler” olarak anılır. Bu grup Hz. Ali’nin artık halife olamayacağını savunduğu gibi Muaviye’nin de bu şekilde halife olmasının doğru olmadığını savunmuşlardır. Bu grup aynı zamanda Hz. Ali’nin hakeme giderek büyük bir hata yaptığını ve dinden çıktığını söylemişlerdir. Bu durum Müslümanlar arasında her geçen gün büyüyen çatlağı daha da büyütüştür. Hz. Ali’yi şehit eden de yine Haricilerden Abdurrahman ibn-i Mulcem olmuştur. Hariciler, zaman içinde kendi inançsal ekollerini de geliştirmiştir.

Hz. Ali’nin Muaviye tarafından saf dışı bırakılmasının ardından, halifelik de Emeviler’in egemenliğine geçmiştir. Ancak Şiiiler ve Sünniler arasındaki asıl ayrışma, Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin ve ailesinin kendisiyle birlikte hareket eden 70 Müslüman ile birlikte 680 yılında Kербela’da şehit edilmesi ile yaşanmıştır. Bu olay “Kербela Olayı” olarak anılmaktadır. Kербela Olayı ile birlikte Sünniler ve

⁵⁷ Demircan, a.g.e. , s.185.

Şiiler yollarını tamamen ayırmış ve Şiiler kendi ekolünü oluşturmaya başlamıştır.⁵⁸

Şiiler, Sünnilerden farklı olarak hilafeti benimsemez. Hilafet yerine, Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam liderliğinin "imamet" olarak anılması ve imamın Hz. Ali olması gerektiğini savunurlar. Bununla birlikte imamet makamı da Hz. Ali soyundan devam etmelidir. Çünkü hilafette halkın yöneticilerini seçmesi söz konusu iken imamette yönetici İlahi Kudret vasıtasıyla seçilir.⁵⁹ Yani, Peygamberi Allah belirlediği gibi imamı da Allah belirleyecektir. Şiilikte Peygamber Allah'tan vahiy alır ve bunu insanlara tebliğ eder. İmamet makamının sahibi ise, bu vahiyi doğrudan tebliğ etmek yerine önce yorumlar sonra insanlara öğretir. İmamet makamı sahibi de tıpkı peygamber gibi günahlardan Allah tarafından korunur.

İsnaaşeriyye inanışına göre Hz. Ali'den sonra imamet, on ikinci imam olan Muhammed İbn Hasan'a kadar devam etmektedir. Muhammed İbn Hasan bir diğer

⁵⁸ Adnan Demircan, "Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Kerbela Olayına Yaklaşımları", **Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)**, Cilt:1, 2010, ss. 295-308.

⁵⁹ Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.36, Sayı.1, 1997, ss.79-117.

adıyla Muhammed Mehdi olarak bilinir. Şii inanışa göre Muhammed Mehdi'nin ilahi bir güç aracılığıyla kıyametin kopmasından önce geri gelip dünyada adaleti hâkim kılacaktır.⁶⁰

Şiilikte imamet makamı ve imam kavramı, siyasal anlamda çok önemlidir. Öyle ki, Sünnilikle kıyaslanamayacak derecededir. Sünnilikte imama sadece dini açıdan başvurulurken Şiilikte dini, siyasal, sosyal ve şahsi konularda da başvurulabilecek önemli bir makamdır.

Hilafet makamı Raşit halifelerden sonra önemini yitirmiş, siyasi gücünü kaybetmiş ve sadece dini konularda başvuru olan bir otorite olmaya başlamıştır. Şiilikte ulemanın, yönetimini beğenmediği iktidara karşı eleştiride bulunması bir haktır, hatta yönetimin zulmettiğine inanıyorsa takipçilerini isyana dahi çağırabilir.⁶¹

⁶⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "İslam İnancında Mehdi", **D.İ.A.** , Cilt: 28, 2003, ss. 371-374.

⁶¹ Miyase İlkur, **İmam Mehdi'den Humeyni'ye İran**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2009, ss.47-48.

Tarihte ilk kez Safevi Devleti İsnâaşeriyye Mezhebi'ni devletin resmi mezhebi olarak kabul etmiştir.⁶² O zamana kadar yoğunlukta olan Zeyidilik, zamanla yerini Onikicilik'e bırakmıştır. Şah İsmail, dedesinin yolundan giderek Şiiliği birleştirici bir unsur olarak kullanmış ve Alevi Türkmenleri'ni ortak bir noktada toplamıştır.

Böylece diğer Türk Beylikleri ve Sünni karakterli toplumlar ile arasına mesafe koyabilmeyi başarmış; ayrıca Şiiliği benimsetebildiği Türkmenlerin kendi gücü altında toplanmasını sağlamıştır.⁶³ Bununla birlikte Şah İsmail, İran'da Şiiliği yaymak için, büyük çoğunluğu Kerbela olayının yaşandığı bölgedeki Şiilerin İran'a göç etmesini sağlayacak bir politika izlemiştir.⁶⁴

Şiiliğin İran topraklarında yayılmasının ve benimsenmesinin bir diğer sebebi ise Farslardır. Farslar ya da diğer bir deyişle Persler, kendi dönemlerinin en güçlü medeniyeti olmakla beraber topraklarında barış ve huzur içinde yaşamaktaydılar. Bin yıllık bu güçlü

⁶² Andrew J. Newman, **Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire**, I.B.Tauris, 2006, s.156.

⁶³ Çetinkaya, **a.g.e.** , ss. 387-394.

⁶⁴ İlknur, **a.g.e.** , ss.49- 60.

medeniyet 30 yıl gibi kısa bir sürede Bizans, Akhun ve Arap saldırılarına uğramış ve o güçlü medeniyet yerini zayıf bir topluma bırakmıştır. Bu durum da Farslarda bu devletlere karşı kin ve nefret meydana getirmiştir. Ancak Fars medeniyetinin sonunu getiren bu saldırılar değil, İslam orduları ve Halife Ömer olmuştur. Farslar, İslamı diğer medeniyetlere göre çok daha zor ve uzun bir süreç sonunda kabul etmiştir. Bu durumun arkasında Farsların İslam devletine ve Halife Ömer'e kızgınlığı aranabilir. Aynı sebep, Farsların İslamiyet'ten sonra Şiiliği kabul etmesinde de aranmalıdır. Öyle ki, günümüzde bile İran topraklarında ne Osman ne de Ömer ismine rastlanmamaktadır.

1.1.4. Afşar Hanedanlığı Dönemi

Oğuz Kağan Destanı'ndan elde edilen bilgilere göre Afşarlar 24 Türk boyu arasında yer almaktadır.⁶⁵ Afşarlar, Safevi Devleti'ni kuran 7 Türk boyundan biridir. Afşarlar Nadir Şah tarafından Horasan bölgesinde kurulmuştur. 1736 yılında İran'da egemen güç olan Nadir Şah, kendini İran Şahı ilan etmiştir. 1736'dan itibaren ülke içindeki düzeni sağlayarak

⁶⁵ Besim Atalay, **Divanü Lügati't Türk**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt:1, 2006, s.56.

başarılı savaşlarla yeni toprakla kazanmış ve İran topraklarını genişletmiştir. Askerî başarıları ile dikkat çeken Nadir Şah sayesinde 18.yy. İran topraklarının Sasani döneminden sonra en geniş hale geldiği dönem olmuştur.⁶⁶

Nadir Şah, 1747 yılında bir suikaste kurban gittikten sonra devletin başına geçen Şahlar ise, aynı başarıyı hiçbir zaman gösterememiştir. Bu başarısızlıklar sonucu devletin otoritesi kaybolmaya başlamış ve bunun yanında ülke sınırları içinde iktidarı ele geçirmek isteyen aşiretler ve beylikler ortaya çıkmıştır.

Harita-4 Afşar Hanedanlığı Siyasi Haritası

Kaynak:

<https://mitolojikervani.blogspot.com.tr/2015/06/afsar-hanedanlg.html>

⁶⁶ Abdurrahman Ateş, “Nadir Şah Afşar’ın Ölümünden Sonra İran’da Hakimiyet Mücadeleleri ve Osmanlı Devleti’nin İran Politikası”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2006, Cilt:8, Sayı:2, ss.53-64.

Afşar Hanedanlığı'nın bu karışık dönemi Kaçar Hanedanlığı'nın 1794 yılında iktidarı elde etmesi ile nispeten sona ermiştir. Ancak Nadir Şah döneminde elde edilen güç ve refah bugüne kadar tekrar elde edilememiştir.⁶⁷

Nadir Şah, Türk kökenli bir hakandı ve tam bir Türklük bilincine sahipti. Buna rağmen İran Şahı olarak Safevi Hanedanlığı'nın kimliğine sahip çıkarak İranlılık politikasını aynen sürdürmüştür. Saray içinde Azerbaycan Türkçesi konuşulsa da devletin resmi dili Farsça olarak kalmıştır. Bunların yanında Nadir Şah, devletin Şiilik politikalarında biraz daha esnek davranmış ve zaman zaman Sünni söylemler içine girmiştir. Bu bağlamda, Sünniliğe sıcak bakmasının ardında Sünni Afganlar ile sıcak bir diyalog kurma arzusu olduğu düşünülebilir.

1.1.5. Zend Hanedanlığı dönemi

Zend Hanedanlığı, Afşarlar ile aynı yıllarda İran için egemenlik mücadelesi vermiştir. Nadir Şah'ın İran otoritesini ele aldıktan sonra Doğu İran'a sürdüğü Zend Hanedanı, Nadir Şah'ın ölümünden sonra Bahtiyar

⁶⁷ Ateş, a.g.e. , ss.53-64.

aşireti lideri ile anlaşarak ve Afşar Hanedanlığı'ndan doğan boşluktan faydalanarak İran'ın içlerine doğru ilerlemiştir. Zend Hanedanı Kerim Han, 1760 yılında daha önce anlaştığı Bahtiyar aşireti lideri Alimerdan Bahtiyari'yi saf dışı bırakmış Orta ve Güney İran'da 34 yıl süren bir hâkimiyet sağlamıştır.

Zend Hanedanlığı kökeni Türk olmayan bir aşiret tarafından kurulmuştur. Zend Hanedanlığı da hakim olduğu bölgelerde tıpkı Safeviler gibi Farsça'yı resmi dil olarak kullanmış, Caferilik mezhebini benimsemiş ve sahip çıkmış, bu doğrultuda politikalar yürütmüştür.⁶⁸ Kısaca, aşiretler İran topraklarında hâkimiyet kurmak istemişler ve mücadele etmişlerse de, Safeviler'in kurguladığı İran kimliğine sahip çıkmış ve farklı politikalar yürütmemişlerdir.

1.1.6. Kaçar Hanedanlığı Dönemi

Kaçarlar 13. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Karabağ'a göç etmiş ve burada yaşamaya başlamışlardır. Bununla birlikte Kaçarlar, Safevi Hanedanlığı'nı destekleyen Türk boylarından biridir.

⁶⁸ “İran'ı anlamak”, İstanbul, **BÜSAM: Araştırma Analiz ve Projeksiyon Çalışması**, 2009, s.18.

Safeviler döneminde, devletin askerî unsurunu oluşturan Türkmenler ile birliktedirler. Kaçarlar, bugünkü Azerbaycan Türkleri'nin etnik yapısı içinde de yer almaktadır.⁶⁹

Kaçar Hanedanlığı, Ağa Muhammed tarafından 1794 yılında kurulmuş ve Ağa Muhammed de diğer beylik ve hanedanlıkların başları gibi kendini İran Şahı ilan etmiştir. Hanedanlık kurulduktan hemen sonra, Zend Hanedanlığı'nda yaşanan iç karışıklıklardan faydalanmış ve egemen güç olma mücadelesi sonucunda İran topraklarını ele geçirerek 1796 yılında ülkenin hakimi olmuştur. Ağa Muhammed öldükten sonra yerini yeğeni Ali Feth Şah'a bırakmıştır. Kaçar Hanedanlığı egemenlik süresince Türk kökenli şahlar tarafından yönetilmeye devam etmiştir.⁷⁰

Kaçar Hanedanlığı'nın İran egemenliği 1796–1926 yılları arasında sürmüştür. Devletin genel olarak başarısız yönetildiği, 18. ve 19. yüzyıllarda değişen uluslararası siyasete ayak uyduramadığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkedeki iç karışıklık da bu dönemde göze çarpan diğer bir belirgin özelliktir.

⁶⁹ Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, y.y. , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009. s.52.

⁷⁰ Abrahamian, **a.g.e.** , ss.21-53.

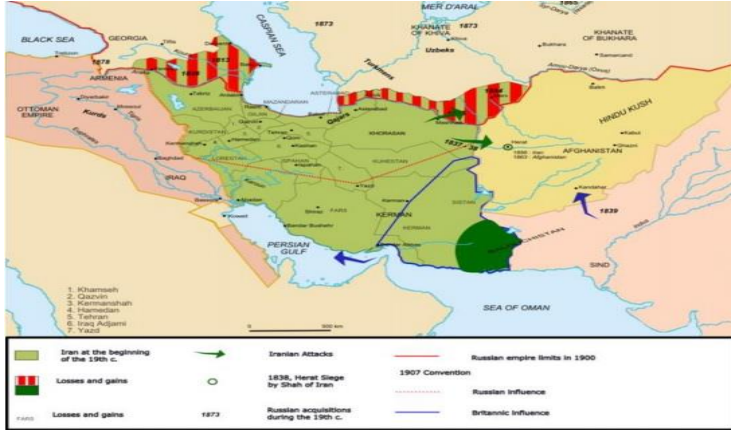
19. yüzyılın başlarından itibaren hem stratejik konumu ve önemi yeni yeni anlaşılan petrol kaynakları yüzünden Rusya ile İngiltere'nin çatışma alanı olmuş ve ülke dönem dönem işgal altında kalmıştır.⁷¹

Son Kaçar Hanedanı Ahmet Şah, 1898 yılında tahta çıktığında 10 yaşındaydı. Kaçar Hanedanlığının despot yönetim tarzının yanında son hanedanın çocuk olması hanedanlığın sonunu hızlandırmıştır. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı ile birlikte İran toprakları Çarlık Rusya'sı, İngiltere ve Osmanlı tarafından ele geçirilmiştir. Rusya ve İngiltere'nin ülkeyi sömürme mücadelesi ülkedeki gerginlik ortamını hat safaya çıkarmıştır. İran Ordusu askeri olan Rıza Pehlevi, 1921 yılında darbe yapmaya teşebbüs etmiş, 1925 yılında ise iktidarı ele geçirmiştir. Bununla birlikte son Kaçar Hanedanı'nı tahttan indirmiştir. Kaçar Hanedanlarının, devleti başarısızca ve artan despot bir anlayış içinde yönetmesinden dolayı, Pehleviler'in gerçekleştirdiği bu devrim Azerbaycan Türkleri tarafından da destek görmüştür.⁷²

⁷¹ Mohammad Reza Djalili, Thierry Kellner, **İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi**, Çev. Reşat Uzmen Bilge, İstanbul, Kültür Sanat, 2011, ss.13-41.

⁷² Kellner, **a.g.e.** , ss.13-41.

Harita-5 Kaçar Hanedanlığı Dönemi Siyasi Gelişmeleri Gösteren Harita

Kaynak:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Map_Iran_1900-en.png

Kaçar Hanedanlığı'nın egemenliği süresince devletin genel şekline ve yönetim biçimine bakıldığında Safevi devletinin devamı gibi olduğu görülmektedir. Devletin resmi mezhebi Caferilik olarak kalmış ve halkı bütünleştirici unsur olmayı sürdürmüştür. Sarayda kullanılan dil Azerbaycan Türkçesi olmaya devam etmiş bunun yanında devletin resmi dili Farsça olarak kalmıştır. Ülke içindeki Türklere herhangi bir ayrıcalık tanınmadığı gibi engelleyici bir uygulamada da

bulunulmamıştır. Eğitimde devletin kontrolünde ortak bir eğitim sistemi ve resmi bir dil belirlenmemiştir.⁷³

1.1.6.1. Türkmençay Antlaşması

19. yüzyıl, İran içinde pek çok hanedanlığın ülke egemenliği için mücadele ettiği dönem olarak bilinmektedir. Bu mücadeleler neticesinde ülke, gücünün çoğunu kendi içinde harcamakta ve tüketmekteydi. İran'daki iç karışıklığı bir fırsat olarak gören Rusya, Azerbaycan coğrafyasına saldırmış ve 1804 yılından itibaren burayı ele geçirmeye başlamıştır. İran, Rusya ile mücadelesinde başarılı olamayınca 12 Ekim 1813 tarihinde Karabağ'da Gülistan Antlaşması'nı imzalamak durumunda kalmıştır. Bu antlaşma ile Güney Kafkasya bölgesini Ruslara bırakan İran, zor bir döneme girmiştir. Durumu kabullenemeyen Kaçar Hanedanı kaybedilen toprakları tekrar alabilmek için Fransa ve İngiltere ile anlaşmış ve Rusya üzerine askeri harekatta bulunmuştur. Ancak İran ordusu ikinci harekatta da başarısız olmuştur. İran'ın yaptığı bu işgal, tam anlamıyla bir hata olmuş, Rusya işgal ettiği alanı Urumiye, Tebriz ve Erdebil'e kadar genişletmiştir. Kaçar Hanedanı bu durumun

⁷³ Kellner, a.g.e. , s.41.

üstüne barış talebinde bulunmuş ve sonuç olarak da 10 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır. İran, bu antlaşma ile topraklarının hemen hemen yarısını kaybetmiştir.⁷⁴

Gülistan Antlaşması, Azerbaycan coğrafyasını Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayırmıştır. Türkmençay Antlaşması ise Gülistan Antlaşması'nın onayı gibi olmuştur. Günümüzde hâlâ yürürlükte olan Türkmençay Antlaşması sonucunda, Azerbaycan Azerileri ve İran Azerileri iki ayrı devletin halkı olmak durumunda kalmışlardır. Ayrıca Azerileri ayıran iki antlaşmada da Azerbaycan Türkleri'ne söz hakkı verilmemiştir. İran, günümüzde bile duygusal davranarak Azerbaycan topraklarını da kendi toprakları gibi görmektedir.

Bunun yanında geçen 90 yıllık süreden sonra, Azerbaycan Azerileri ve İran Azerileri'nin hayata bakış açılarında da önemli farklılıklar meydana gelmiştir. Rusya işgal ettiği bu toprakların Revan Hanedanlığı bölgesi olarak bilinen kısmının ismini “Erivan” olarak değiştirmiş, Ermenilerin bu bölgeye göç etmelerini

⁷⁴ Okan Yeşilot, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:36, 2008, s.189.

sağlayarak bugünkü Ermenistan'ın temellerini atmıştır.⁷⁵

1.1.6.2. Meşrutiyet Hareketi

Türkmençay Antlaşması ile ülkenin kuzeyi Rusya egemenliğine girmişse de İran topraklarının kalan kısımlarında uluslararası güçlerin jeopolitik hedefleri son bulmadığı gibi azalmamıştır. 1900'lü yıllarda İran'ın stratejik öneminin yanı sıra, zengin petrol yataklarına da sahip olduğunun anlaşılması ile ülke üzerindeki çekişmeler daha da artmıştır. Ülkenin kuzeyi Rusya, güneyi ise İngiltere nüfuzu altına girmiştir.

Türkmençay Antlaşmasının yanında bu gelişmeler, ülke içi gerilimi had safhaya ulaştırmıştır. Aynı zamanda Kaçar Hanedanlığı muhalif güçlerin hedefi haline gelmiştir.⁷⁶ Bu gelişmeler Tahran'da büyük bir halk ayaklanmasına neden olmuştur. O dönemin hanedanı Muzaffereddin Şah, isyanı bastırmada başarılı olamamış ve 1906 yılında Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmıştır. Meşrutiyet hareketi İran'da meydana

⁷⁵ Yeşilot, **a.g.e.** , s.191.

⁷⁶ Selda Kılıç, "İran'daki İlk Anayasal Hareket "1906 Meşrutiyeti" ", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:32, Cilt:20, 2002, ss.143-161.

gelen ilk anayasal harekettir. Ancak Rusya ve İngiltere'nin planlarını bozduğu için uzun soluklu olamamış ve kanlı bir biçimde mutlak monarşiye dönmüştür. Hareketi meydana getiren isyancılar ise idam edilmiştir.

Yakalanamayan isyancılar, kuzeydeki dağlık ve ormanlık araziye sahip olan Gilan eyaletine kaçmış ve burada gerilla harbine girmiştir. Gilan, kozmopolit etnik dağılıma sahip bir eyaletti ve aralarında Farslar, Türkler, Ermeniler gibi pek çok ırkın vatandaşını barındırmaktaydı. Gilan eyaletinde öne çıkanlardan biri de Mirza Küçük Han olmuştur. 1880 yılında Gilan eyaletinde doğan Mirza Han, kara harbinin lideri olmuş ve bu hareket kısa sürede gelişmiş, baş edilmesi zor bir hale gelmiştir.

Mirza Han, bu mücadeleyi başlattığında Osmanlı ve Almanya ile ilişkilerini geliştirmiş ve onların desteklerini almıştır. Bolşevik isyanı sonrasında ise yeni Rus Hükümeti ile ilişkilerini düzenleyerek Sosyalizm'in etkisi altında kalmıştır. 1920'de Ruslarla anlaşarak partisinin adını "Adalet Partisi"nden "İran Komünist Partisi"ne çevirmiştir. 1920 yılının Haziran ayında ise "İran Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"ni

ilan etmiştir. Ancak 8 Haziran 1920’de Lenin’in askerlerini bölgeden çektiğinde İran bu devletin varlığına son vermek için askeri harekate başlamıştır. İran’ın Gilan üzerine giriştiği askeri hareket neticesinde Mirza Küçük Han Cengeli Ormanlarına geri çekilmek zorunda kalmış ve 1921 yılında orada hayatını kaybetmiştir.⁷⁷

Bahsetmemiz gereken bir diğer önemli isim de Settar Han’dır. Mirza Küçük Han ile aynı dönemde yaşayan Settar Han, Tebriz’de doğmuş bir Azerbaycan Türkü’dür. 1906’da meydana gelen Meşrutiyet hareketinde Gilan ve İsfahan bölgelerinde yaşayan Azeri aşiretlerini Şah Muhammed Ali’ye karşı ayaklandırarak Şah’ı tahttan indirmede aktif ve önemli bir rol üstlenmiştir. Settar Han Günümüzde hâlâ Azerbaycan Türkleri için ulusal bir simge niteliğindedir. Settar Han, 1914 yılında güvenlik güçlerine teslim olacağı sırada ağır yaralanmış ve hayatını kaybetmiştir.⁷⁸

⁷⁷ “İran Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”, **News Times**, Mayıs 2011, Sayı:9, ss.6-11, <http://www.dijimecmua.com/flash/index.php?id=5227&page=6>

⁷⁸ “Sattar Khan”, **Iran Chamber Society**, http://www.iranchamber.com/history/sattarkhan/sattar_khan.php

1.1.6.3. Azadistan ve Muhammed Hıyabani

Kaçar Hanedanlığı egemen güçken bağımsız devlet kurma girişiminde bulunanlardan biri de Muhammed Hıyabani'dir. Hıyabani, İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde doğmuş bir Azerbaycan Türkü'dür. I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'nın Tebriz işgaline karşı çıkmış ve bunun sonucunda Kars'ta bir müddet hapis yattıktan sonra tekrar İran'a gönderilmiştir. 1906'da meydana gelen Meşrutiyet Hareketi'ne destek veren Hıyabani, 1918'de Osmanlı'nın Azerbaycan'ı terk etmesinden sonra Tebriz'e dönmüştür.

İran'ın yaşadığı karışıklıklar, içinde bulunduğu kötü durum ve İran'da egemen olan hanedanın bu duruma karşı duyarsız davranması Hıyabani ve arkadaşlarının tepkisine yol açmıştır. Aynı zamanda bir din adamı olan Hıyabani, bu durum üzerine önceden faaliyet gösteren ve bir süredir faal olmayan **Azerbaycan Demokrat Partisi**'ni yeniden canlandırmış ve İran yönetimi ile siyasi bir mücadeleye girmiştir.

Kaçar Hanedanı sadrazamı Vüsur-üd-Devle, İngiltere'den silah alımı ve askeri eğitim gibi konuları kapsayan birtakım antlaşmalarla ilgili olarak İran

Meclisi'nde herkesin hemfikir olmasını istiyordu. Fakat Hıyabani'nin Azerbaycan Demokrat Partisi'ni tekrar faaliyete geçirip hükümet aleyhine propaganda yapması ve bunun yanı sıra meclise 6 vekil sokmayı başarması Vüsuk-üd Devle'yi oldukça rahatsız etmişti.

İngiltere ile planlanan antlaşmanın 1919 yılında imzalanması Hıyabani ve partisinin muhalif yönünü daha da artırmıştır. Hıyabani'nin muhalif duruşuna karşın, Vüskud-ül Devle Azerbaycan Türkleri'nin yaşadığı bölgeye halkın istemediği bir vali ve bununla birlikte halka karşı kötü muamelede bulunacak bir İsveçli emniyet amiri atamıştır. Bu durumların sonucu olarak Güney Azerbaycan'da asayiş olaylarının artması ve Kürtler'in Azeriler'e saldırgan ve çirkin tutumlar sergilemesi için kışkırtılması bölgede gerginliği had safhaya çıkarmıştır. Bunlar olurken partide de iki farklı görüş meydana gelmiş ve parti içinde bir çatlak oluşmuştur.⁷⁹

Hıyabani'nin muhalif partisi ve hükümet arasında ipleri koparan nokta, İran Güvenlik Güçleri'nin İsveçli amiri Bierling'in parti üyesi olan bir Azerbaycan Türkü'nü

⁷⁹ Brenda Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, Çev. Vüsal Gara, Ali Kerimov, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, ss-46-50.

tutuklatması olmuştur. Neticede 6 Nisan 1920 yılında Hıyabani önderliğinde bir halk ayaklanması başlamıştır. Bu durum karşısında huzursuz olan Vüsuk-üd Devle, Hıyabani'nin partisini yasadışı ilan etmiştir.

Hıyabani'nin ayaklanması kısa süre içinde büyümüş ve taraftarlarıyla birlikte Tebriz bölgesi ele geçirilmiştir. Halk ayaklanması olarak başlayan bu olay bir anda bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Azerbaycan Demokrat Partisi ele geçirdiği bölgede bağımsızlığını ilan etmiş ve bu bölgeyi Azadistan olarak adlandırmıştır.

Bu olaylara denk gelen tarihlerde Vüsuk üd-Devle yerine Sadrazam Müşir üd-Devle'nin atanmasını Hıyabani olumlu bir gelişme olarak görmüştür. Öyle ki yeni Sadrazam da İngiltere ile yapılan antlaşmalara karşı çıkmış biriydi. Bu durum karşısında Hıyabani, yeni sadrazamın Azadistan'a karşı askeri bir müdahalede bulunmayacağını düşünmüş, böyle bir ihtimal olsa dahi Kazak Birliklerinin bu görevi yerine getiremeyeceğini belirtmiş ancak Hıyabani'nin bu konudaki tahminleri tutmamıştır.

Müşir üd-Devle, bölgeye atadığı valilerin emrine verdiği Kazak Birlikleriyle Azadistan'a saldırılmasını istemiştir. Kazak Birlikleri saldırıyı gerçekleştirmiş ve saldırıların neticesinde Azadistan devleti birkaç saat içinde yıkılmıştır. Hıyabani ise 14 Eylül 1920 yılında şaibeli bir şekilde evinde ölü olarak bulunmuştur.⁸⁰

1.1.7. Pehlevi Hanedanlığı

Rıza Han, Kaçar Hanedanlığı'na karşı hayata geçirdiği devrimle iktidarı elde edip kendini Şah ilan etmiştir. Böylelikle Pehlevi Hanedanlığı 1925 yılında İran'da egemen olmuş ve 1979 yılına kadar bu egemenlik sürmüştür. 1941'de Sovyetler Birliği ve İngiltere saldırılarıyla tahtını bırakıp kaçan Rıza Şah'ın yerine oğlu Muhammed Rıza Şah geçmiştir. Muhammed Rıza'nın 1960'larda ülkedeki muhalif güçleri bertaraf etmek için uyguladığı aşırı baskıcı yönetim ve hukuk dışı uygulamalar 1979 senesinde Ayetullah Humeyni önderliğinde yapılan İslam Devrimi'ni kaçınılmaz hale getirmiştir.

⁸⁰ Arif Keskin, "Hıyabani ve Azadistan Devleti" , 09.09.2004, <http://azadistanxhiyabani.blogspot.com/2004/09/hiyabani-ve-azadistan-devleti.html>

1501'den itibaren İran'da egemenliği elinde bulunduran Türkler ilk defa Rıza Şah ile yönetimi Fars kökenli bir yöneticiye kaptırmışlardır. Rıza Şah, İran'ın din yörüngesinden çıkıp Fars milliyetçiliğine dayanan bir ulus devlet olmasını istiyordu. Öyle ki, iktidarı ele geçirdiği andan itibaren çalışmalarını bu minvalde sürdürmüştür.

1930'lu yıllarda tüm dünyada milliyetçilik duyguları kabarmıştı. Rıza Şah da bu duyguların etkisinde ulus devlet kurmak için halk üzerindeki baskısını iyice artırmış ve İran'da birbirinden kopmuş tüm toplulukları bir araya getirip tek bir ulus haline sokmak için çeşitli politikalar geliştirmiştir. Azerbaycan Türkleri'ni ise asimile edilecek en öncelikli topluluk olarak görmüştür. Bu durumun bir uzantısı olarak daha önceki yönetimlerin aksine Pehlevi döneminde güçlü bir merkezi yönetimin sağlanmasına özen gösterilmiştir.⁸¹

Aynı dönemde yaşanan bir diğer gelişme ise Farsça'nın Milli dil olarak yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalardır. Özellikle eğitim ve kamu alanında Farsça mecbur bırakılmıştır. Bunun yanı sıra yazılı basında da

⁸¹ Barış Metin, "Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:2, 2012, ss.177 – 181.

Farsça'nın etkin kullanılması ve yaygınlaştırılması için birtakım önlemler alınmıştır. Bu durumun halka yansması ise, yerel dillerini kullanamamaları ve aile dışında yerel dillerin öğrenilme imkânının azalması şeklinde olmuştur. Böylece zaman içinde yerel dillerin Farsça içinde eritilmesi ve ulus devletin gereği olan ortak dilin tabana yayılması sağlanmış olacaktır.⁸²

Pehlevi döneminde ulus devlet yaratma çabalarının yanında bir diğer uygulama ise devletin laikleştirilmeye çalışılması olmuştur. Böylelikle İran halkını birleştirici bir değer olarak görülen ve ortak bir değer sayılan Şiiiliğin etkisi görmezden gelinerek geri plana itilmiştir. Laiklik ilkesinin halka benimsetilmesi için başörtüsünün yasaklanması, kadınların sosyal ve siyasi hayatın içinde daha fazla söz hakkına sahip olması gibi bir dizi tedbirler ise başta mollalar olmak üzere dindar kesimin tepkisine yol açmıştır.⁸³

⁸² Tohid Melikzade, "Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) Ve İran (Fars) Basını", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4, Kış 2005, ss.61 – 64. ; Ayrıca bkz. Metin, **a.g.e.** , ss.177-181.

⁸³ Michael P. Zirinsky, "Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921- 1926", **International Journal of Middle East Studies: Cambridge University Press**, 1992, Vol. 24, pp. 639-663.

Pehlevi Hanedanlığı'nın İran üzerinde bir diğer düzenlemesi ise tarım ekonomisinin ve sosyo-ekonomik yapının değişimini sağlamak üzerine olmuştur. Mevcut ekonomik yapı, İran halkı üzerinde hem siyasal hem de sosyal olarak büyük bir etkiye sahiptir.

İran'da ekonomik yapı feodal düzen üzerine kurulmuştur. Feodal düzende söz sahipleri; kırsal kesimde toprak sahibi ağalar, kentlerde esnaflar, vergiyi toplayan devlet ve vergiden büyük pay alan ulema sınıfıydı. Ancak Pehlevilere göre feodal düzen köhneleşmişti ve Batılı olma yolunda büyük bir engeldi.

Özellikle Muhammed Şah döneminde “Ak Devrim” olarak bilinen bir hareketle birtakım tarım reformları yapılmış ve toplumun tarım toplumundan sıyrılarak sanayi toplumu olması hedeflenmiştir. Geçişin hızlı olması adına devlet tüm ekonomik gücünü sanayileşme için kullanmıştır. Ancak yüzyıllar süren feodal düzenden birden sanayileşmeye geçilmeye çalışılmasıyla hiç umulmadık sosyal patlamalar

yaşanmış ve İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinin esas tetikleyicilerinden birisi Ak Devrim olmuştur.⁸⁴

Pehlevi döneminin ulus devlet yaratma çabalarından bir diğeri, ülke içinde etnik toplulukların dağılması yerine kendi bölgelerinde toplu halde yaşayan etnik grupları birbirine karıştırmak ve bu şekilde etnik kimlikleri eritebilmek olmuştur. Rıza Şah döneminde Güney Azerbaycan Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünmüştür.

Oysa daha önce tek bir bölge olarak kabul edilen Azerbaycan coğrafyası, idaresini tek bölgeyi kapsayacak şekilde biçimlendirmiştir. Bu bölünme sonucunda Doğu ve Batı Azerbaycan eyaletleri kendi başlarına siyasi ve ekonomik anlamda yetersiz hale gelmiştir. Ayrıca bölgenin bölünmesi ile etnik dağılım oranları Azerbaycan Türkleri'nin aleyhine olacak şekilde değişmiştir.⁸⁵

İki eyalete bölünen Azerbaycan coğrafyasının sorunları bununla kalmamış, sınır komşuları olan Sovyetler

⁸⁴ Ünal Gündoğan, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, **Orta Doğu Analizi**, Cilt:3, Sayı:29, Mayıs 2011, s.97.

⁸⁵ Shaffer, **a.g.e.** , s.167.

Birliği ve Türkiye ile olan irtibatı kesilerek bölge ekonomisi zarar görmüştür. Bu durumun sonucunda ticaretle uğraşan Azerbaycan Türkleri'nin bir kısmı geçim sıkıntısına düşmüş ve Türk nüfusunun az olduğu veya hiç olmadığı iç bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. İleride tekrar değineceğimiz Güney Azerbaycan coğrafyasının bölünme süreci İslam Devrimi sonrasında da bir devlet politikası olarak 1995'lere kadar devam etmiştir.⁸⁶

Pehlevilerin düşlediği ulus devlet kurgusuna Azerbaycan Türkleri üç farklı şekilde yaklaşmıştır:

İlk görüşe göre; Azerbaycan Türleri İranlılık kimliğini benimseyecek ve Türklük kimliğini tasfiye edecekti. Bu görüşü savunanlar ise İran'da barınmanın tek yolunun bu olduğunu iddia etmişlerdir.

İkinci görüşe göre; İran'ın baskıcı tutumundan kurtulmanın tek yolu kendilerine ait bağımsız bir Azerbaycan devleti kurmaktır. Üçüncü görüşe göre; İranlılık üst kimliği sahiplenilmeli ve öz değerlerden vazgeçilmemelidir.

⁸⁶ Shaffer, a.g.e. , s.210.

Genel olarak kabul gören görüş İranlılık üst kimliğinin sahiplenilmesinin yanında kendi öz değerlerinden vazgeçilmemesi şeklinde olmuştur.⁸⁷

Pehlevilerin devrilmesi sürecinde Azerbaycan Türkleri çok etkin bir rol oynamıştır. Bugün bile isimleri bilinen pek çok Azerbaycan Türkü'nün devrim sürecinde önemli roller üstlendiği görülmektedir. Bu isimler arasında şimdiki dinî lider Velayet-i Fakih Ali Hamaney de dâhil olmak üzere, Mehdi Bazergan, Sadık Halkali, Ayetullah El-Uzma Musevi Erdebili, Ayetullah El-Uzma Muhammed Kazim Şariatmedari sayılabilir. Azerbaycan Türkleri'nin devrim sürecinde etkin olarak rol alması iyi okunmalıdır. Bu süreçte etkin rol alan Azerbaycan Türkleri'nin bu tutumları Şia inancına ve İranlılık kimliğine sahip çıkmaları şeklinde yorumlanabilir. Ancak onlara destek veren yüzbinlerce Azerbaycan Türkü için mücadele edilen esas konu, asimilasyon politikalarına karşı yürütülen kültürel hak arayışı olmuştur.⁸⁸

⁸⁷ Cemil Doğaç İpek, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt:1,Sayı:12, Yaz 2012, s.272.

⁸⁸ Brenda Shaffer, "The Formation Of Azerbaijani Identity in Iran", **Nationalities Papers**, vol.28, no.3, 2000, pp.449-478.

1.1.7.1. Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyid Cafer

Pişeveri

Seyid Cafer Pişeveri, 1892 yılında Halhal bölgesinde doğmuştur. Gençliğinde Marksizm'in etkisi altında kalmış, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne üye olmuştur. 1920'de ise Gilan'da İran Komünist Partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. 1920'ler Kaçar Hanedanlığı'nın son dönemlerine denk geldiği gibi İran'da huzur ve güven ortamının olmadığı karışık yıllardı. Pişeveri bu yıllarda komünizm yanlısı, aktivist bir gazeteci olarak ön plana çıkmıştır.⁸⁹

Pişeveri yaşadığı dönemde kendi fikirlerini savunmaya ve yönetimin uygulamalarını eleştirmeye devam etmiştir. Ancak bu nedenle tutuklanmış ve 1930'ların sonlarına dek hapiste kalmıştır. 1941'de yani Rıza Pehlevi'nin tahtı oğluna bıraktığı dönemde Pişeveri serbest kalmış ve Tebriz'e dönmüştür. Burada Azerbaycan Demokrat Partisi'nden 1945'teki seçimde aday olmuştur. Ancak seçime hile karıştırdığı gerekçesi

⁸⁹ Vukar Ahmet, "S.Cafer Pişeveri ve Azerbaycan Demokrat Partisi", **Tanıtım**, Çev. Behreng Güneçli, Sayı:1, Aralık 2004, ss. 83-87.

ile meclis seçimlerine girişı seçim denetim kurumu tarafından engellenmiştir.⁹⁰

Pişeveri'nin seçime girişinin engellenmesiyle birlikte Sovyet Rusya'nın desteğiyle 1945 yılında Doğu Azerbaycan bölgesinde "Azerbaycan Milli Hükümeti" adı altında özerk yapıda bir devlet kurulmuştur. Pişerevi ise özerk yapıyla yetinmemiş ve bu bölgeyi bağımsızlaştırma çabasına girmiştir.

Kısa süre içinde Azerbaycan Milli Hükümeti, kendi bölgesinde kalan İran güvenlik güçlerini silahsızlandırmış ve kendi güvenlik teşkilatını kurma çalışmalarına başlamıştır. Aynı şekilde kendi bağımsız yargı ve eğitim sistemlerini de hayata geçirmiştir. Türkçe yeni hükümetin resmi dili olarak kabul edilmiş ve Farsçanın kullanımı yasaklanmıştır.⁹¹

Kısa süre içinde bağımsız bir devlet olma hayallerine yaklaşan Azerbaycan Milli Hükümeti, kendisine önyak olan ve kendisini koruyan Sovyet Ordusu'nun Amerika baskısı sonucu İran'la anlaşması ve geri

⁹⁰ Ahmet, **a.g.e.**, ss.83-87.

⁹¹ M. Rıza Heyet, Azerbaycan Milli Hükümeti'nin Kuruluşu ve Dil Politikası, http://www.sorgulamazamani.com/_files/articles/pdf/c5615f2ba9ba5f23b9eb7a26b503c8b6AMHsTR.pdf.

çekilmesi üzerine zora düşmüş ve sonucunda uzun ömürlü olamamıştır. Bugünkü Doğu Azerbaycan, Sovyet işgali altında İran Ordusu'nun saldırısına maruz kalmıştır. Azerbaycan Milli Hükümeti, kurulduktan bir yıl sonra 1946'da kanlı bir operasyonla yıkılmıştır. Pişeveri ise hükümet deneyiminin başarısız sonuçlanmasının ardından Sovyetler Birliği topraklarında kalan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Pişeveri 1947 yılında Bakü'de geçirdiği bir trafik kazası sonucu şaibeli şekilde hayata gözlerini yummuştur.⁹²

Pişeveri'nin hayatı ve siyasi kimliğiyle ilgili değinilmesi gereken noktalardan biri onun Şia inancına sahip olmadığı ve Sünni bir Azerbaycan Türkü olduğudur. Azerbaycan Türkleri içinde ise Şiiliğin Sünniliğe göre İran üst kimliğini benimsemede çok daha etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla, Pişeveri'nin Sünni olması durumunda dinî duygulardan ziyade Türk milliyetçisi olması şaşırtıcı değildir.

⁹² Hakan Kaygusuz, Seyid Cafer Pişeveri ve Güney Azerbaycan Millî Hükümeti'nin Kuruluşu, <http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=732&lang=1>

Bununla birlikte İran'ın Kuzey bölgesi Sovyet Rusya'nın egemenlik alanıydı. Sovyet Rusya, bu coğrafyada yaşayan ve aynı dönemde siyasi güç olmuş iki halkı İran'dan ayırıştırma gayreti içine girmiştir. Bu halklardan ilki Azerbaycan Türkleri olup yukarıda ayrıntılı biçimde anlatıldığı gibi Sovyetler Birliği'nin ön ayak olmasıyla Azerbaycan Milli Hükümeti'ni kurmuşlardır.

Diğer siyasi güç ise Sünni olan Kürtlerdir. Kürtler, Azerbaycan Türkleri ile yakın tarihlerde Sovyet Rusya'nın desteği ile Mahabad Cumhuriyeti'ni kurmuş ve İran Ordusu'nun saldırısıyla yıkılmışlardır.⁹³

Azeriler'in kültürel ve sosyal haklarına İran iktidarı tarafından yapılan baskı ve asimile etme çabaları onları kendi kaderlerini belirleme yoluna iten bir etken olmuştur. Seyid Cafer Pişeveri bugün hâlâ İran'da tartışılan ve izleri günümüze kadar gelmiş bir Azerbaycan Türkü'dür.

⁹³ Arif Keskin, "Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyit Cafer Pişeveri", **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi**, <http://www.turksam.org/tr/a193.html>

1.1.7.2. Ak Devrim

1951’de Muhammed Musaddık başbakan seçilmiş ve güçlü bir biçimde iktidara gelmiştir. Bunun üzerine kendi parti politikasını hayata geçirmeye başlamıştır. En dikkat çekici icraatı, İran petrollerini millileştirmesi olmuştur. İran petrolleri o dönemde İngiliz ve Amerikalı şirketler tarafından büyük imtiyazlar elde edilerek çıkarılıyordu.

SSCB ile kurduğu sıcak ilişkiler ise onu SSCB’nin İran yönetiminde görmek istediği lider konumuna getirmiştir. Musaddık, iktidarda üç sene kalmış ve bu üç sene İran için iç politika açısından oldukça karmaşık geçmiştir. Şah ile giriştiği iktidar mücadelesi sonucunda Rıza Muhammed Şah Pehlevi 1953 senesinde Başbakan Musaddık’ı görevinden almak istemiş; ancak Musaddık’ı destekleyen halkın sokaklara dökülmesi ve iç kargaşanın bir anda hat safhaya çıkması ile Şah’ın kendisi ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁹⁴

⁹⁴ “Musaddık Ve İran Darbesi”, **Gündem Türkiye**, 19.07.2012, <http://www.gundemturkiye.com/tarih/dunya-tarihi/musaddik-ve-iran-darbesi.html>

Bu ayaklanma ABD destekli askeri darbe ile bastırılmış ve Amerikan komandolarının düzenlediği Ajax Operasyonu ile Musaddık yakalanarak İran'a teslim edilmiştir. Burada bir parantez açıp, İran halkının büyük çoğunluğunun İran Başbakanı'na karşı düzenlenen ABD operasyonunu hazmedemediğini belirtmeliyiz. Ajax Operasyonu'nun yakın sonuçları ise devrim sonrası dönemde ABD Büyükelçiliği'nin basılması ve diplomatların rehin alınması gibi krizlerle kendini gösterecektir.

Operasyonun hemen ardından Şah Rıza Muhammed derhal ülkesine dönmüş ve iktidarının ikinci dönemine başlamıştır. Şah yaşadıklarından dersler çıkararak bir daha benzer bir durumla karşılaşmamak için iktidarının güvenliğini arttırıcı bir dizi tedbirler almıştır.⁹⁵ Şah, bununla birlikte ülkesini batılılaştırmaya yönelik çalışmalarını daha da hızlandırmıştır. Yapısal değişime yönelik atılan en önemli ve tepki çeken adım Ak Devrim ya da Beyaz Devrim (White Revolution) olmuştur.

⁹⁵ “Obama’dan tarihi itiraf: “Darbeye Karışık””, CNN Türk, 04.06.2009, <http://www.cnntrk.com/2009/dunya/06/04/obamadan.tarihi.itiraf.darbeye.karistik/529582.0/index.html>

Şah'ın 1963 yılında yürürlüğe koyduğu Ak Devrim, İran'ın var olan sosyo-ekonomik yapısını değiştirmek için yapılan reform hareketinin adıdır. Ak Devrim, devletin ekonomik yapısını ciddi anlamda değiştirecek düzenlemelerden meydana gelmekteydi. Öyle ki; toprak reformu, seçim reformu ve bunun yanında kadınlara oy hakkı gibi çok önemli başlıklar içermekteydi.

Şah Ak Devrim'i ilk dile getirdiğinde, İran'ın ekonomisinde, siyaset ve toplumunda söz hakkı olan üç kesim vardı. Bunlar çarşı esnafı (bazarganlar), toprak ağaları ve ulemaydı.⁹⁶ Şah, Ak Devrim ile İran için batılılaşmanın önünde engel gördüğü bu üç kesimi tek seferde aşmayı hedeflemiştir.

Aynı zamanda tarım toplumundan sanayileşmeye hızlı bir geçiş hedeflemiştir. Bir yandan toprak ağalarının sermayelerini sanayide değerlendirmeleri için teşvik edici düzenlemelere gitmiş, diğer yandan da feodal düzenden sıyrılmak için toprağı doğrudan işleyen halka vermek için düzenlemeler getirmiştir. Ayrıca sanayileşme ile kapital ekonomik sisteme geçmeyi

⁹⁶ Asghar Alam Tabriz, **Aydınların, Dinî Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki Ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi**, Ankara, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, 2004, ss.160-161.

hedeflemiştir. Ancak petrol gelirlerinin de etkisiyle ülkenin hızlı bir şekilde sanayileşmeye yönelmesi halkın yaşamına oldukça olumsuz bir şekilde yansımıştır.⁹⁷

Ak Devrim, devleti modernleştirmek için atılan bir adım olmasına rağmen İran'ın yüzyıllardır süregelen sosyoekonomik yapısını da bozmuştur. Küçük zengin kesim sanayileşme sürecinde iyiden iyiye zengin olurken, büyük kesim ise gittikçe fakirleşmiş, evlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu süreç içinde şehirler aşırı derecede ve hızlı biçimde göç almış, işsizlik hat safhaya çıkmıştır.⁹⁸

Pehlevi döneminde yürütülen laik anlayışa başından beri karşı olan mollalar⁹⁹ Ak Devrim ile kadınlara getirilen düzenlemelere karşı çıkmışlardır. Bu düzenlemeler dindar kesimin de tepkisini çekmiştir. Mollaların sisteme karşı muhalif tavırları, zaten düzeni bozulmuş, umutsuz ve kızgın milyonlarca insanın hiç

⁹⁷ Asef Bayat, **Orta Doğu'da Maduniyet Toplumsal Hareketler ve Siyaset**, Der. Seçil Deren, Özgür Gökmen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.172.

⁹⁸ Tabriz, **a.g.e.** , s.167.

⁹⁹ Velayet-i Fakih Ali Hamaney de dâhil olmak üzere, Mehdi Bazergan, Sadık Halkali, Ayetullah El-Uzma Musevi Erdebili, Ayetullah El-Uzma Muhammed Kazim Şeriatmedari.

olmadığı kadar desteğini kazanmalarına sebep olmuştur.¹⁰⁰ O dönemde devlet baskısına karşın mevcut yönetimi en sert biçimde eleştiren Humeyni ise, kısa bir zaman sonra İslam devriminin lideri olacaktır.

1.2. 1979 Devrimi ve Sonrası Dönem

1979 yılında yapılan İslam Devrimi; devrim olmaktan öte halkın baskılara, şiddetli uygulamalara ve kendilerine zarar veren reformlara karşı yapmış olduğu bir patlamanın sonucu olarak görülür. İran toplumunun asırlardır yaşadığı ve alıştığı düzeni yeniden şekillendirmeye çalışan Pehlevi Hanedanlığı, ülke sınırları içinde yaşayan insanları İranlılık olgusu içinde bütünleştirmek ve bu olgu içinde eritip bir millet bütünlüğü sağlamayı hedef edinmiştir. Bu değişimi yaparken halkın zorluk çekmemesi imkansızdı. Pehlevi Hanedanlığı bu geçişi yaparken hem siyasi hem sosyal hem de ekonomik anlamda halkı zor koşullara itmiştir.

Günümüz bakış açısıyla değerlendirildiğinde siyaseti, ekonomiyi, sosyal hayatı, bazı dinamik yapıları iç içe yaşamış olan, buna alışmış olan İran toplumunun bir

¹⁰⁰ Tabriz, **a.g.e.** , ss.168-169.

anda Batı'ya entegre olma çabası da çok mümkün değildi. Asırlardır yaşadıkları düzenin ve oluşturdukları yapının bir anda keskin ve hızlı şekilde değişmesi İran halkının da beklemediği bir durumdu. Batılılaşma hareketiyle beraber modern bir topluma büründürülmek istenen İranlılar için bu zorlukların aşılması çok da kolay değildi. Halkın bu düşüncesi karşısında Pehlevilerin de bu dönüştürme çabasını ne kadar benimsedikleri hakkında bir bilgiye ulaşılmamakla beraber bunu yapılması lazım olan bir ihtiyaç olarak gördükleri bilinmektedir.

1902 yılında İran'ın Humeyn kentinde dünyaya gelen Ruhullah Humeyni dindar bir ailenin çocuğu olarak yetmiş yaşta anne ve babasını kaybetmiştir. Bu dönemde de dini eğitimini bırakmayan ve dine daha sıkı bağlanan Humeyni dönemin ileri gelen ve alimliğine güvenilen Şii liderlerinden de eğitim almaya devam etmiştir.

Humeyni 1950'li yıllarda Ayetullah¹⁰¹ unvanını almayı başarmıştır. 1950'li yıllar aynı zamanda Humeyni'nin Pehlevi Hanedanlığını sert bir şekilde eleştirdiği ve

¹⁰¹ İsnâ aşeriyye Şîası'nın âlim ve fakihleri için kullanılan bir unvan. ; Mehdi Muhakkık, "Ayetullah", **D.İ.A.** , Cilt: 4, 1991, s. 244.

icraatlarına muhalefet ettiği yıllara da denk gelmektedir. Yaklaşık 10 sene sonrasında yani 1960'lı yıllarda Humeyni artık **Ayetullah El-Uzma** (Büyük Ayetullah) seviyesine ulaşmıştır. Aynı dönemde de Rıza Muhammed Şah Pehlevi'nin faaliyetlerini, değişimlerini ve reformlarını şiddetli bir biçimde eleştirmiştir.

1962 yılında yönetime yaptığı eleştiriler tutuklanmasına neden olmuştur. Özellikle yönetimdeki kişilerin dini vakıflara el koymasından sonra eleştiri seviyesini bir kademe daha yükselten Humeyni bir yıl süre ile tutuklu kalmıştır. Tutuklanmasına tepki gösteren Humeyni yandaşlarının bu tavrı yönetime de geri adım attırmış ve tarihler 4 Kasım 1964'ü gösterdiğinde Humeyni cezaevinden çıkmış ve Türkiye'ye sürgün olarak gönderilmiştir.

Devrimden sonra önce Irak, sonrasında da Fransa'da sürgün hayatına devam eden Humeyni mevcut yönetime karşı olan muhalif tavrını bozmamış ve eleştirilerine sürgün hayatı boyunca da devam etmiştir. Eleştirileri, muhalif tavırları ve baskılar karşısında gösterdiği duruş ile sevenlerinin desteğini daha da çok kazanan Humeyni, yakın zamanda mollaların sembolü

ve lideri haline gelmiştir. Gösterdiği dirayet lider olmasında ona çok büyük avantaj sağlamıştır.

1968 yılında ülkeyi terk eden Şah Rıza Pehlevi'nin bu kaçışında en büyük etken Humeyni'nin gösterdiği muhalif tutum ve onu destekleyenlerin başlattığı halk hareketi idi. Pehlevi'nin ülkeyi terk etmesinin ardından yaklaşık on beş gün sonra yani 16 Şubat 1978'de halk büyük bir coşkuyla yıllar sonra ülkesine dönen Humeyni'yi karşılamıştır. Humeyni'nin döner dönmez yapmayı hedeflediği ilk çalışma ise Şii İslam esasına dayalı yeni bir anayasal sistem kurmaktır. 1979 senesi Aralık ayında çalışmaları tamamlanan anayasa için referandum yapılmış ve halk tarafından yeni anayasa kabul edilmiştir. Böylelikle İran İslam Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.¹⁰²

Devrim, tüm İran halkı için aynı anlama gelmese de, genel olarak, Pehlevi Hanedanlığı'nın yeni bir toplum inşa etmeye çalışan baskıcı yönetiminden ve kendisine muhalif olana şans tanımayan hukuk dışı uygulamalarından kurtulma, yüzyılların birikimi olan gelenekleri ve inançları koruma, yabancı güçlerin

¹⁰² “Fotoğraflarla İran İslam Devrimi”, **BBC**,
http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1054_iran_revolution

ülkedeki iç meselelere müdahale etmesine tepki gösterme ve yurduna, yuvasına, ekmeğine sahip çıkma gibi anlamlara gelmiştir.¹⁰³

Ancak kısa zaman sonra gerçekler daha net görülmeye başlanmıştır. Devrimi gerçekleştirenlerin amaçları veya istedikleri çok farklı olsa da, kendilerine muhalif olan kesime yaşattıklarının Pehlevi döneminden bir farkı olmadığı kısa zamanda anlaşılmıştır. Caferiliğin esas olarak alınmaya başlandığı bu dönemde Batılı ülkeler ile ilişkiler tamamen kopmuş, sıcak temaslar son bulmuş ve ulus devlet yerini katı bir yönetim biçimine bırakmıştır. Muhalif unsurlar kısa sürede acımasızca susturulmuş, bir önceki dönemin kalıntıları süratle yok edilmiştir.¹⁰⁴

Ayetullah Humeyni kendisine öğretilen ve aldığı eğitimlerden çıkardığı Şiiliği o günden sonra çok farklı biçimde uygulamaya koymuştur. Bu farklılığın en somut örneği ise Humeyni'nin getirdiği Rehber anlamına gelen Velayet-i Fakih idi. Bu değişim hareketi ile birlikte din adamlarının siyasete girişi kolaylaşmış ve politik alanda daha aktif rol alma ayrıcalığına sahip

¹⁰³ Gündoğan, a.g.e. , s.95.

¹⁰⁴ Afshin Molavi, **The Soul of Iran: A Nation's Struggle for Freedom**, Norton and Co. , 2005, p.9.

olmuşlardır. Bilindiği üzere sadece dini bir makamı değil siyasi bir unvanı da temsil eden İmamet, Hz. Ali'den sonra on ikinci imam olan Kayıp İmam Mehdi'ye kadar sürmüş ancak ondan sonra kesintiye uğramıştır. Ancak Humeyni'nin reform hareketlerinden biri olarak getirdiği Velayet-i Fakih sayesinde halk tarafından bir gün döneceğine inanılan ve bu düşüncüyü benimseyenlerin katkısıyla İmamet'in Mehdi gelene kadar seçilmiş kişiler tarafından yapılması uygun görülmüştür.

Bunun sonucunda Velayet-i Fakih İlah tarafından seçilen güç olan İmam'ın vekili olmuştur. Bu sebeptendir ki Velayet-i Fakih ve ona bağlı dini lider ve mollalara tanınan siyasi güç ve siyasi anlam bir kat daha artmıştır. Günümüz İran'ındaki anlayış yine Velayet-i Fakih'dir. Aslına bakacak olursak İran sınırları içerisinde dini liderler yönetimsel anlamda hep aktif rolde olmuşlardır.

Siyasetten ekonomiye, ekonomiden sosyal hayata kadar dini liderler oldukça etkindir. Ancak Humeyni ve yaptıkları ile bu durum bir basamak daha üste çıkmış ve dini liderler iyiden iyiye siyasetin de üstünde haklara sahip olmuşlardır ve bu rollerini de günümüz dünyasına

kadar sürdürmeyi başarmışlardır. Bugün İran bu anlayışın gereği olarak dünyada kendinden başka örneği olmayan Şii İslam anlayışı ile din adamlarının sıkı kontrolü altında yönetilmektedir.¹⁰⁵

Anadilin kullanımı ve konuşulması da devrimden sonraki adımlardan bir tanesidir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, 1924 öncesi İran topraklarında merkezî bir devlet yönetimi yoktu. Bununla beraber herhangi bir ordu yapılanması, eğitim sistemi ya da kullanılan tek bir resmi dil de bulunmamaktaydı. Hatta İran'ın sınırlarının çizildiği noktalar ve koordinatlar bile net rakamlar ile ifade edilmiyordu.

Dini okullarda öğrencilere Farsça ve Arapça eğitim veriliyordu ve Azerbaycan Türkçesi'ne herhangi bir kısıtlama getirilmiyordu. Safeviler döneminden sonra ise edebi ve devlet katmanında kullanılan dil Farsça, dini uygulamalarda ise Arapça idi. Saray içinde ve çevresinde ise Türkçe konuşuluyordu. 1924 yılında Pehlevi'nin iktidarı ele geçirmesiyle başlayan süreç toplum içinde kullanılan dilleri de olumsuz yönde etkilemişti. Pehlevi'nin uygulamaya koymak istediği Fars milliyetçiliğine dayalı ulus-devlet gayreti bunun en

¹⁰⁵ Gündoğan, a.g.e. , s.95.

büyük sebebiydi. Ülkede kullanılan diğer yerel dillere yapıldığı gibi, en yaygın kullanılan ikinci dil olan Azerbaycan Türkçesi'nin de okullarda öğrenilmesi yasaklanmış ve dilde birlik sağlanmaya çalışılmıştı.¹⁰⁶

1979 senesinde yapılan İran İslam devrimi anadili kullanma konusunda toplum için bir ışık olmuştu. Anayasada yer alan çeşitli maddeler ile halk anadillerinin ve kültürel yapılarının muhafaza edileceğine inanıyordu. İlgili anayasanın 15. ve 19. maddeleri halkın bu inancını pekiştiren cümleler içeriyordu:

“Madde 15 - İran milletinin resmi ve ortak dili Farsça'dır. Senetler, yazışmalar, resmi metinler ve okullarda okutulan ders kitaplarının bu dilde olması gerekir. Fakat basın ve toplu iletişim araçlarında yerel ve etnik dillerin kullanılması ve okullarda Farsça'nın yanında yerel edebiyatın öğretilmesi serbesttir.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Alireza Asgharzadeh, **Küresel Ruh Arayışı: Azerbaycan Kimlik Sorunu**, Çev. Hakan Karaca, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=78

¹⁰⁷ FIDH, “The Hidden Side Of Iran”, **Discrimination Against Ethnic And Religious Minorities Reports**, Paris, 2010, s.15.

“Madde 19 - Milletın bütün fertlerinin, hangi kavim ve kabileden olursa olsun eşit haklardan yararlanacağına ve renk, ırk, dil ve benzerlerinin ayrımcılık sebebi olamayacağını hükme bağlamıştır.”¹⁰⁸

Görüldüğü gibi bu maddeler ile birlikte etnik kökenlere, farklı benlik veya kimliklere ve farklı lisanlara saygı çerçevesinde yaklaşılacağı da kesin bir dille belirtilmişti. Ancak İran hükümeti diğer topluluklar tarafından gösterilen her davranışı bölücü ya da casus kategorisine koymaya çalışmış, herhangi bir adımı ülke bütünlüğüne tehdit olarak algılamış ve bu davranışlarda bulunan kişileri cezalandırma yoluna gitmişti.

Özellikle anayasaya güvenip bu adımları atmaya çalışan Azerbaycan Türkleri de bu cezalardan nasiplerini almıştı. Bu cezalandırma sistemi sonucunda da anayasanın 15. ve 19. maddelerinde yazan cümlelerin sadece sözden ibaret olduğu açığa çıkmış ve halk tarafından umut edinilen o ışık da kaybolmuştur. Azerbaycan Türkleri devrimin hemen ertesinde kendi yayın organlarını kurmuş ve gazete ve dergi çıkarmaya başlamışlardı.

¹⁰⁸ Ahmet Kılınc, “İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XII, Sayı:1-2, 2008, s.936.

Çıkarılan dergi ve gazetelerden bazılarının isimleri; **Varlık, Yoldaş, Molla Nasreddin, Köroğlu, Işık, Azerbaycan'ın Sesi** idi. Ancak bir süre sonra bu yayın organlarından **Varlık ve Yoldaş** dışında diğer basın organlarının tamamı yeni rejimin baskısıyla kapatılmış ve bu gazete ve dergilerde yazı yazan Türk kökenli birçok gazeteci Türk milliyetçiliği yapmak ve İslam Devrimi'ni benimsememiş olmak gibi sebeplerle gözaltına alınıp tutuklanmışlardır.¹⁰⁹

İran'ın Azerbaycan coğrafyası ve toplumuna yönelik aldığı tedbirlerin 1990'lara dayandığı bilinmektedir. Güney Azerbaycan'ın kendi kendine yeten bir eyalet olması ancak Pehlevi döneminde yapılan uygulamalarla beraber son bulmuş ve Güney Azerbaycan Batı ve Doğu olmak üzere ikiye bölünmüştür.

Azerbaycan Türkleri'nin yaşadıkları bölgeleri daha küçük yerlere ayırmanın devrim sonrası dönemde de hız kesmeden devam ettiği de bilinen bir gerçektir. 1990'ların başında, yani devrimin yaşanılmasından yaklaşık 10 sene sonra, mevcut İran hükümeti nüfus gibi varsayımları ileri sürerek coğrafi açıdan bazı

¹⁰⁹ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, s.105.

değişiklikler yapma yoluna gitmiştir. Azerbaycan Türkleri bunun sadece bir bahane olduğunu ileri sürse de bu bölme ve değiştirme hareketleri son bulmamıştır. Pehlevi döneminde ikiye ayrılan Güney Azerbaycan mevcut yönetimin isteğiyle bir kez daha bölünme durumuna gelmiştir. Hükümetin bu yeni eyalete vermek istediği isim ise Sabalan'dır.

Bu eyalet ile planlanan, Türk nüfusun Fars nüfusun sayıca fazla olduğu bölge ile birleştirilmesidir. Ancak hükümetin karşılaştığı bazı tepkiler sayesinde Sabalan ismi konulamamış ve özellikle Azerbaycan Türkleri'nin bu isme sert bir şekilde muhalefet etmesiyle eyaletin ismi Erdebil olmuş ancak eyaletin konumu sabit olarak kalmıştır.¹¹⁰

İran hükümeti bu eyalet fikrinden hemen sonra 1994 yılında yeni bir eyalet daha kurma kararı almış ve bir öncekinin aksine bu sefer batı coğrafyasını bölmeye yönelik olarak alınan bu karar ile yeni eyaletin ismi Urumiye olmuştur. Böylece Pehlevi dönemine gelinceye kadar tek bir eyalet olarak kalan Güney Azerbaycan, devrim sonrası dönemde dört farklı bölgeye ayrılmıştır. Sosyal hayattan nüfus dağılımına

¹¹⁰ a.g.e. , s.209.

kadar birçok etmeni içinde barındıran bu olay o bölgede yaşayan toplumlari da fazlasıyla olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca bölünme bölge ekonomisinin daralmasına da neden olmuştur.¹¹¹

1990'lı yıllarının başından itibaren Azerbaycan Türkleri birçok alanda hak arama çabasına girmişlerdir. Özellikle kültürel, sosyal ve siyasal ayrıcalıklarını bu aramalarla neticelendirmek istemişlerdir. Rafsancani yönetiminin sert tutum göstermesine rağmen "İran tüm İranlılarındır" sloganı ile Cumhurbaşkanı olan ve reformcu bir görüş benimseyen Muhammed Hatemi 1997 yılında Azerbaycan Türkleri'ne birtakım ayrıcalıklar vermiştir.

Sonrasında Mahmud Ahmedinejad 2005 yılında Cumhurbaşkanlığı seçilme yarışı esnasında yapmış olduğu konuşmasında dikkat çeken "Herkes için adalet" sloganı ile söyledikleri ve seçildikten sonra yaptıkları arasındaki büyük uçurum İran halkına gelen gideni aratır sözünü bir daha hatırlatmıştır. 2009 seçimi birçok şiddetli olaya sebep olmuş ve çok sayıda Azerbaycan Türkü'nün ölümüyle sonuçlanmıştır. Azerbaycan

¹¹¹ a.g.e. , s.210.

Türkleri'nin seneler geçtikçe yaşadıkları daha da kötü tecrübeler ve ölüme varan çatışmalar bir sonraki bölümde anlatılacaktır.

1.2.1. Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi

Ayetullah El-Uzma Muhammed Kazım Şeriatmedari devrim yolunda önemli çaba göstermiş insanlardan biridir. Tebriz'de 1905 yılında dünyaya gelmiş bir Azerbaycan Türkü olan Ayetullah El-Uzma Muhammed Kazım Şeriatmedari Şii inanca sahip Azerbaycan Türkleri tarafından dini lider olarak görülen ve benimsenen bir kişiydi. Humeyni'nin önemli dava arkadaşlarından biri olan Şeriatmedari devrimden önce de Humeyni ile sıcak ilişki kurmuştur.

Humeyni'nin cezalandırma, tutuklanma ve idam istemiyle yargılanmasına karşı çıkanların başında gelmiştir. Buradan da Rıza Muhammed Şah'a karşı muhalif tavır içinde olduğunu anlayabiliriz. Humeyni'nin idam edilmesine şiddetle karşı çıkan Şeriatmedari bunu da başarmış ve Humeyni'yi idam sehpasından kurtarmıştır. Aynı şekilde Humeyni'nin uzun sürgün hayatından sonra İran'a dönmesinde ve Şah'ın hükümdarlığının bitmesinde aktif rol oynamıştır.

Çeşitli fikir ayrılıkları ve düşünce çatışmaları yüzünden Humeyni ile yolları ayrılan Şeriatmedari; 1982 yılına geldiğinde dini yetkileri olan eski arkadaşı Humeyni tarafından bertaraf edilmiştir. Humeyni'ye göre bunun sebebi Şeriatmedari'nin devrime karşı olması ve komplo kurmasıdır. Humeyni'yi cezalardan kurtaran Şeriatmedari yine aynı Humeyni tarafından devrime karşı olmakla suçlanmış ve Kum şehrinde bulunan evinde, ev hapsi cezasıyla karşı karşıya kalmıştır. 1986 yılında vefat eden Şeriatmedari Humeyni'den çıkan izinle gizlice toprağa verilmiştir.¹¹²

Humeyni'nin bu denli karşı çıktığı eski arkadaşı olan Şeriatmedari yetki bakımından Humeyni'den önde gelmekteydi. Dolayısıyla Humeyni'nin onu bir iç tehdit olarak görmesi için yeterli sebepleri vardı. Şeriatmedari dini unvan açısından da Humeyni'nin üstündeydi. Yaşadıkları fikir çatışmalarının ve düşünce uyuşmazlıklarının başlıca sebebi ise İslami yönetim biçimiydi. Humeyni'nin Fars, Şeriatmedari'nin Azeri kökenden gelmesi bu fikir çatışmalarındaki ortamı hazırlamıştır. Siyaset ve dini iç içe yaşamının ve yönetim şekline büründürmenin yanlış olduğunu

¹¹² Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, ss.108-118.

savunan Şeriatmedari, Humeyni'nin bu düşüncesine şiddetle karşı çıkmış ve aralarındaki ilişki kopma noktasına gelmiştir. Bilindiği gibi Humeyni siyasetin dini adamlar tarafından denetlenmesini ve bu dini adamların siyasetten üst bir katmanda yer almasını savunuyordu.

Devrim sonrasında Humeyni'nin kafasında olan yönetim yapısıyla Şeriatmedari'nin ki arasında oldukça büyük fark vardı. Humeyni güçlü bir merkeze sahip devlet yönetimi fikrini benimserken, Şeriatmedari'nin kafasında olan yapı İranlılık çatısı altında bütünleştirilmiş ve birleştirilmiş, farklı etnik kökenlere saygı duyulan, güçlü bir merkezi yönetimi olmayan ve en önemlisi merkezden ziyade gücü eyaletlere veren bir cumhuriyet sistemi idi.

Bu görüş ayrılıkları zamanla daha da şiddetli bir boyut kazanmıştır ve iki lider de ilişkilerindeki köprüleri tamamen atmıştır. Bu konu zaman içinde Humeyni'ye bağlı Devrim Muhafızları ile Azerbaycan Türkleri arasında şiddetli olayların yaşanmasına sebebiyet verince Azeriler kendi aralarında örgütlenme ihtiyacı

hissetmiş; bunun üzerine **Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi**'ni kurmuşlardır.¹¹³

1979 yılında Aralık ayında Azerbaycan Türkleri'nin yüzde 80'lik kısmı Anayasa referandumunu boykot etmiştir. Bu boykot üzerine Devrim muhafızları bu protestoya şiddetle karşı koymuş ve olaylar tahmin edilemeyecek boyuta ulaşmıştır. Bu saldırıların ulaştığı noktanın en önemli göstergesi Şeriatmedari'nin Kum bölgesinde olan evine kadar ulaşmış olmasıydı. Özellikle 1980 yılında Devrim muhafızlarının Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi binasına karşı düzenledikleri baskın ve birçok Azerbaycan Türkü'nün öldürülmesiyle son bulan olaylar, Humeyni ve Şeriatmedari'nin almış oldukları ortak kararları yatıştırılmıştır.

İki liderin aldıkları bu karar ise bir araya gelip sorunları bir çözüme kavuşturmak idi. Humeyni'nin Şeriatmedari'yi ziyaretiyle başlayan bu süreç Humeyni'nin Azeriler ile ilgili düşüncelerini aktarmasıyla devam etmiştir. Humeyni'nin Azerbaycan Türkleri ile ilgili düşüncesini şu şekilde özetleyebiliriz:

¹¹³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1980)**, Cilt.1, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s.757.

Azerbaycan Türkleri merkezi otoriteye tabi olacaklardı. Bu sayede Azerbaycan Türkleri'nin de talepleri yönetim tarafından yerine getirilecekti.¹¹⁴

Bunun üzerine Şeriatmedari ülke içinde daha fazla kan dökülmesinin önüne geçmek için Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'nin (MHCP) kapatılması yönünde tavsiyede bulunmuş, parti yetkilileri partiyi kapatmışlardır.¹¹⁵ Ancak Humeyni verdiği sözlerin hiçbirini tutmamıştır. Bunun sonucunda da devrim sonrası devam eden şiddetli baskılar, Azerbaycan Türkleri'ne karşı daha da şiddetlenerek sürmüştür.

Şeriatmedari'nin en önemli yanı Azerbaycan Türkleri'nin bir anlamda temsilcisi olmasıydı. Bu temsilcilik adı altında olan liderliği onları dini ve siyasi arenada temsil etmesi şeklindeydi. Bu durumdan rahatsız olanların başında Humeyni ve onun destekçileri gelmekteydi. Azerbaycan Türkleri'nin adeta tapar noktada sevdiği Şeriatmedari'nin en ufak bir hareketi ile harekete geçecek olan Azeriler, Humeyni için büyük bir tehlike potansiyeli olarak görülüyordu.

¹¹⁴ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, ss.112-114.

¹¹⁵ Armaoğlu, **a.g.e.** , s.758.

Şeriatmedari'nin temsilciliğini üstlendiği Azeriler, onun sayesinde siyasi arenada da Humeyni ve yandaşları için olası bölücü bir tehlikeydiler. Azerbaycan Türkleri'nin bir ayaklanma gerçekleştirme ihtimali ve sonucunda istedikleri toprakları koparma tehlikesi Humeyni için büyük önem arz ediyordu. Ancak burada ince bir nüans mevcuttu; Şeriatmedari İranlılık üst kimliği görüşünü benimsiyordu, tabi bunun yanında Azerbaycan Türkleri'nin dil, kültür ve toplum yapısını da korumaya özen gösteriyordu.

Şeriatmedari'nin planları içinde yer alan, görüşlerini beyan ederken sık sık yer verdiği dini adamlar ve siyaset ilişkisi ise başka bir konuydu. O dönemden sonra Azerbaycan Türkleri'nin bünyesinde bulunan dini adamlar siyasete girmekten önemle kaçınmış, devlet yönetimine dahil oldukları mollalık sisteminden de gün geçtikçe uzaklaşmışlardı.

Günümüze kadar süren bu etki, hala Azerbaycan Türkleri kökünden gelen din adamlarının siyasete girmediklerini bizlere göstermiştir. Bu da bize Şeriatmedari'nin Azeriler üstünde bıraktığı etkiyi oldukça açık şekilde açıklamaktadır. Bununla beraber mevcut mollalık sistemi içine girebilen Azeri din

adamları ise “etnik veya bölgesel taleplerini dile getirmemek kaydıyla” İran’da belli mevkilere gelebilmektedirler.¹¹⁶

1.2.2. SSCB’nin Dağılması ve Azerbaycan Devleti’nin Kurulması

1990 yılından sonra Azerbaycan Türkleri siyasi arenada hızlı adımlar atmaya başladılar. İran’da yaşanan bölgesel hareketlilik bu adımın en önemli sebeplerinden biridir. 20 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan’da Sovyet askerlerinin yaptıkları ve 130 Azeri’nin öldürüldüğü katliam, bölgeyi iyiden iyiye kaotik bir yapıya doğru sürüklemişti. Bu katliamın Azeriler üzerindeki etkisi büyük olmuş ve halk kendini sokaklara dökmüştür. Bu durum İran’ın hemen doğusunda yer alan Azerbaycan üzerindeki algılarını tamamen değiştirmiştir.

Aras Nehri’nin zamanında Türkmençay Antlaşması ile Ruslara verilisinin ardından Aras Nehri’nin doğusundaki Azerbaycan’ı kendisine ait bir toprak olarak benimseyen İran’ın bölge üzerindeki politikaları da günden güne değişmeye başlamıştır. Özellikle bu olay neticesinde İran artık toprak bütünlüğü

¹¹⁶ Gülara Yenisey, **İran’da Etno-Politik Hareketler 1922-2004**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008, s.164.

düşüncelerine bürünmüş ve bölge halkını kendine tehdit oluşturan unsur olarak nitelendirmeye başlamıştır. Bu olaydan bir süre sonra yeni tehdit algılamasına yönelik olarak dış politikasında değişikliklere gitmiş, Ermenistan ve Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir.¹¹⁷

Azerbaycan'ın Batı devletleri ve İsrail ile yürüttüğü yakın ve sıcak ilişkiler İran için bu konunun daha da ciddi bir şekilde tehdit oluşturduğunu gösteriyordu. İran, Azerbaycan'a ilgili davranıyor ancak tercihini Azerbaycan'dan yana değil Batılı devletlerden yana kullanıyordu.

İki devlet arasında süregelen bu sürtüşmeler ilişkilerini iyice zedeleme noktasına getirmiş ve İran'ın toprak bütünlüğü konusundaki kaygılarını bir kat daha arttırmıştır. Böylece İran'ın başlangıçta Azerbaycan'a karşı şiddetle beslediği rejimini ihraç etme ümidi zaman içinde giderek azalmıştır.¹¹⁸

¹¹⁷ Bilgehan A. Gökdağ, M. Rıza Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", **Bilig**, Sayı 30, Yaz 2004, s.63.

¹¹⁸ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran", Der. Mehmet Tuncel, **Orta Doğu'da Güç Savaşları, Hedef Neden İran?**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2008, ss.51-52.

Sovyetler Birliği'nin 26 Aralık 1991 yılında dağılmasından sonraki dönemde Orta Asya'da Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu ve bağımsızlığını ilan eden devletlerin oluşturduğu büyük etki İnan toprakları içinde yaşamlarını sürdüren Azerbaycan Türkleri için bir anlam ifade etmemiştir. 18 Ekim 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bu dönemde iktidarda olan Azerbaycan Komünist Parti Genel Sekreteri Ayaz Mutallibov, bağımsız cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı olmuş ancak Mart 1992'de Dağlık Karabağ'daki Hocalı katliamından sonra istifaya zorlanmıştır. şuşa ve Laçın şehirlerinin Ermeni ordusu tarafından işgalinden sonra 7 Haziran 1992'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Azerbaycan Halk Cephesinin lideri Ebulfez Elçibey kazanmış ve Ağustos 1993 yılına kadar görevde kalmıştır. Sonrasında Haydar Aliyev Ekim 1993 yılındaki seçimde yüzde 99 oy oranı ile cumhurbaşkanı olmuştur.

İnan'ın iyi niyetle yaklaşmaya çalıştığı Azerbaycan'dan istediği gayet açıktır: Türkmençay Antlaşması ile kendi topraklarından kopartılan Azerbaycan'ın yeniden İnan

topraklarına döneceği umulmuş ancak Azerbaycan beklenen ilgiyi göstermemiş ve neticesinde de İran istediği toprak bütünlüğünü sağlayamamıştır. Azerbaycan'ın bu tavrının yanında ABD, İsrail ve bazı Batılı devletler ile kurduğu sıcak ilişkiler ve sürdürdüğu temaslar İran'ı iyiden iyiye umutsuzluğa düşürmüştür.

Özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra kabul ettiği bağımsızlık ilkesi İran'ın az olan umudunu tamamen bitirme noktasına getirmiştir. Bu sayede kardeş dedikleri Azerbaycan Türkleri ile dünya görüşlerini değiştiren Azerbaycan'ın yeni bir ufka açılma zamanı geldiği düşünülüyordu.

Ayrıca Azerbaycan'ın İran ile ortak bir gelecek hayali kurmadığı ortaya çıktığı gibi o günün şartlarında Azerbaycan Türkleri'nin de İran'dan ayrılıp Azerbaycan ile birleşme arzusunun toplum geneline yayılmış bir arzu olmadığı anlaşılmıştı.¹¹⁹

¹¹⁹ Ömer Faruk Görçün, **1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri**, İstanbul, Beta Yayınevi, 2008, s.28.

Ayrıca bkz. James Reynolds, "Why Azerbaijan is closer to Israel than Iran", **BBC**, 12.08.2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-19063885>

1.2.3. Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi

Dr. Ali Mahmut Çöhregani İnan'da özellikle 1990'lı yıllardan sonra önemli bir isim haline gelmiştir. 1995 yılına kadar Tebriz ve Tahran'da bulunan çeşitli üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı üzerine dersler vermiştir. İnan Meclis seçimlerinde Tebriz milletvekilliği için adaylığını koyan Çöhregani ilk tur seçimlerinde 600 bin oy almayı başararak birinci çıkmıştır. Ancak bu sevinç fazla sürmemiş çünkü güvenlik güçleri ikinci tur seçimlerinde Çöhregani'yi yasadışı ticaret yapma suçundan tutuklamıştır.

Çöhregani'nin kendi isteği doğrultusunda seçimlerden çekildiği yönünde haberler çıkmıştır ancak haberlerin yayıldığı süreçte Çöhregani gözaltındadır. Tebriz'de bu haberi alan Azerbaycan Türkleri sokaklara dökülmüş ve bu durum özellikle gençleri tetiklemiştir.

Kısa sürede olaylar, gösteri ve protesto şeklini almıştır. Eylemler polisler tarafından yoğun bir şiddetle bastırılmaya çalışılmış ve neticesinde beş genç tutuklanmış ve halkın gözleri önünde idam edilerek öldürülmüşlerdir.

Çöhregani'nin ise adaylık başvuru süresi bitinceye kadar gözaltında tutulması ile seçimlere katılması engellenmiştir.¹²⁰ İdamla sonuçlanan bu olaylar Çöhregani'ye geri adım attırmamış ve 2000 yılındaki seçimler için çalışmaya başlamıştır. Nitekim kendisi 2000 yılında olan seçimlere de aday olarak gireceğini kısa bir süre sonra açıklamıştır. Ancak önceki seçimlerde olduğu gibi İran güvenlik güçleri tarafından kaçakçılık suçlamasıyla gözaltına alınmış ve parlamento seçimlerine girmesi bir kez daha engellenmiştir. Devrim mahkemelerinde yargılanan Çöhregani tutuklanarak 6 ay hapse mahkum edilmiştir.

Böylelikle Çöhregani bir kez daha seçimlere girememiştir. Çöhregani bu duruma isyanını ve muhalifliğini cezaevinde de sürdürmüş ve açlık grevine gitmiştir.

Bu grev neticesinde sağlık durumu kötüye giden Çöhregani cezaevinden hastaneye sevk edilmiştir. Hapis cezasını tamamlamasının ardından serbest kalan Çöhregani'nin yurtdışı çıkış yasağı ise 2002'ye kadar devam etmiştir.

¹²⁰ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, s.217.

Uluslararası Af Örgütü'nün çalışmalarıyla yine 2002 yılı içerisinde bu yasağı da ortadan kaldırmıştır.

Çöhregani yasağın kalkmasının ardından ABD'ye gitmiştir ve hala yaşamını orada sürdürmektedir. Hapse girmesinden itibaren 1995 yılında GAMOH olarak ifade edilen “Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi”ni başlatmış ve bu hareketin de lideri olmuştur.¹²¹

GAMOH öz olarak Azerbaycan Türkleri'nin toplumsal yapısını, dil ve kültürlerini koruma amacı güden bir teşkilattır. Ekonomik alanda da çalışmalar yapan bu teşkilat maddi imkânların iyileştirilmesi fikrini savunmuştur. Özellikle 1997 yılında teşkilat adından sıkça söz ettirmeye başlamıştır.

GAMOH kendi yaptığı açıklamada amaçlarının İran'ı bölmek olmadığını, arayışlarının bağımsızlık anlamına gelmediğini, Azerbaycan ya da Türkiye ile birleşmeyi düşünmediklerini sırasıyla belirtmiş ve esas hedef ve gayesinin İran'ın, İran Azerilerinin haklarına ve değerlerine saygı gösteren federatif bir devlet yapısına

¹²¹ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, s.217.

kavuşması olduğunu açıkça dile getirmişlerdir. GAMOH faaliyetlerine hala devam etmektedir.¹²²

1.2.4. Karikatür Krizi ve Sonrası Yayın Politikası

2006 yılının Mayıs ayında devlete yakın bir karikatür dergisinin Azerbaycan Türkleri'ne karşı hakaret ve alay içeren bir karikatürü yayınlaması ülkeyi bir kez daha kaosa sürüklemiştir. “Ne yapalım da böcekler bizi böcekleştirmesin?” başlıklı makalede yayınlanan bir karikatürde Farsça konuşan bir çocuğun karşısında oturan hamamböceği Azerbaycan Türkçesi'nde konuşturulmak suretiyle, Azerbaycan Türkleri hamamböceğine benzetilmiştir.

Ayrıca, “ülkedeki hamamböceklerinin temizlenmesi gerektiği” ifade edilerek ırkçı bir yaklaşım ortaya konmuştur. Türkleri hamamböceğine benzeten karikatürün altında ayrıca şu yazılar yer almaktadır:

“Hamamböcekleri tuvaletlerde yaşarlar. Öldürmekle veya sifonu çekmekle bitmezler. Hamamböcekleri

¹²² William O. Beeman, **The Great Satan vs. the Mad Mullahs**, University of Chicago Press, 2008. p. 135.; Ayrıca bkz. GAMOH Resmi İnternet Sitesi, <http://gamoh.biz/default.asp>

insanların pisliklerini tüketerek yaşamlarını sürdürürler. Biz Farslar belli bir süre pisliğimizi tuvalete değil de dışarı yaparsak hamam böcekleri kendiliğinden (aç kalmak suretiyle) ölürler.”

Özellikle Azerilerin kitleler halinde sokaklara dökülmesi, beraberinde şiddet dolu olayları getirmiştir. Karikatürün içeriği yukarıda da anlatıldığı gibi Azerbaycan Türkleri’ni hamamböceklerine benzetmesiydi. Gazete çocuk ve gençlere hitap eden bir yayındır ve çocuk yaştan oluşturmaya çalışılan algıyı açıkça gözler önüne sermektedir.

Bunun üzerine sokaklara dökülen Azerbaycan Türkleri’nin üzerine polisin ateş etmesi sonucu en az 18 gösterici ölmüş, yüzlerce gösterici ise yaralanmıştır.¹²³ Farklı kaynaklarda ölü sayısı hakkında değişik rakamlar bulunmakla beraber 50’yi geçen bir rakam olduğu belirtilmektedir.

Resim -1 Krize Sebep Olan Karikatür

¹²³ “Hamamböceği’ne Azeri öfkesi dinmiyor”, **Radikal**, 25.05.2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=188348> Ayrıca bkz. Yalçın Sarıkaya, **Tarihi Ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008, s.225.

ماه خرداد کم کم نزدیک می شه و فصل امتحانات داره از راه می رسه. این هیج ربطی به مطلب امروزمون نداشت و فقط گفتم تا به کم حالتون گرفته شه. یکی از چیزهایی که با خرداد می آد، گرما می هواست و یکی از چیزهایی هم که با گرما می آد، سوسکه. چند سالی می شه که وزن های جدید سوسک و پشه به بازار اومدن که چهار فصل هستن و سرما و گرما خالیشون نیست، اما به هر حال گرما می هوا باعث می شه وزن های قدیمی هم بیان به میدون و اون وقته که سارا از توالت بهره بیرون و چیخ بز نه: «مامااااا... سوسکس! سوسکس!» سارا به سوسک می گه سوسکس! خدایی میخ این بچه قلغه، حرف زدن هم بکت نیست!

البته سوسک ترسیدن نداره، اما مشکل اینه که خیلی پُرروته و آدم نمی دونه چی کارش کنه. هر کس دیگه ای روشو واسه ما زیاد کنه سه سوته سوسکش می کنیم، اما سوسک رو که نمی شه سوسکبید. چون خودش سوسک هست. اینجاست که لازم می شه چند تا فن، مادتون، بدم تا حلوی سوسک ها سوسک نشید!

روش اول: گفتمان

بعضی ها معتقدن که آدم نباید از همون اول بره سراغ خشونت ورزی، چون که حیفته، مزه اش می ره. پس اول باید سعی کنیم خیلی متمدنانه بشینیم سر به میز و با سوسک ها گفت و گو کنیم. اما مشکل اینجاست که سوسک، زبون آدم خالیش نمی شه. دستور زبان سوسکی هم آنقدر سخته (هنوز هیچ کی درست نفهمیده کدوم فعل هاشون ing می گیره) که هشتاد درصد خود

سوسک هام بلد نیستن و تر چیخ می دن به زبون های دیگه حرف بزنی. وقتی سوسکا زبون خودشونو نمی فهمن، شما چه جوری می خوابین بشهههههه! واسه همین مذاکره به بن بست می رسه و روش های شیرین خشونت آمیز لازم می شه!

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Namana.jpg&filetimestamp=20111005170054>

Sayıları yüzbinlerle ifade edilen Azerbaycan Türkü'nün bu gösterilere katılım göstermesi ve bu protestolarda atılan sloganların içeriğinin Türk milliyetçiliğini yakından ilgilendiren ifadeler olması Azerbaycan Türkleri arasında milli değerlerinin ve toplumsal yapılarının hangi noktalara geldiğini dünyanın gözleri önüne açıkça koymuştur.

Sloganların çoğunluğu “Haray Haray (Yeter Yeter) Men Türkem!”, “Türkün dili ölmez, Fars diline dönmez!”, “Azerbaycan eğilmez, Türkün beli bükülmez!”, “Ya azatlık ya ölüm!”, “Kahrolsun Fars faşizmi!” gibi söylemlerden oluşmaktaydı.

Gösterilerin başlangıcında güvenlik güçlerinin gösterdiği kontrolsüz güç ve aşırı şiddet dolu tavırlar gösterileri bastırmaya yetmemiş, İran devleti protestoların püskürtülemeyeceğini anlamış ve geri adım atmış ve olayların geldiği boyut ve gösterecekleri tavır hakkında açıklama yapma gereği duymuşlardır. İran hükümeti, ateşin güvenlik güçleri tarafından değil, PKK’lı teröristler tarafından açıldığını iddia etmiş ve durumu “Amerikan Komplosu” olarak nitelendirmiştir.¹²⁴

Azerbaycan Türkleri’nin yoğun tepkisine yol açan bu karikatür krizi sadece karikatür olarak kalmamış ve yanında bazı ilkleri de yaşatmıştır. İran devletinin o zamana kadar sürdürdüğü devlet politikasının merkezini oluşturan Şiilik ve onun birleştirici ve bütünleştirici gücü bu olaylar karşısında etkili

¹²⁴ Arif Keskin, “İran’da Azerbaycan-Türk Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analiz Merkezi**, 29.05.2007, <http://www.turksam.org/tr/a1298.html>

olamamıştır. Ayrıca Azerbaycan Türkleri'nin milli benliğini oluşturan Şiilik millet kavramının yanında tutunamamıştır. Bunun yanı sıra güvenlik güçleri de ilk defa belli ve sabit bir etnik köken ile birebir çatışma ve şiddet dolu olaylara dâhil olmuşlardır. Bunun üzerine devletin yaptığı açıklamalar da olayların etkisinin ne denli büyük olduğunu gösteriyordu.

Hükümet Azerbaycan Türkleri'nin devlet içindeki önemini vurgulayıcı açıklamalar yapmıştır. Bunun sebebinin de ilk kez Azerbaycan Türkleri'nin bütünü ile karşı karşıya kalmaları olarak görülmektedir. Karikatür krizi ve beraberinde getirdiği olayların bir diğer önemli sonucu ise oluşturduğu bağımsızlık fikri idi. İlk kez bağımsızlık fikri bu kadar yüksek sesle konuşulmaya başlanmış ve harekete geçilmiştir. Azerbaycan Türkleri yakın tarihte ilk defa Türk diline bu denli büyük tepki göstererek sahip çıkmışlardır.¹²⁵

1.2.5. Yeşil Hareket ve Mir Hüseyin Musevi

2009 yılı İran için “Yeşil Hareket” olarak bilinen bir muhalif hareket ile anılır. Bu yıllarda İran insan haklarını ihlal etme konusunda endişe verici yerlere

¹²⁵ Sarıkaya, a.g.e. , s.228.

gelmiş ve önceki yıllara göre daha da kötü seviyelere çıkmıştır. 2005 yılında seçilen ve dört sene cumhurbaşkanlığı yapan Ahmedinejad, görev süresi bittikten sonra tekrar seçimlere girmiş ve 2009 yılında olan seçimi de kazanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ahmedinejad'ın en güçlü rakipleri olan reformcu görüşe sahip iki lider; Azeri kökenli Mir Hüseyin Musevi ile Fars kökenli Mehdi Karrubi seçimlere hile karıştığı gerekçesi ile Anayasayı Korumacılar Konseyi'ne müracaatta bulunmuş, ancak sonuç değişmemiştir.¹²⁶

Yeşil Hareket tam da bu itirazların olumsuz sonuçlanmasıyla başlamıştır. İki reformist görüşe sahip olan lider bir araya gelmiş ve ortak aldıkları kararla bu halk hareketini oluşturmuşlardır. Bu muhalif hareketin sonucunda binlerce insan yeniden İran sokaklarına çıkmıştır.

Sokaklara dökülen insanlara güvenlik güçlerinin tepkisi yine sert olmuş olaylar tekrardan şiddet boyutuna ulaşmıştır. Besiç olarak bilinen güvenlik güçlerinin

¹²⁶ "Iran reformists held after street clashes", **BBC**, 14.06.2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8099218.stm

birçok insanın üzerine ateş etmekten kaçınmayıp yaralanma ve ölümlere kadar giden reaksiyonlarına karşın halk geri adım atmamıştır. Bu tutum beraberinde tutuklamaları da getirmiştir. Yaşananlarla ilgili sosyal medyada birçok amatör video görüntüsü bulunmaktadır.¹²⁷

1.2.6. Arap Baharı ve İran'a Etkisi

“Arap Baharı” olarak anılan hareket Kuzey Afrika’da yerleşen ve yaşamlarını orada sürdüren Müslüman ülkeleri etkisi altına aldığında ve bu ülkelerde yaşayan insanlar arasında dürtü oluşturduğunda, İran’ın bu hareket ile ilgili açıklama yapma gereği duyması kaçınılmazdı. İran olayların temelini ve ana fikrinin 1979’da yaşanan İslam Devrimi’ne dayandığını öne sürmüştür.

Devrilen iktidarlarla beraber ABD’nin maşa olarak kullandığı yöntemlerin son bulduğunu ve artık asıl

¹²⁷ “Iran Police Forces Shoot Into Pro-Mousavi Crowd”, **Youtube**, <http://www.youtube.com/watch?v=XHAo8MV8VIU>
Ayrıca bkz. “Iran riots latest news about Basij shooting showing dead body of young boy”, **Youtube**, <http://www.youtube.com/watch?v=oBab8HwACZY>
Ayrıca bkz. “Basij/Anti Riot Police Open Fire on Iranian Protesters”, **Youtube**, <http://www.youtube.com/watch?v=4ygfEStDDqw>

Müslümanların iktidarı geri alacağına dair söylemleri, açıklamalarda sıkça yer verilen konuların başındaydı. Ancak İran kendi sınırları içinde Arap Baharı'nı desteklemeye yönelik sivil hareketlere dahi kesinlikle müsaade etmemiştir.¹²⁸

2010 yılına gelindiğinde Arap Baharı hareketinden etkilenenlerin boyutu da artma noktasındaydı. Öyle ki Reformcu İranlılar dahi bu harekettten etkilenmişlerdi. Yeşil Hareket ise Mısır ve Tunus'ta halkı desteklemek ve yanlarında olmak için sokaklara çıkmak ve gösteri ve protestolar düzenlemek istemiştir. 14 Şubat 2011 tarihinde gösteri yapmak isteyen göstericiler güvenlik güçlerinin sert tepkisi ile karşı karşıya kalmış ve İran hükümeti bu gösterilerin dış mihrakların bir oyunu olduğunu ileri sürerek Yeşil Hareket'in iki lideri Musevi ve Kerrubi'nin tutuklanmasını sağlamış ve onları ev hapsine mahkûm ettirmiştir.¹²⁹

Aslına bakacak olursak İran'daki bu hareketlenmenin Arap Baharı ile doğrudan ilgili olduğunu söylemek zordur çünkü İran'da gerçekleşen Yeşil Hareket rejim

¹²⁸ Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", **SETA Analiz**, Mart 2012, s.4.

¹²⁹ Uygur, **a.g.e.** , s.14.

karşıtlığının bir göstergesi olmamakla beraber sadece Ahmedinejad iktidarına karşı yapılmış bir ayaklanma olarak İran tarih kitaplarında yerini almıştır.

Tabi ki tüm bu Ahmedinejad muhalifliğinin yanında ABD'nin ülke içi uygulamaları ve yaptırımları ile beraber Yeşil Hareket zaman içinde doğrudan rejime yönelik bir protesto şeklini almıştır.

2013 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini yüzde 52 oyla kazanan Hasan Ruhani İran İslam Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olmuştur.

Bu göreve gelmeden önce dini lider Hamaney'in bazı konuşmalarını eleştirse de, esasında İslam Devrimi'ne sadık bir kişidir.¹³⁰

Batı ile ilişkileri olumlu yönde tutmaya çalışan Ruhani, göreve geldiği ilk zamanlarda Devrime karşı olduğu gerekçesi ile eleştirilse de böyle olmadığı ortaya çıkmıştır.

İran Devleti üzerinde olan ambargoların kaldırılmasında büyük bir rol oynayan Ruhani bu

¹³⁰ Ercan Çitlioğlu, "İran'ı Anlamak", Der. Pınar Osmanağaoğlu, **Başkent Üniversitesi**, 2015, s.55.

politika ile ekonomik olarak bölgeye sıkışmış vaziyette olan İran'ı dışa açmıştır.

Böylelikle halkın refah düzeyinin düştüğü ve işsizlik oranının arttığı İran, Ruhani ile beraber biraz daha iyi bir duruma gelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İran'ın Devlet Yapısı Ve Güney Azerbaycan

İran Anayasası, devrim sonrası kurucu iktidar tarafından yapılmış, referanduma gidilmek suretiyle kabul edilmiş ve halk egemenliğine dayalı bir meşrutiyet kazandırılmış anayasadır.¹³¹

2.1. İran Devlet Yapısı

“İran anayasasının 12'nci maddesinde İran'ın resmi dininin İslam ve Caferi-i İsnâaşeri mezhebi olduğu hükme bağlanmıştır.

Anayasanın başlangıç kısmında da uzun uzadıya İslam kamu hukuku bilgisi verilmesi, ülkenin kurtuluşunun tek yolunun İslam hukukuna dayalı bir devlet kurmanın gerekli olduğu anlatılmıştır.

Aynı zamanda anayasanın birçok maddesi Kuran'dan ayetlerle başlamaktadır. Hâsılı İran İslam Cumhuriyeti devletinin isminden de anlaşılacağı üzere İslam hukuku

¹³¹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa, 9. bs. , Ekin Kitapevi Yayınları, 2006, s.35.

rensipleriyle yönetilen bir devlet olduğuna şüphe yoktur.”¹³²

Anayasanın oluşturulması sürecinde Humeyni öğretilerinin payı azımsanamayacak kadar çoktur. Devrim sonrası hemen hemen birkaç ay içinde hazırlanan anayasa, 2 Aralık 1979 tarihinde referandumla kabul edilmiştir. Genel hatlarıyla hazırlandığı şekilde günümüze kadar ulaşmış olan bu anayasa sadece 1989 yılında revize edilmiştir.

Anayasanın temel düşüncesi kanunların asla şeriata karşı olmadığı ve egemenliğin tek hakiminin Allah olduğudur ve bu fikre paralel olarak devletin kurumlarından söz edilmektedir. İran Anayasası, her devletin anayasasında olduğu gibi, İran İslam Cumhuriyeti’ne ait yapısal ve yönetsel esasları belirleyen en önemli metindir.¹³³ Halkın yüzde 98,2’lik çoğunluğu tarafından kabul edilen Mart 1979 referandum sonucuyla ülkeye **İslam Cumhuriyeti** adı verilmiştir.(madde 1)¹³⁴

¹³² Yetkin Başkavak, “İran’da Değişim Sancıları” **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, Der. Fulya Atacan, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2004, ss.53-85.

¹³³ Başkavak, **a.g.e.** , ss.53-85.

¹³⁴ Kılınç, **a.g.e.** , s.919.

İran'ın resmi dininin İslam ve mezhebinin Caferi-i İsnâaşeri olduğu hükmü Anayasanın 12'nci ve 177'nci maddesine göre değiştirilemez. Bunun yanında değiştirilemeyecek diğer maddeler ise; yasaların İslami esaslara göre düzenlendiği, yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu, velayet-i fakih, imamet-i ümmet ve hükümet idaresinin halkın oylarıyla seçildiği maddeleridir.¹³⁵

*“İran Anayasasında, egemenliğin, yasama, yürütme ve yargı organları tarafından Dinî Liderliğin gözetimi altında kullanılacağı ifade edilmektedir.”*¹³⁶

2500 yıllık Monarşi geleneğini yıkan İran Anayasası yönetim şekli olarak cumhuriyeti baz almıştır. 1906 tarihli İran Anayasası da hazırlık sürecinde yeni oluşturulan ve kabul edilen anayasaya ışık tutmuştur. Ayrıca taslak metnin hazırlanması safhasında Belçika ve Fransa Anayasalarına da başvurulmuştur.¹³⁷

¹³⁵ Kılınç, a.g.e. , s.921.

¹³⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “İran’ın Siyasi Görünümü”, <http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

¹³⁷ Ünal Gündoğan, **İran ve Orta Doğu**, Ankara, Adres Yayınları, 2010, s.172.

“İslam hukukunun mücade ettiği ölçüde yasama yetkisine sahip olan Meclis, yürütmeyi temsil eden Cumhurbaşkanını ve Bakanlar Kurulu ve yargı mekanizması yürütmenin diğerkolu olan Rehber’in denetimi altındadır. Ülkenin birçok önemli noktasında bulunan makamlara atama yetkisi de Rehberin yetkisi altındadır.

Dolayısıyla İran’da siyasal sistemin temel kurumları, Rehberin devlet mekanizması üzerindeki hâkimiyetini esas alan bir çerçeve içinde oluşturulmuştur. Anayasal açıdan ülkedeki en yetkili makamın Rehberlik mevkisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sistemin yine kendi içerisinde var olan şura prensibi gereğince, ülkede söz sahibi olan tüm kurumlar buna Rehber de dâhil olmak üzere halk tarafından ya da halkın seçtiğı temsilciler tarafından seçilmektedir. Örneğın çok geniş yetkilerle donatılan Rehberi seçecek olan Uzgörürler Meclisi de halk tarafından seçilmekte ve bu Meclis gerektiğinde Rehberi azledebilmektedir.”¹³⁸

¹³⁸ Kılınç, a.g.e. , s.910.

İran’da halkın yönetime katılımı Rehber’i seçen Uzgörürler Meclisi ile sınırlı değildir. Cumhurbaşkanlığı seçimi, Meclis üyelerinin seçimi ve bazende önemli kararlarda referandum ile oylamaya katılma diğer örnekleridir. Bu durum İslam hukuku açısından şura prensibine bağlanabilir.¹³⁹

1979 Devrimi ile İran Meclisi’ne giren Din Adamı kökenli Milletvekili sayısı 164 iken 2017 yılında bu sayı 16’ya düşmüştür. Aynı zamanda 2017 yılında Meclis’te 17 kadın vekil mevcuttur.

2.1.1. Siyasi Kurumlar ve Karar Alma

İran, kendine özgü ama bir o kadar da karmaşık ve komplike bir devlet yapısına sahiptir. Ülkedeki eyalet sayısı son dönemde Horasan’ın üçe bölünmesiyle 31’e yükselmiştir.¹⁴⁰

¹³⁹ Kılınç, a.g.e. , s.904.

¹⁴⁰ “Khorasan”, **The Free Dictionary**,
<http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Khorassan>

Harita-6 İran'ın Eyaletlerini Gösteren Harita

Kaynak:http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308.

İran oldukça güçlü bir merkezi yönetim şekline sahip bir ülke olup federal sistemin kendilerine uygun olmadığı düşüncesi ön plandadır. Eyaletlerin başına merkezi atamalarla valiler atanmaktadır.¹⁴¹

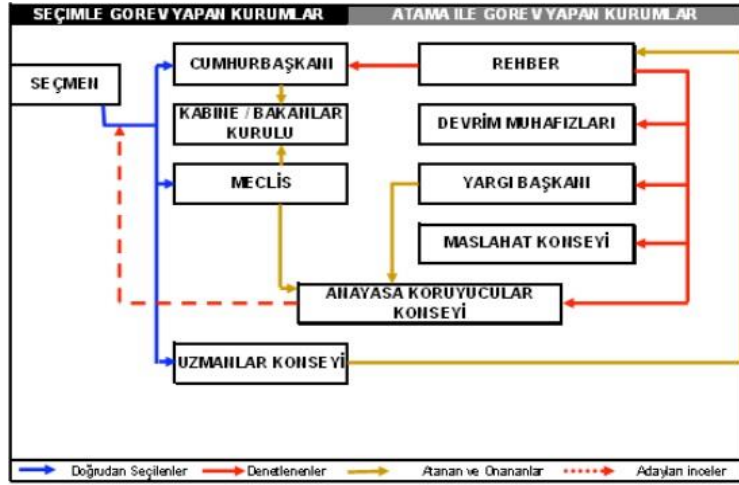
Devlet teşkilatı seçimle göreve gelen kurumlar ve atama ile görev yapan kurumlar olarak iki ana dal altında işlevlerini devam ettirmektedirler. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, Meclis ve Uzmanlar

¹⁴¹ TC. Dışişleri Bakanlığı, "İran Ülke Künyesi", <http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa>

Konseyi seçimle gelip görevlerini sürdüren devlet temsilcileridir.

Atama ile görev yapanlar ise Dini Lider¹⁴², Devrim Muhafızları, Yargı Başkanı, Maslahat Konseyi, Anayasa Koruyucular Konseyi'dir.¹⁴³ Aşağıda görünen Şekil-1'de seçim ve atama ile göreve gelenlerin arasında bulunan ilişki gözler önüne serilmektedir.

Şekil-1 İran'da Seçimle ve Atama İle Görev Yapan Kurumların İlişkisi

¹⁴² İran'ın ilk Dini Lider'i Ayetullah Humeyni'dir. Humeyni'den sonraki Dini Lider 1989 yılında göreve gelen ve halada görevini sürdüren Ali Hamaney olmuştur.

¹⁴³ "İran İslam Cumhuriyetinde Anayasal Sistem Ve Siyasi Partiler", **ORSAM Rapor**, No:112, Mart 2012, s.6.

Kaynak: “İran Niçin Nereye?”, **Büsam**, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2009, s.6.

İran’ın devlet görüşünü kısaca tanımlamak gerekirse: “Seçilmişler tarafından oluşturulan yasama ve yürütmenin, atanmışlar tarafından denetimi sistemin esasını oluşturmaktadır. Atanmışlara biçilen rol rejimin İslami ideolojik özelliklerini korumaktır”.¹⁴⁴

İran’da seçimler dört yılda bir yapılır ve ülkede oy kullanma yaşı 18 olarak belirlenmiştir. Yani yetişkin yaşını dolduran herkes oy kullanabilmektedir. Cumhurbaşkanı, İran Anayasasında tanımlandığı üzere yürütmenin başında bulunur. Yine Şekil-1’de görüldüğü gibi, devletin tüm kurumları dini lideri dahi içine alacak şekilde bir denetim sisteminin parçası olmuşlardır.

Ülkenin siyasi sisteminde partiler mevcut değildir, onların yerine seçim zamanı güçlü tarafı destekleyerek ortaya çıkan baskıcı ve çıkarıcı gruplar görev almakta ancak bu yapılanmalar seçimden sonra hızlı bir şekilde dağılmaktadırlar. Siyasi yapılanmanın kayda değer bölümünü Muhafazakarlar (Usulgerayan) ve

¹⁴⁴ Ünal Gündoğan, **İran ve Orta Doğu**, Ankara, Adres Yayınları, 2010. s.45. ; Ayrıca bkz. “İran Niçin Nereye?”, **a.g.e.** , s.5.

Reformcular (İslahtalep) olmak üzere iki esas görüş oluşturmakta olup bu siyasi görüşler ülke politikasına yön vermektedir. Bunun yanında daha radikal ekonomik politikalara sahip özgürlükçü ve mevcut dinî rejimin tekrar yorumlanması gerektiği görüşünü savunan siyasi oluşumlar da vardır.¹⁴⁵

Eklemek gerekirse, muhalefet olarak adlandırılan kesim devrim ya da devrimin yarattığı etkilere karşı olmamakla beraber esas muhalif oldukları nokta iktidarın yapmış olduğu yaptırımlardır. Ülke içinde devrime yönelik bir muhalifliğe sıcak bakılmamakta ve bu tür bir muhalifliğe de izin verilmemektedir.

İran siyasi yapılanmasında Dini Lider demokratik bir sistemde yürütme organına ait yetkilerin neredeyse tamamına sahiptir.¹⁴⁶ Bu yetkilerin dışında Dini Lider bazı imtiyazlara daha sahiptir. Bunları tanımlamak gerekirse; Cumhurbaşkanı adayları ve mecliste işleve sahip olmak isteyen milletvekili adaylarının bu görevler için uygunluk derecesini denetime tabi tutmakta ve

¹⁴⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “İran’ın Siyasi Görünümü”, <http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

¹⁴⁶ Mikase İlknur, **İmam Mehdi’den Humeyni’ye İran**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2009, s.144.

bunu Anayasa Koruyucular Meclisini kullanarak yapmaktadır. Dini Lider (Rehber veya Velayet-i Fakih) cumhurbaşkanının da üzerinde bir konuma sahip olup, cumhurbaşkanını dahi görevinden azledebilme yetkisine sahiptir. *“Ayrıca iç ve dış politika önceliklerinin belirlenmesi, Silahlı Kuvvetlerin ve Emniyet Güçlerinin sevk ve idaresi de Dini Lider’in yetkisindedir.”*¹⁴⁷

2.1.2. İstihbarat ve Güvenlik Yapılanması (VEVAK)

İran’ın en büyük özelliği her daim güçlü ve dirayetli bir askeri orduya sahip olmasıdır. Günümüzde aksayan ABD-İran ilişkileri devrimden önce tam tersi şekilde gayet sıcak bir ortamda sürdürülmekteydi. Özellikle Pehlevi döneminde ABD-İran ilişkileri sekteye uğramaksızın devam etmekteydi.

Bu sıcak ilişkide ABD’nin tutumu başrol oynamaktaydı çünkü Amerika kendi menfaatlerini göz önünde bulundurarak Orta Doğu’da İran’ın askeri yönden güçlü olmasını olumlu karşılıyordu. Soğuk Savaş’ın yaşandığı o dönemlerde İran’ın modern ve donanımlı bir orduya sahip olması Amerika’nın da işine

¹⁴⁷ “İran Niçin Nereye?”, a.g.e. , s.4.

gelmekteydi. Zira o gün için SSCB ile 2000 km'lik ortak sınıra sahip olan İran, SSCB'nin Basra Körfezi'ne ulaşmasını engelleyen tek ülkeydi.¹⁴⁸

Devrim sonrası değişen politik sistem İran ordusunu da derinden etkilemiştir. İran devrim sonrası bambaşka bir kimliğe bürünmüş ve başta Amerika olmak üzere birçok Batılı müttefikleriyle ilişkilerini belirli düzeyde koparmıştır. İran'ın yeni yapılanması sadece düşmanlarını değil eskiden sıcak ilişkilerde bulunduğu yandaşlarına karşı da açık bir tehdit oluşturmuştur. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Pehlevi döneminde iktidarın ülke sınırları içindeki muhalif yapıya karşı bir koz olarak kullandığı ordu günümüzde tam tersi bir role bürünmüş ve devrim yaptırımlarının güvencesi haline gelmiştir.

İran'da istihbarat ve güvenlik, İran İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı olarak dilimize tercüme edilen VEVAK (Vezaret-i Ettela'at ve Amniyet-i Kisvar) tarafından kontrol altına alınmıştır. 1984 yılında faaliyete başlayan VEVAK bir zaman sonra bütün istihbarat yapılanmalarını kendi yetkisi altında

¹⁴⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara, İmge Kitapevi, 1998, s.494.

toplamaştır. Dönemin istihbarat örgütü olarak tanımlanan ve Humeyni'nin ilk iş olarak yok etmek istediği ve bunu gerçekleştirdiği SAVAK örgütü Pevlevi zamanında kurulmuş ve sivil halka olabildiğince baskı kurmuş bir yapıdır. Devrimden hemen sonra SAVAK'ın rolünü SAVAMA almış ancak isim olarak ömrü fazla uzun sürmemiş olan bu örgüt günümüzde VEVAK çatısı altında faaliyetlerini sürdürmektedir. VEVAK'ın görevlerini rejimi korumak ve devrimi ihraç etmek olarak iki ana dal halinde tanımlayabiliriz.

Rejimin ihracına ait bütün açık veya gizli faaliyetler bu bakanlık tarafından yürütülmektedir. Ek olarak ülke sınırları içerisindeki muhalif kişi veya işlevlerin belirlenmesi ve uygulanacak yaptırımları da VEVAK üstlenmiştir. Ülkenin silahlı kuvvetleri de bu bakanlığa bağlı olarak çalışmalarını devam ettirmektedir. Bakanlık doğrudan Dini Lider'e bağlıdır.¹⁴⁹ İran'da kullanılan anayasanın 110. maddesine¹⁵⁰ bakıldığında

¹⁴⁹ Mahan Abedin, **The Origins of Iran's Reformist Elite**, Middle East Intelligence Bulletin, http://www.meforum.org/meib/articles/0304_iran.htm

¹⁵⁰ "Madde 110: Rehber, yasama faaliyetlerini kontrol eder, Yargı Gücü Başkanını atar. Madde 110 için bkz ; Kılınc, **a.g.e.** , 926.

görülebileceği üzere Dini Lider kendi yetkileri dışında başkomutanlık görevini de üstlenmiştir.

İran'ın askeri yapısına bakacak olursak teşkilat iki ana başlık altında toplanmıştır. Farsça “Arteş” olarak tanımlanan kara, hava ve deniz kuvvetlerinin tamamını kapsayan klasik hale gelmiş ordu yapılanması bunlardan biridir. Bu teşkilat ülke sınırlarından itibaren güvenliği baz almış ve politik yapılanmadan uzak durmayı tercih etmiştir.

Diğer askeri yapı ise Farsça'da “Sepah-e Pasdaran” olarak isimlendirilen İslam Devrimi Muhafızlarıdır. “Devrim Muhafızları” adından da anlaşıldığı üzere rejimin korunmasına yönelik olarak siyasi maksatla teşkil edilmiştir.¹⁵¹ IISS'nin 2010 yılı değerlendirmelerine göre İran Silahlı Kuvvetleri'nin (Arteş) asker sayısı 523.000; yedek asker sayısı 1.800.000; yarı askeri kuvvetlerinin (Devrim Muhafızları-Basij) sayısı 1.510.000 olmak üzere toplam 3.833.000 seviyelerindedir.¹⁵² Ancak orduya ait kesin

¹⁵¹ Bayram Sinkaya, “İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi”, **Orta Doğu Etütleri**, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2010, s.122.

¹⁵² “The Military Balance 2010”, **International Institute for Strategic Studies**, Ed. James Hackett, London, Routledge, 2010, pp. 251-253.

veriler güvenlik açısından ülke tarafından açıklanmamıştır.

İslam Devrimi Muhafızları, SAVAMA ile organize bir şekilde hareket ederek rejimi muhafaza etme ve devrimi ihraç etme görevini sürdürmektedirler. Yani VEVAK'ın himayesi altında işlevlerini yerine getirmektedir. İslam Devrimi Muhafızları sadece bu görevi üstlenecek şekilde teşkilatlandırılmış olup VEVAK'a hizmet etmektedir.

İslam Devrimi Muhafızları'nın ana yapısına bakıldığında da görüleceği üzere örgüt Arteş'te olduğu gibi kara, deniz ve hava gücüne sahip bir teşkilat olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Bu teşkilatlanmaya ek olarak haklarında çok fazla bilgi olmayan, görev tanımları sınırlı ve nasıl bir donanımına sahip olduğu tam olarak bilinmeyen iki gayrinizami ana alt dallar da bulunmaktadır.

Bunlardan bir tanesi “Basij ya da Besiç Direniş Gücü” olarak da adlandırılan ve görevi ülke içindeki rejimi korumak olan unsurdur. “Kudüs Gücü” olarak anılan diğer unsur ise ülke sınırları dışarısında devrimi ihraç etme görevini yerine getirmektedir. İran genelinde Kudüs

Gücü'nü bölgesel siyasi yapılanmalarını faaliyete geçirmek için kullanır.

İki alt unsurun sayı, faaliyet, yapılanma ile ilgili bilgileri oldukça yetersiz olup teşkilatlar işlevlerini üstü örtülü bir biçimde devam ettirmektedir. Ancak bu iki alt unsur sadece silahlı bir teşkilat olarak tanımlamak oldukça yanlıştır. İki örgüte yeri geldiği zaman ekonomiyle ilgili görevler de yüklenebilmektedir. Her iki unsur, bünyesinde halkın her kesiminden ve her meslek grubundan insanların gönüllük esasına göre katıldığı itibarlı yerlerdir.¹⁵³

İran bünyesindeki ordularda aktif olarak bahsi geçen diğer konular ise nükleer program ve üretimini yaptığı füzelerdir. İran resmi açıklamalarında nükleer programının nükleer enerji üretme gayretlerinden ibaret olduğunu ifade etse de, nükleer silah ürettiğine dair özellikle ABD ve Batı dünyasında ciddi kuşku uyandırmaktadır.¹⁵⁴ Ayrıca Devrim Muhafızları

¹⁵³ Anthony H. Cordesman, Iran's Revolutionary Guards, the Al Quds Force, and Other Intelligence and Paramilitary Forces, CSIS, Washington, 2007, pp.7-14. ; Ayrıca bkz. Iran Military News, <http://iranmilitarynews.org/tag/qods-force/>

¹⁵⁴ Sharona Schwartz, "Former Iranian Official Says Iran Won't Hesitate to Use Nuclear Bombs Against Israel & Others", <http://www.theblaze.com/stories/2013/01/27/former->

bünyesinde bulunan Hava ve Uzay Kuvvetleri Komutanlığı'nın orta ve uzun menzilli yeni teknoloji füzelerine sahip olduğu ve bu füzelerle İran'a bir saldırı olduğu takdirde düşmanlarının kolaylıkla vurulabileceği İran'ın resmi söylemlerinde sık sık dile getirilmektedir.¹⁵⁵

2.1.3. İran'ın Ekonomik Yapısı

İran'ın ekonomik yapısında devlet ve özel sektörün yaptırım alanları arasında oldukça büyük bir fark vardır. Devlet petrol, doğalgaz ve büyük işletmeleri kontrolünde tutmayı tercih etmiştir. Ancak özel sektörün faaliyet alanlarına baktığımızda bu alanların oldukça sınırlı bir yapıda olduğunu görmekteyiz. Kırsal bölgeler ise tarım ağırlıklı bir ekonomik sisteme dayanmaktadır.

2.1.3.1. İran Ekonomik Sistemi: Bonyad ve Bazaar

İran'ın bugün serbest piyasa ekonomisine geçiş maiyetinde bir ekonomiye sahip olduğu söylene de

iranianofficial-says-iran-wont-hesitate-to-use-nuclear-bombs-against-israel-others

¹⁵⁵ “İran tehdit etti:”Pişman ederiz”, **Milliyet**, 17.04.2012, <http://dunya.milliyet.com.tr/iran-tehdit-etti-pisman-ederiz-/dunya/dunyadetay/17.04.2012/1529345/default.htm>

asında devletin kontrolünde işleyen merkezi planlı bir ekonomik yapısı vardır.¹⁵⁶ İran'ın ekonomik yapısına bakıldığı zaman kamu, kooperatifler ve vatandaşların mülkiyet edinim hakkına sahip olduğu görülmektedir.

Ancak kooperatiflerin mülkiyet edinme hakkı sadece kağıt üstünde kalmış olup bu yönde çok fazla adım atmadıkları da bir gerçektir. İran'daki mülklerin yüzde 40'ı kamuya ait, yüzde 45'i "Bonyad" olarak isimlendirilen ve dolaylı olarak devlete bağlı dini vakıflara ait ve geriye kalan yüzde 15'i ise "bazaar" olarak ifade edilen özel sektöre aittir.¹⁵⁷ Daha değişik kaynaklara bakıldığında Bonyad'ın oranının yüzde 58 civarında olduğunu da görmek mümkündür.

İran'ın mevcut ekonomisinde esas dikkat çeken ayrıntı ise politik yapı ile ekonominin içerisinde olduğu sıkı bağlara dayalı ilişkidir. Bir önceki verilerde görüldüğü gibi ülke ekonomisinin yüzde 85'i devlet kontrolündedir. Yine İran'da bankaların yüzde 85'i

¹⁵⁶ "Iran Economic Structure", **Economy Watch**,30.06.2010, http://www.economywatch.com/world_economy/iran/structure-of-economy.html

¹⁵⁷ **İran Ekonomik Raporu**, Birleşmiş Markalar Derneği, İstanbul, 2012, s.10.

devlete ait olmakla beraber yaklaşık 20.000 civarında kamuya ait şirket de faaliyet göstermektedir.

Bu şirketlerin yarısından fazlası da Bonyad'a aittir. Aslında İran ekonomik yapısını oldukça dikkat çekici ve ilginç kılan Bonyad sistemidir. Bonyadlar vergilerden muaf olup mollaların çatısı altında işletilmektedir ve bonyadların herhangi bir denetime tabi tutulması da ancak ve ancak Dini Lider'in izni doğrultusunda mümkündür. Böylece Mollalar rejimin ve kendi konumlarının korunması adına ülke ekonomisinde yerlerini sağlamlaştırmışlardır.¹⁵⁸

Son zamanlarda adını duyuran bir başka ekonomik sistem de Ahmedinejad'ın Bonyad ekonomisine muhalif yapıda karşısına çıkardığı “Basij ekonomisi”dir. Bu ekonomik yapılanmanın ortaya çıkma amacını da Ahmedinejad ile Dini Lider'in arasındaki ilişkinin kopma noktasında olmasıyla açıklayabiliriz. Ahmedinejad'ın uygulamaya koyduğu bu ekonomik yaptırımın Bonyad sistemi kadar çarpık

¹⁵⁸ Kerry Patton, “Bonyads: Iran Greatest Strength Against Sanctions”, 05.01.2012, http://www.americanthinker.com/2012/01/bonyads_irans_greatest_strength_against_sanctions.html

olduğunu söyleyebiliriz. Basij ekonomisi Devrim Muhafızları'nın alt unsurlarından Basij milisleri için özel ticari faaliyette bulunma ve işletme hakkı veren bir uygulamadır.¹⁵⁹

2.1.3.2. İran'da Genel Ekonomik Durum

İran'ın genel yapısına bakıldığı zaman belirli sebeplerden ötürü çok sayıda sınırlama ve ambargoya tabi tutulduğunu görebiliriz. Bu belirli sebepleri insan haklarının ihlal edilmesi ve nükleer programlarından geri adım atmaması ile tanımlayabiliriz. 2012 yılında AB'nin İran'a koyduğu ambargodan ötürü ülke ekonomisinin gerileme dönemine girmesi beklenmekteydi.

ABD, İran ile bozulan ilişkileri kapsamında ambargo için diğer ülkeleri ikna etmekte oldukça ısrarlı görünmesine rağmen bunu uygulama yönünde çok da başarılı bir sonuç elde ettiği söylenemez. Ambargo konulması fikrine ilk tepkiler petrol ihtiyacını İran

¹⁵⁹ Yücel Taşkın, "Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı:39, s.39. ; Ayrıca bkz. Kenan Mortan, "İran'daki "Mollanominin" İflası", Qantara, tr.qantara.de/İrandaki-Mollanominin-İflası/14235c14371ilp1011

üzerinden sağlayan Çin ve Hindistan'dan gelmiştir. Bu iki ülke petrol tüketimlerinin yine İran tarafından sağlanacağını duyurmuşlardır. Türkiye de Çin ve Hindistan'ın açıklamalarına paralel olarak enerji ihtiyacını İran'dan sağlamaya devam edeceğini ilan etmiştir.

Türkiye, ayrıca, İran ile ticari faaliyetlerini sürdüreceğini açıklamıştır.¹⁶⁰ Şunu da eklemek gerekir ki İran kendisine yapılması gereken finansal ödemeleri tamı tamına temin edememektedir. Bu konuda İran'ın önünde çeşitli engeller mevcuttur ancak bunların başında dünya üzerinde bankacılık ve finansal işlemleri organize eden “Swift” adlı kuruluş gelmektedir.

Swift, AB'nin aldığı ambargo kararı sebebi ile İran bankalarını sisteminden çıkardığı için İran'a ödemelerde bankacılık sistemi kullanılamamaktadır.¹⁶¹ İran kendisine yapılacak ödemeleri ancak altın alımıyla temin edebilmektedir. İran'ın petrol zengini ülkeler

¹⁶⁰ Serkan Demirtaş, “Türkiye-ABD arasında ‘altın gerginliği’” **BBC Türkçe**.

¹⁶¹ SWIFT Resmi İnternet Sayfası “SWIFT instructed to disconnect sanctioned Iranian banks following EU Council decision”,

arasında başı çektiğine daha önce de değinmiştik. Dünya sıralamasında ham petrol ihracatında üçüncü sırada olan İran ekonomisi, petrol gelirlerine bağımlı bir ekonomidir.¹⁶² CIA'nın 2012 yılında yayınladığı verilere göre, İran GSYİH satın alma paritesi 997.4 milyar dolar olup dünyanın en büyük 18. ekonomisidir. 2011 yılı verilerine göre İran 11.700 dolarlık kişi başı milli geliriyle tüketim açısından dünya sıralamasında 15. sırada kendine yer bulmuştur.

Ülkedeki enflasyon durumu ise son yıllarda yüzde 20-25 aralığında seyretmektedir.¹⁶³ Geçmişe oranla enflasyonun yüksek seviyelerde bulunmasının en önemli sebepleri ise ülkeye giriş yapan malların pahalı bir gider oluşturması ve devlet tarafından yapılan harcamaların oldukça maliyetli olmasıdır.

İran'da işsizlik oranı 2011 yılında yüzde 15,1'den 2012 yılında yüzde 16,7'ye çıkmıştır. 2013 yılında bu oranın yüzde 18,1'e çıkacağı tahmin edilmektedir.¹⁶⁴ Ülkeden

¹⁶² **World Economic Outlook**, April 2012, IMF, Washington, 2012,s.15.

¹⁶³ **CIA Resmi İnternet Sayfası**, "The World Factbook: Iran", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>

¹⁶⁴ **World Economic Outlook**, April 2012, IMF, Washington, 2012, s.72.

genç nüfusun işsizlik oranında en büyük paya sahip olan kesim olduğu görülmektedir. Ülke genelinde fakirlik oranı 2007 yılında yüzde 18,7 seviyelerindeyken giderek bozulan ekonomisi ile bu rakamın daha da arttığı tahmin edilmektedir.¹⁶⁵

2.1.4. İran'ın Toplum Yapısı

2011 yılı itibariyle nüfusu 77,9 milyon olan İran'ın 2013 yılında 80 milyona ulaşmıştır.¹⁶⁶ Nüfusun yüzde 71'i şehirlerde yaşamaktadır. Ülkedeki okur-yazarlık oranı yüzde 77 seviyelerindedir.¹⁶⁷ İran Anayasası Şii mezhepler arasında yer alan **Caferilik** mezhebini devletin resmi mezhebi olarak kabul etmiştir.¹⁶⁸ Şii Müslümanlar İran'ın nüfusunun yüzde 85'ini oluştururlar.¹⁶⁹

¹⁶⁵ CIA Resmi İnternet Sayfası, "The World Factbook: Iran", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>

¹⁶⁶ İran Ülke İstatistikleri, BM, <http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=Iran%20%28Islamic%20Republic%20of%29>

¹⁶⁷ CIA Resmi İnternet Sayfası, "The World Factbook: Iran", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>

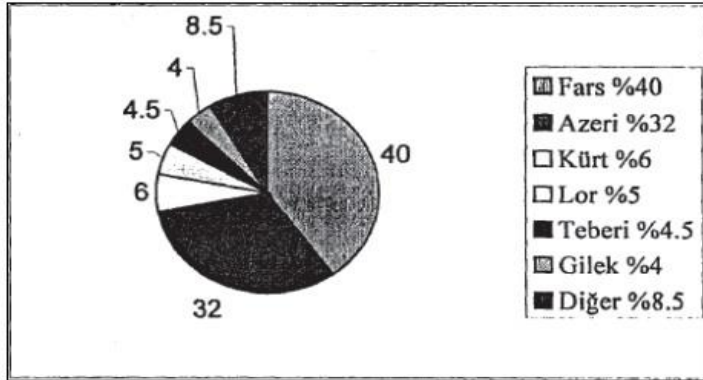
¹⁶⁸ Kılınç, a.g.e., s.918.

¹⁶⁹ Tuba Türksavaş, "İran'ın İç Dinamiklerinin Dış İlişkilerine Vuran Gölgesi", Der. Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, **Kaosa Doğru İran İçinde**, Ankara, Fark Yayınları, 2006, ss.203-217.

İran'da çok sayıda etnik kimlik yer almaktadır. Nüfusun geneli göz önüne alındığında etnik grupların bölgelere dağıldıkları ve bu bölgelerde toplu halde yaşadıkları gözlemlenir.

Yenisey'e göre ülkede on bir farklı etnik topluluk bulunmaktadır. Bunlar; Farslar, Azeriler, Beluciler, Lurlar, Kürtler, Larlar, Araplar, Lekler, Türkmenler, Gilekler ve Mazederanlılar'dır.¹⁷⁰

Tablo-1 İran'ın etnik yapısı

Kaynak: Rafael Blaga, **İran Halkları El Kitabı**, y.y. , Yeni Zamanlar Dağıtım, 1997, s.20.

¹⁷⁰ Gülara Yenisey, **İran'da Etnopolitik Hareketler**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008. s.164.

Türkler nüfusun yüzde 30'luk bir kesimini oluştururken ilk sırada yüzde 45 ile Farslar yer almaktadır. Geri kalan bütün etnik gruplar ise nüfusun yüzde 25'lik kesiminde kendilerine yer bulmuşlardır. Yüzde 30'luk Türk nüfusun içine Azeriler, Türkmenler, Kaşgaylar, Afşarlar ve Halaçlar girmektedir.¹⁷¹

Azerbaycan Türkleri'nin ülke içinde Farslar'dan sonra en kalabalık etnik topluluk olduğu bilinmekle birlikte kaynaklarda toplam rakam konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak ortalama 30 milyon nüfusuyla en kalabalık azınlık Azerbaycan Türkleri'dir ve bunların neredeyse tamamı Şii'dir.¹⁷²

Ülkede yaşayan siviller göz önüne alındığında üç etnik topluluk olan Azeriler, Araplar ve Kürtler ön plana çıkmaktadır. Şii ve Sünniler'in bir arada yaşadığı topluluk olan Arapların büyükçe bir bölümü Irak sınırındaki Huzistan'a yerleşmiştir.

Huzistan, zengin petrol yataklarıyla İran ekonomisinin gelişiminde önemli yere sahip başlıca eyalettir.

¹⁷¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Ülke Künyesi", <http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa>

¹⁷² Yenisey, a.g.e. , s.164.

Yaklaşık 8 yıl süren Irak-İran Savaşı'nın ortasında kalan Huzistan bölgesinde yaşayan Araplar, Saddam Hüseyin'i ve 1979 karmaşasını fırsat bilerek harekete geçmişler ancak Saddam'ın bu verimli bölge üzerinde hak elde etmek istemesi ile savaşın göbeğinde kalmışlardır.

İran Kürtleri ile İran sıcak ilişki kuramamış ve bunun sebebini de Kürtlerin Sünni olmalarına dayandırmışlardır. Bu yüzden ki Kürtlerin siyasi kimlik ve güç arayışları tamamen İran ile ayrı noktalardadır ve İran ile herhangi bir ortak mazi bulma/kurma çabaları yoktur. PKK'nın da himayesinde olan PJAK, Kürtlerin İran'da bölücü siyasi kimlik kazanabilme yolunda attıkları adımların bir göstergesidir ve İran topraklarında bölücü faaliyetlerini terörizm şeklinde sürdürmüşlerdir.

Ancak son yıllarda İran'ın başarı ile yürüttüğü operasyonlar neticesinde PJAK'a ve Kandil Dağı'nda yerleşik vaziyette olan PKK'ya ağır darbeler vurulmuş ve örgütler bu operasyonlar sonrasında faaliyetlerini durdurma kararı almıştır.

İran, Kürtlere karşı herhangi bir imtiyaz sunmazken aynı şekilde onları topluma kazandırılacak değer olarak görmemektedir. Buna karşın, Kürtlerin Türkiye sınırı boyunca yerleşik hayata geçtikleri de göz ardı edilemez bir gerçektir.

Bu yerleşik hayatları sayesinde Azerbaycan Türkleri ile Türkiye Türkleri arasında bir tampon bölge oluşturmuşlardır. Bunun dışında Kürtler, İran tarafından herhangi bir statü veya hak kazanmaları mümkün olmayan bir topluluktur.

Harita-7 İran'ın Demografik Haritası

Kaynak:http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308

İlk bölümde İran tarihini incelerken de gördüğümüz gibi, Azerbaycan Türkleri diğer iki topluluktan çok daha fazla öneme sahip bir gruptur. İran'ı belki de İran yapan Şiiilik, Türkler tarafından buraya getirilmiş ve gün geçtikçe daha da önem kazanmış ve yıllar boyunca korunmuştur.

Günümüzde devletin başında olan Dini Lider Ayetullah Ali Hameney de bir Azerbaycan Türkü'dür, bu da bize Azerbaycan Türkleri'nin bölge ve ülke için ne kadar büyük bir öneme sahip olduklarını ve saygı duyulduklarını açıkça anlatmaktadır. Ülke sınırları içinde yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin önemli din adamları çıkardığını hatta devlet kademesinde önemli statülerde de görevlerini sürdürdüklerini söyleyebiliriz.

İran'ın tarihinde yer alan Azerbaycan Türkleri'nin cumhuriyet kurma veya parti kurma çabalarına ve bu amaçla ayaklanmalarına baktığımızda, bu çabaların aslında İran'a karşı aidiyet duygusu beslememekle ilgili olmadığını görürüz. Tam aksine bu ayaklanmalar rejimle ve ülkedeki iç karışıklıkların oluşturduğu huzursuz ortamla yakından bağlantılıdır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Azerbaycan Türkleri kendilerini devletin kurucusu, din konusunda donanımlı olarak görmektedirler. Bunları da belli mevkilere getirdikleri insanlarla kanıtlamışlardır. Bu sebeptendir ki ülke sınırları içerisindeki ayrılıkçı ya da bölücü hareketler Azerbaycan Türkleri tarafından destek görmemiş hatta sekteye uğratılmıştır. Gerçekten de Şii mezhebinden olan Azeriler devlet kademelerinde önemli makamlara yükselebilmişlerdir.¹⁷³

2.2. Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan Türkleri'nin çoğunluğunun Şii olmasının yanında Sünni olanlarda da vardır.

2.2.1. Tarihsel ve Jeostratejik Açından Güney Azerbaycan

Türkmençay Antlaşması ile İran'ın Azerbaycan coğrafyası ikiye bölünmüş ve İran'ın kuzey kısmında Güney Azerbaycan bölgesi oluşmuştur. Bölgenin yüzölçümü 107.000 km²'dir. Bölgede ortalama 30 milyon Azerbaycan Türkü'nün yaşadığı tahmin edilmektedir ve Tebriz bu bölgenin en önemli şehridir. Türkler bu şehrin dışında Urmiye, Culfa, Merend,

¹⁷³ Yenisey, a.g.e. , s.164.

Erdebil, Nihavend, Serab, Kum vb. şehirlerde yaşamaktadırlar. Azerbaycan Türkleri İran'daki diğer azınlık gruplarından gerek dili ve gerekse ırkı ile ayırdır. Bölgedeki Türklerin soyu Selçuklulara dayanmaktadır.¹⁷⁴

Güney Azerbaycan genel olarak dağlık bir bölge olmasının yanında tarıma ve hayvancılığa uygun ovaları da bulunmaktadır. Bölge kısmen Doğu Anadolu Bölgesine benzemektedir.¹⁷⁵

Bölgenin fazlasıyla dağlık alanlar, ovalar ve yaylalardan oluşması ekonomik açıdan farklılık göstermesine neden olur. Kuzey Azerbaycan'ı Güney Azerbaycan'dan ayıran Aras nehri, Acıçay, Urmiye gölleri, Sehend, Sebelan, Karadağ, Orashin dağı gibi Kafkas sıradağları buranın dağlık ve ovalık olan coğrafi özelliklerini ve yapısını göstermektedir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Şenol Durgun ve Gonca Bayraktar, **İngiliz Gizli Servisi M15'e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm**, 2. bs. , İstanbul, Yesevi Yayıncılık, 1999, s.287.

¹⁷⁵ Mehmet Saray, **Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi**, Bakü, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitü Yayınları, 2010, ss.9-10.

¹⁷⁶ A. Zeki Velidi Toğan, "Azerbaycan", **D.İ.A. İslam Alemleri Tarihi, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati**, Cilt:2, 5.bs. , İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, s. 92.

“Tarım ve hayvancılık bağlamında Güney Azerbaycan, bir tarım bölgesi olup, başlıca ürettikleri tarım ürünleri; buğday, arpa, pirinç, çeşitli meyve ve üzümdür. Bunun yanı sıra endüstriyel olarak pamuk ve keten de üretilmektedir. Güney Azerbaycan’da hayvancılık faaliyetleri yüksektir. Bunun nedeni bol miktarda hayvancılık yapmaya müsait ovaların ve yaylaların olmasıdır. Doğal kaynaklar ve enerji bağlamında Güney Azerbaycan, bol miktarda yeraltı kaynaklarına sahiptir. Tebriz dolaylarında gümüş, Erdebil çevresinde bakır madenleri bulunmaktadır.

Bununla birlikte Güney Azerbaycan’ın çeşitli yerlerinde linyit, kükürt, demir, kurşun, bor madenleri de bulunmaktadır. Özellikle, Hazar Deniz kıyı kesimlerinde petrol yatakları da vardır. Lakin bu petrol rezervlerini İran merkezi yönetimi tarafından kontrol edilmekte ve işletilmektedir. Kaliteli mermer üretimi de bölgede işletilmektedir.”¹⁷⁷

İran sınırları içerisinde Güney Azerbaycan endüstri ve sanayi anlamında diğer bölgelere göre daha ileridedir. Sanayinin ve ticaretin çok olduğu şehirlerde (Tebriz, Tahran, İsfahan vb.) tarım makineleri, dokuma, tahta

¹⁷⁷ Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi, a.g.e. , s.12

işlemeciliği ve oymacılığı, demircilik vs. sanayi alanlarında faaliyet sürdürmektedirler.

Tebriz, Tahran, İsfahan şehirlerinin Karadeniz limanlarına geçiş yolu üzerinde olması ve Orta Asya-İran- Karadeniz-Anadolu transit hattında bulunması bu şehirlerde ticaretin gelişmesinin nedeni olarak gösterilebilir. Güney Azerbaycan'daki yüksek oranda Türk nüfusunun varlığına rağmen Türkçe eğitim veren hiçbir kurum yoktur. İran yönetiminin bu bölgeye çağdaş eğitimi sokmaması, Azerbaycan Türkleri'nin eğitim ve kültürel olarak geri kalmasına neden olmuştur.

İran Devleti'nde genel anlamda çağdaş bir eğitimden söz etmek mümkün değildir. Azerbaycan Türkleri'nin de kendi anadilleri olan Türkçe'de eğitim almaları engellenerek Farsça zorunlu eğitime tabi tutulmaları sonucunda eğitim ve kültür alanında Türkler istedikleri seviyeye ulaşamamışlardır.¹⁷⁸

“Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin çoğunluğu anadilde eğitim verilmesini ve anadilde eğitim veren kurumların açılmasını istemektedir. Bunun en güncel

¹⁷⁸ Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi, a.g.e. , s.15.

örneği ise, 1 Ağustos 2010 tarihinde Tebriz şehrinde yapılan gösteri yürüyüşüdür. Bu yürüyüşte 2000 kadar Tebrizli “öz dilde medrese, olmalıdır herkese” şeklinde slogan atmış ve İran’ın merkezi hükümetinin eğitim alanında yapmış olduğu politikaları ve Türklere karşı uygulanan ayrımcılığı kınamışlardır.”¹⁷⁹

İran’daki okul ve kurumların hiçbirinde Azerbaycan Türkçesi ile eğitim verilmemektedir. Anadilde eğitimin eksikliğine ve hükümetin yaptırımlarına rağmen, Türk şairler Güney Azerbaycan’da kültürel canlılığı sürdürmektedirler. İran hükümeti Güney Azerbaycan’ı idari olarak batı ve doğu olmak üzere iki eyalet olarak bölmüştür. Tebriz Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezidir. Doğu Azerbaycan eyaletinde 20 şehir, 44 kasaba ve köy vardır. Önemli şehirleri Tebriz, Erdebil, Serap, Eher, Astara, Misgin’dir. Urumiye şehri ise Batı Azerbaycan eyaletinin merkezidir.

Bunun yanı sıra bu eyalette Hoy, Miyanduab, Piranşehir, Salmas, Serdest, Takab, Maku, Mahabad şehirleri yer almaktadır. Azeriler ve Kürtlerden oluşan

¹⁷⁹ Orhan Ertuğruloğlu, Güney Azerbaycan’da Neler Oluyor? , **Azerbaycan Kültür Derneği-Makaleler**, <http://www.azerbaycankulder.org/guney.aspx>, Erişim Tarihi: 11.05.2015

nüfusuyla Batı Azerbaycan kendi içinde 17 şehire ve 38 kasabaya ayrılmıştır. İran merkezi yönetimi bu eyaletleri denetlemektedir.

Güney Azerbaycan kavramı aslında Azerbaycan'ın bölünmüşlüğünün göstergesi ve birlik arzusunun bir tezahürüdür. Bu kavram özellikle Azerbaycan cumhuriyetinin sınırları dışında kalan ve İran siyasi terkinin bir parçası olan Azerbaycan'a itlak edilmiştir. Özellikle Azerbaycan'ın Güney kısmında üretilen edebi eserler Güney Azerbaycan edebiyatı veya Cenub edebiyatı adı altında ele alınmıştır. 1990'da Sovyetler birliğinin çökmesi sonucu Azerbaycan Cumhuriyetinin yeniden bağımsızlığını kazanması ile Güney Azerbaycan'daki milli uyanış ve kimlik bilincindeki artış sonucu, Güney Azerbaycan kavramı daha sık kullanılmaya başlanmıştır.

İran'daki merkezi devletin giderek Türkleri Farslaştırma politikalarını yoğunlaştırması, Azerbaycan Türkleri arasındaki farklı bir millete ait olma duygusunu canlandırarak Güney Azerbaycan kavramının bir coğrafi ve edebi kavramdan çok bir siyasi projenin simgesi haline gelmesine neden olmuştur.

19. yüzyılın başında İran (Kaçarlar) ile Rusya, Kafkaslar ve Güney Azerbaycan'ın kontrolünü ele geçirmek için defalarca savaşmışlardır. İran ilk savaşta yenilerek 1813 Gülistan Antlaşması'nı imzalayarak Kafkasların büyük bölümünü Rusya'ya vermiştir. 1825'te başka büyük bir savaşta İran yine yenilerek, 1828'de Türkmençay Antlaşması'nı imzalayarak Kafkasların kalan kısmını da Rusya'ya terk etmiş ve Aras nehrini sınır olarak kabul etmiştir. Böylelikle Azerbaycan coğrafyası iki devletin denetimine geçmiştir. Bu antlaşma birçok Azerbaycanlı için milletin ayrılık sembolüdür.¹⁸⁰

Azerbaycan, Sovyetlerin dağılması ile 1991 senesinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ismiyle bağımsızlığını ilan etmiştir. Aras Nehrinin Güneyinde kalan kısmı ise (Azerbaycan'ın Güneyi veya Güney Azerbaycan), Türk Kaçar sülalesinin yönetiminde 1925'te kendisini Arayanların Padişahî ve Pers imparatorluğunun mirasçısı ilan eden Pehlevi Sülalesinin yönettiği İran'ın terkinde kalmıştır. Daha sonra 1945-1946'da Güney Azerbaycan İran merkezi yönetiminden ayrılarak özerklik ilan etmiştir.

¹⁸⁰ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, s. 46.

Pehlevilerin ordusunun saldırısı ve uluslararası baskılar sonucu özerklik bir sene sonra sona ermiştir ve Güney Azerbaycan bölgesi yeniden İran'ın merkezi yönetiminin denetimine geçmiştir.

1979 İran İslam Devrimiyle Güney Azerbaycan bölgesi yine merkezi devlet aleyhine ayaklanarak özerklik isteminde bulunmuş ama Devrim güçleri Tebriz'i bombardımanla tehdit ederek yeniden İran merkezi yönetiminin bu bölgedeki denetimini sağlamıştır. 1925'ten Pehlevilerin İran'da Fars etnik milliyetçiliği üzerine kurdukları saltanata kadar Azerbaycan eyaleti güçlü konumunu, ülkenin en gelişmiş ve zengin bölgesi olma özeliğini korumuştur.

20. yüzyılın başında Azerbaycan Türkçesi hem Azerbaycan'da hem de ülkede yaşayan diğer vatandaşlar arasında kullanılan bir dildi. Azeri aydın sınıfı Azerbaycan coğrafyasında pek çok okul açmışlardır. Fakat Pişeveri'nin kurduğu Hükümet'in Rusya, ABD ve İngiltere'nin de yardımıyla yıkılmasıyla birlikte¹⁸¹ pek çok Azerbaycan Türkü ilim

¹⁸¹ Cemil Hesenli, "Güney Azerbaycan Milli Hareketi?", **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.650.

adamı zindanlara atılmış veya sürgüne gönderilmiştir.¹⁸²

Türkçe eserler yönetim tarafından toplatılmış ve yakıtılmıştır.¹⁸³ İran Hükümeti'nin Türkçe'yi bitirmek ve İran Türkleri'ni sindirmek için yapmış olduğu bu uygulamalar tam tersine Azerbaycan Türkleri'ni şuurlandırmıştır. Fakat uygulanan politikalarla Farsça ülke genelinde yaygın kılınmış ve Türkçe'nin bir yöre dili olduğu vurgulanarak, bu dil ile bilim yapılmayacağı belirtilmiştir. Günümüzde de Türkçe'nin kullanımı Azerbaycan Türkleri'nde diğer coğrafyalarda yaşayan Türklere göre oldukça geride kalmıştır.

Yeni Pehlevi devleti resmen İran'da Türk adında bir ırkın olmadığını ve Azerbaycanlıların Fars olduklarını ancak Cengiz Han'ın saldırıları sonucu dillerinin zorla Moğollar tarafından değiştirildiğini iddia etmiştir. Bu görüşe uygun olarak devlet destekli yüz binlerce kitap ve yazı yayımlanmış ve bu fikir üzerine geniş bir edebiyat oluşturulmuştur. Bu savı gerçeğe dönüştürmek için Azerbaycan Türkleri'nin Fars nüfusun yoğun olduğu bölgelere göç etmesi için gerekli düzenlemeler

¹⁸² Kafkasyalı, **a.g.e.** , s.130.

¹⁸³ Cevat Heyet, **20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı**, Tahran, Varlık Yayınları, 1985, s.77-78.

yapılmıştır. Diğer bir deyişle Pehleviler zamanında Azerbaycanlılar ve diğer etnik gruplara karşı ciddi anlamda kültürel bir baskı kurulmuş ve geniş çaplı bir ayrımcılık yapılmıştır.¹⁸⁴

İkinci Dünya savaşında İran'ın Almanya karşısında savaşan güçler tarafından işgali ve Rıza şahın egemenliğinin sonra ermesi Azerbaycan Türkleri için bir çıkış kapısı olmuştur. Türkler merkezi devletin zaafını görerek, Rıza şah döneminde yapılan baskılardan ve zoraki Farslaştırmadan kurtulmak için Azerbaycan bölgesinde özerklik ilan etmişler ve Aralık 1945'te Azerbaycan Milli Hükümetini kurmuşlardır.

Aslında İran'da yaratılmak istenen **Tek Dil, Tek Devlet ve Tek Millet** olgusuna karşı yapılan bu hareket İranlılığı Farslık olarak gören zihniyete karşı ilk ciddi tepki ve meydan okumaydı. Azerbaycan Milli Hükümeti, Tebriz'in başkentliğinde kurulan hükümetinin resmi dilini Türkçe ilan ederek, tüm idarelerin Farsça olan tabelalarını indirmiş, Türkçe Üniversite, Türkçe okullar ve kültür merkezleri

¹⁸⁴ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, s.72.

açmıştır. İnan Merkezi rejiminin yasakladığı dil yeniden Azerbaycan halkının yaşam dili olmuştur.

1946'dan sonra Rıza Şah'ın yerine geçen oğlu, Azerbaycan'a yönelik Farslaştırma politikalarına ivme kazandırarak devam etmiştir. Azerbaycan Türkçesi'nin eğitimi ve okullarda, idarelerde konuşulması yasaklanmış, Azerbaycan Türkçesi'nde hiçbir yayına izin verilmemiş, Türkçe çocuk isimlerine, mekan isimlerine de yasak getirilmiştir.

Bu maksatla Azerbaycan'da coğrafi isimler değiştirilmiştir. Okulda Türkçe konuşan çocuklar için para cezaları uygulanmıştır. 1979'da yapılan İslami devrime çok etkin bir şekilde katılan Azerbaycan Türkleri 17 Ocak 1979'da Mohammad Rıza diktatörlüğünün yıkıldığını Azerbaycan Türkçesi ile yapılan haberlerden dinlemişlerdir.

Güney Azerbaycan Türkleri I. ve II. Dünya Savaşı zamanında iki kez bağımsızlıklarını kazanarak toprak reformu, milli ordu kurma, kültürlerinin Türkleştirilmesi gibi faaliyetlerle büyük irade ve kararlılık ortaya koysalar da var olan dünya konjektörü

onların bu girişimlerinin sonuçlanmasına izin vermemiştir.

1979 Devrimine Azerbaycan Türkleri'nin katkısı tartışmasız çok fazla olmuştur. Bu Devrim sonucunda Azerbaycan Türkleri kendilerine birtakım hakların verileceğini düşünüyordu. Devrimin vaat etmiş olduğu bu haklar yerine gelmediği gibi uygulanan baskı politikası da hız kesmeden devam etmiştir. Azerbaycan Türkleri kendilerine yeteri kadar hak verilmediğini Devrim Anayasası ile görmüş ve bunun neticesinde Tebriz olayları ortaya çıkmıştır. Bu durum sonucunda Tebriz'deki pek çok resmi kurum Azerbaycan Türkleri tarafından basılmış ve yağmalanmıştır.

Şeyh Muhammed Hayabani'nin önderliğinde kurulan Güney Azerbaycan'daki Azadistan Cumhuriyeti'nde Türkçe resmi dil olarak kabul edilmiş ve yine bu dilde eğitim yapılmıştır. Kısa süreli olmasına rağmen bu politika Türkçe'ye çok şey katan bir hamle olmuştur.¹⁸⁵

“Ancak 1 Eylül 1921'de, daha bir yıl dolmadan Güney Azerbaycan'daki Türk cumhuriyetine son verilmiştir. İkincisinde 1945 yılında yine Güney Azerbaycan'da

¹⁸⁵ Ali Kafkasyalı, **İran Türk Edebiyatı Antolojisi 1-4**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, s.31.

Pişeveri tarafından bir hükümet kurulmuş, ancak bu milli hükümette 1946'da kanla bastırılarak Türkçe eğitim ve yayına son verilmiştir. Son olarak Şahlığın ilga edildiği 1979 devriminin ilk yıllarında eğitim dili yine Farsça olarak devam etmekle beraber Türkçe yayın yasağı kaldırılmıştır.¹⁸⁶

Yasağın kalkmasıyla beraber Türkçe yayımlanan eserlerin sayısı hızlıca artmıştır. Ama zamanla devrim temellerini sağlamlaştırınca bu yayınlara çeşitli bahaneler ile son verilmiştir. Şu an devletin denetiminde göstermelik olarak yayımlanan bazı Türkçe yayınlar mevcuttur. Bu yayınlardan amaç kamuoyuna Türkçe yayınların yasak olmadığını göstermektir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında göreceli olarak Türk yayımlarına özgürlük tanınsa da bunun ancak Arap alfabesinde olmasına devlet tarafından vurgu yapılmıştır. Bu ifade Güney Azerbaycan Türkleri'nin dünyanın başka coğrafyasındaki Türkler (Özellikle Türkiye Türkleri) ile iletişime geçmesini engelleme çabalarının bir göstergesidir. Diğer taraftan Türk dilini öğrenmek açısından Arap alfabesinin getirdiği zorlukların devam etmesi amaçlanmıştır.

¹⁸⁶ Shaffer, Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği, s.73

Şahın gidişinden sonra, kısa bir zamanda çeşitli dillerde eserler yayımlanmaya başlandı. Ama İran İslam Cumhuriyeti'nin yayın konusundaki istikrarlı politikaları ile Türkçe eserlerin yayımlanması zorlaştırıldı ve sonraları sadece **Varlık** adında Türkçe bir derginin yayımlanmasına izin verildi.¹⁸⁷

İran Devleti'nin bütün önlemlerine rağmen Güney Azerbaycan Türkleri kendi Türk kimliklerini korumak için mücadelelerini devam ettirmektedirler. Güney Azerbaycan olarak adlandırdığımız coğrafya bu gün itibari ile İran siyasal coğrafyasının bir parçasını teşkil etmektedir. İran idari yapısında bu adla bir il veya eyalet yoktur.

Belki Güney Azerbaycan, İran idari yapısında Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Hamadan, Erdebil, Zengan, Gazvin gibi iller olarak bölünmüştür. Tabi ki Güney Azerbaycan bölgesini çeşitli adlar altında çeşitli iller olarak ayırmanın esas nedeni Güney Azerbaycanlıların millet olma bilincini ve vatan anlayışlarını yok etmektir. Güney Azerbaycan bir siyasi ve kültürel varlığı tanımlayan bir kavramdır. Diğer taraftan bu kavram iki Azerbaycan olduğunu da

¹⁸⁷ a.g.e. , s.108.

anımsatmaktadır. Yani Güney Azerbaycan 200 yıl önce parçalanmış bir bütünün bir parçasıdır. Bu bütünün diğer parçası ise 1991’de Azerbaycan Cumhuriyeti olarak dünya bağımsız ülkeleri arasındaki yerini almıştır.

1900’lerden başlayarak Güney Azerbaycanlılar ile İran Merkezi yönetimi arasında ciddi bir mücadele ve çatışma yaşanmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri her fırsatta kendi kaderlerini belirlemek istediklerini; kültürel ve ekonomik özerklik istekleri ile ortaya koymuşlardır. Merkezi yönetim de bu sorunun çözümünü asimilasyon yoluna başvurarak halkın kimliğini değiştirmekte görmüştür. İran merkezi yönetimine göre Güney Azerbaycan Türkleri Farslaşılırsa sorun kökünden çözülecektir. İran Hükümeti sorunu bu yöntem ile çözmek için tüm vasıtaları kullanmaktadır. Kullandığı araçlardan en önemli ve en etkinlerinden biri de ekonomik araçlar olmuştur.

Sonuç olarak Güney Azerbaycan İran içindeki konumu açısında geçmişten günümüze kadar İran’ın en önemli bölgesi olmuştur. Bu önemi azaltmak için Pehlevi rejimi ve İran İslam Cumhuriyeti çaba gösterebilir de

bölge kendine has kültürel ve etnik yapısıyla İran'da bir ırka ve dile dayalı millet anlayışına karşı en büyük tehdit sayılmaktadır.

1900 itibaren merkezi devletin tüm asimilasyon politikalarına rağmen güçlenen Azerbaycan Türk milli kimliği bölgeyi siyasi açıdan gündemde tutan bir unsurdur. İran merkezi yönetiminin yanlış ve zoraki eritme, inkar, entegre politikaları Güney Azerbaycan bölgesinin siyasi geleceğini belirsiz kılmakla beraber İran'ın da geleceğini belirsizleştirmektedir.

2.2.2. İran'ın Güney Azerbaycan Stratejisi

İran'ın İran'da yaşayan Azeriler'i nasıl algıladığı esasen yeni bir konu değildir. Safeviler'in ilk dönemlerinden itibaren İran kimliğine Türk kimliğinden her zaman daha fazla sahip çıktıkları görülmektedir. Safevi devletinin kurucusu I.İsmail'in Türk kimliğini arka plana atmasının arkasında yatan sebepler günümüzde hala tartışılmaktadır. Bu durum Türkleri ilk andan itibaren kimlik erozyonuna uğratmıştır.

Sebepler zaman içinde farklılık gösterse de bu yaklaşım 1502'den günümüze İran'ın Azerbaycan Türkleri'ne

karşı esas politikası olmuştur. Safevi döneminden itibaren, İran'dan gelen tüm Türk kökenli hanedanlıklar Fars kimliğine sahip çıkmış, bu da Fars kimliğinin korunmasına olanak sağlamıştır. Pehlevi Hanedanlığı'nın Farslılığa dayalı kimlik inşası gayretleri de Fars kimliğinin İran toplumunda egemen kimlik olması durumunu yaratmıştır. Oysa bugün devlet içindeki Farsların nüfusu, toplam nüfusun yarısından az olsa da İran bir Fars devletidir. Ayetullah Ali Hameney de bir Azerbaycan Türküdür fakat I. İsmail'in yaptığı gibi Fars kimliğine sahip çıkan politikaları desteklemektedir.

Azerbaycan Türkleri yakın tarihte bağımsız bir devlet kurma girişiminde bulunmuştur. Özellikle Pişeveri'nin 1945'te kurduğu Azerbaycan Milli Hükümeti, İran için oldukça manidardır. Bu devlet Sovyetler Birliği desteği ile yapılmış bile olsa, halk desteği olmaksızın böyle bir hareket girişimi mümkün değildir. Dolayısıyla Pişeveri'nin halk desteğini de arkasına aldığı söyleyebiliriz.

Bu hareketi diğer bağımsızlık hareketlerinden ayıran en önemli fark, Azerbaycan Türkleri'nin İran'dan tamamen kopmak ve yollarını gerçek anlamda ayırmak

için yapılmış ilk hareket olmasıdır. Bugün İran'daki Azerilerin yoğun olarak yaşadıkları Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Urumiye, Gilan ve Zencan eyaletlerini “Güney Azerbaycan” olarak tanımlayan ve bununla kuzeydeki Azerbaycan devletinin bir parçası olduğunu kasteden ve İran devleti ile yollarını ayırmak isteyen bir Azeri nüfus fiilen mevcut durumdadır.¹⁸⁸ İran, bu oluşumun farkındadır ve bu oluşumu kendi bütünlüğüne bir tehdit olarak görmektedir.

İran içinde siyasi güç olan Azeriler, Kürtler ve Arapların son döneminde başta İsrail ve ABD olmak üzere İran üzerinde baskı kurmak isteyen uluslararası güçler tarafından kullanılmak istenmesi doğal bir durumdur. Ancak bu topluluklar içinde nüfusu ve etkinliğiyle İran'ı etkileyebilecek tek etnik grup Azerbaycan Türkleri'dir. Dolayısıyla İran'ın, başta Azeriler olmak üzere bu üç etnik grubu da baskı altında tutmak istemesi şaşırtıcı bir durum değildir.

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi İran Hükümeti Azerbaycan Türkleri'nin kendi kimliklerinin Fars Kimliği altında erimesi için dilden kültüre,

¹⁸⁸ İpek, a.g.e. , ss.267-283.

sanattan edebiyata, ekonomiden insan haklarına kadar çeşitli alanlarda yaptırım uygulamışlardır.

2.2.3. Azerbaycan Türkleri'nin İran'a Yönelik Politikaları

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Azerbaycan Türkleri'nin Türklük, Şiilik ve İranlılık kavramlarına bakış açılarını algılayabilmek çok daha kolay olacaktır. Safevi devletinin kuruluşundan bu yana, devletin idaresinde Azerbaycan Türkleri olmasına ve İran'ın yüzyıllar boyu Türk kökenli hanedanlıkların egemenliği altında kalmasına rağmen I. İsmail'den bu yana Farslılık kimliğini ayrıcalık olarak gören anlayış devlete egemen olmuştur. Ancak geçen beş yüz yıllık zaman diliminde, ülke içerisindeki Azerbaycan Türkleri etnik kimliklerini kaybetmemişlerdir.

Azerbaycan Türkleri'nin Türklerle olan bağları devam etmekte ve kimliklerini korumaktadırlar. İran içinde yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin yaşadığı her sorun, sıkıntı ve çıkmaz kendi içlerinde birlik ve beraberlik duygularını ve coşkularını daha da güçlendirmektedir. Azerbaycan Türkleri'nin inançları, Türkler'in Orta

Asya'dan yaşadıkları coğrafyaya göç etmeleri ile şekillenmiştir.

Yaşadıkları coğrafyada en yaygın görülen inanç Şiiliktir ve İran ile aralarındaki en büyük bağ da yine Şiiliktir. Ancak Şiilik, Azerbaycan Türkleri arasında hiçbir zaman Türklüğe bir alternatif olarak görülmemiş, Azerbaycan Türkleri'nin kimlik algıları ve dini inançları birbirine karışmamıştır. Azerbaycan Türkleri, etnik kimlikleriyle birlikte, İran'da siyasi kimlik de kazanmış bir toplumdur. Yüzyıllar boyu İran devletinin yönetiminde etkin konumda olmalarıyla birlikte, İran vatandaşı olarak da yükümlülüklerini yerine getirmektedirler.

Azerbaycan Türkleri'nin İranlılık konusundaki görüşleri de birbirinden farklıdır. Bir kısım Azerbaycan Türkleri kendilerini İran'ın kurucu unsurlarından görmekte ve İran'ı asla Farslara bırakmak istememektedir. Diğer kısım Azerbaycan Türkleri ise İran'dan kopup kendi yollarında yürümenin en doğrusu olacağını savunmaktadır.

Son yıllarda Azerbaycan Türkleri'nde milliyetçilik duygusu artmış, ayrılık ifadesi daha sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır.

Azerbaycan Türkleri de tıpkı diğer İran halkı gibi ABD'nin İran işgalini istememektedirler. Öyle ki, ülke içindeki sorunların dış müdahale ile çözülmeyeceğini aksine daha da artarak çözümsüz hale geleceğini düşünmektedirler.

Harita-8 İran Azerbaycanı Yer Haritası

Kaynak:http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308

2.2.4. Azerbaycan Türkleri'ni Temsil Eden Siyasi Partiler'in İran'daki Yeri

Azerbaycan Türkleri, İran içindeki nüfus ve stratejik konumları ile diğer azınlıklardan daha önemli olmuşlardır. Hiç şüphesiz bunun siyasi ve sosyal hayata da etkisi olmuştur.¹⁸⁹ 1990'lı yılların başında Azerbaycan Türkleri'nin siyasi faaliyetleri artmıştır. Bu bağlamda çok sayıda siyasi örgüt kurulmuştur. 1993 yılında **Azerbaycan Meclis Vekilleri Topluluğu** kurulmuştur. Bu grubun üyeleri İran'daki Azerbaycan eyaletlerinden gelen temsilcilerdir.

Bu grubun amacı Azerbaycan ile ilişkilerin düzeltilmesini sağlamak ve Azerbaycan Türkleri'nin sıkıntılarını dile getirmektir.¹⁹⁰ İran Meclisi'nde 290 milletvekili vardır. 2017 yılı itibariyle Azerbaycan Türkleri'ne mecliste ayrılan sandalye sayısı 12 Batı Azerbaycan Eyaleti, 19 Doğu Azerbaycan Eyaleti, 5 Zencan Eyaleti, 7'de Erdebil Eyaleti olmak üzere 63'dür.

¹⁸⁹ Arif Keskin, "ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran'da Etnik Milliyetçilik", **Türksam Yazıları**, 23 Temmuz 2009, <http://turksam.org/tr/a1719.html>, (Erişim Tarihi: Temmuz 2014)

¹⁹⁰ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, s.213.

İran'da faaliyet gösteren fakat merkezi İran'ın dışında olan teşkilatlar da vardır. Fakat bunların ne faaliyetleri ne de büyüklükleri hakkında kesin bilgi vermek mümkündür.

Bu teşkilatlar: **Güney Azerbaycan Halk Cephesi, Azerbaycan Fedain Örgütü ve Azerbaycan Kurtuluş Teşkilatı**'dır.

Bu örgütlerin kuruluş tüzüklerine baktığımız zaman amaçlarının; Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı, sosyal ve siyasi haklarda iyileştirme, ekonomik düzenlemeler ve ana dil konusundaki özgürlük talebi olduğu görülecektir.

Bu dönemde Muhammed Çehregani liderliğinde 1995 yılında Güney Azerbaycan Milli Özgürlük Hareketi (GAMÖH) kurulmuştur. Bu hareketinde amacı diğer hareketler gibi Azerbaycan dilinin geliştirilmesini sağlamak ve Güney Azerbaycan'ın ekonomik olarak özgür bırakılmasını sağlamaktır. Bu bağlamda Çehregani 1996 seçimlerine katılmak için propaganda yapmıştır.

Propagandası boyunca Azerbaycan Türkçesi'ni öven ve dile sahip çıkılması gerektiğini anlatan birçok konuşma

yapmıştır. Fakat güvenlik güçlerinin zoruyla seçimden çekilme kararı almıştır. Bu gelişme üzerine Tebriz’de çok sayıda gösteri yapılmıştır.¹⁹¹ İran Hükümeti bunun üzerine bu hareketin dergi ve binasını kapatmıştır.¹⁹²

Çehragani’nin seçimden çekilmesinin ardından 2000 yılındaki seçimlere aday olmak istemiş fakat bu girişimi resmi makamlarca reddedilmiştir. Bunun üzerine Tebriz’de düzenlenen gösteri güvenlik güçleri tarafından dağıtılmıştır. 2002 yılında ise Muhammed Çehregan GAMÖH’ten uzaklaştırılmış ve yerine Piruz Dilençi getirilmiştir.

Esasında Azerbaycan Türkleri’nin temel sorunu ekonomidir. Gösterilerde bunu dile getirirler de hükümet bu sorunu görmemezlikten geldiği gibi, gösterileri de çok şiddetli bir şekilde bastırmıştır. Öyle ki protesto sırasında tutuklanan ve idam edilen Azerbaycan Türkleri bile mevcuttur.

¹⁹¹ a.g.e. , s.217.

¹⁹² Murat Saraçlı, “İran’da Azınlıklar”, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, Sayı:2, s.174.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.Güney Azerbaycan Ekseninde Azerbaycan-İran İlişkileri

Azerbaycan Türkleri İran için ne görmezden gelinebilir ne de vazgeçilebilir bir topluluktur. İran'ın Azerbaycan Türkleri'ne yönelik tüm politikalarında bu durum açıkça hissedilmektedir.

3.1. Azerbaycan Türkleri'nin Güncel Sorunları

İran'da bir dönem, Azerbaycan Türkleri'nin Türk olmadığını ispatlamaya yönelik teorik çalışmalar yapılmış ve pek çok teori üretilmiştir. Bu iddiaların arasında en önemlileri Azerbaycan Türkçesi ve Aran Teorisi olarak adlandırılmıştır.

Azerbaycan Türkçesi Teorisine göre; Azerbaycan coğrafyasında yaşayanlar aslında Farstır ve Moğol işgalleri sonucunda bu Farslar Türkçe konuşmaya başlamıştır. Aran Teorisine göre; Azerbaycan coğrafyasının asıl ismi Aran yahut Albanya'dır ve burada konuşulan dil ise Ari diller içinde yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin Güney Azerbaycan'ı ele geçirmek için gerçekleştirdiği seferlere Azerbaycan

Türkleri'nin karşı koymasına istinaden 1918 yılında Osmanlı, Mehmet Emin Resulzade'yi görevlendirerek bölgenin ismini Azerbaycan olarak değiştirdiği ve bir tarih oluşturduğu şekildeki iddialar bu görüşün temelinde yer almaktadır.¹⁹³

Ancak İnan için bir zamanlar çok popüler olan bu teoriler Azerbaycan Türkleri üzerinde etkili olmamış ve bunun sonucunda geçerliliği kalmamıştır. Bununla birlikte, İnan'da bugün dahi yapılan kimi akademik çalışmalarda böyle bir arayış hissedilmektedir.

Son olarak Azerbaycan Türkleri üzerinde bir genetik çalışma yapılmış, bu çalışma 2011 yılında **Iranian Journal of Public Health** dergisinde yayımlanmıştır. Bu çalışma Azerbaycan Türkleri'nde bulunan Y kromozomunun diğer Türk dili kullanan toplumlarla uyuşup uyuşmadığının incelenmesini kapsamaktadır.

¹⁹³ Hüseyin İsalı, "Fars Milliyetçiliğinin Türk Karşıtı Kuramsal Çalışmaları: Azeri Dili ve Aran Teoriler", **Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmalar**, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=43

Bu araştırmalar Tahran Üniversitesi'nin koordinesinde on bir bilim adamı tarafından yürütülmüştür.¹⁹⁴

Böyle bir araştırmanın sonuçlarından ziyade nedenleri üzerinde durulmalıdır. Çalışmanın hangi alana ve hangi ihtiyaca istinaden gerek duyulduğu belli olmamakla beraber Azerbaycan Türkleri'nin Türklüklerinin sorgulandığı söylenebilir. Bu ve buna benzer çalışmalar yapılmasından dolayı denilebilir ki; ileride çok daha iddialı çalışmalar için zemin oluşturulacak ve Azerbaycan Türkleri'nin Türk dünyası ile arasına mesafe koymaktan başka hiçbir sonuç alınamayacaktır. Ayrıca bu ve bunun gibi çabalar, Azerbaycan Türkleri'nin ileriki dönemlerde daha farklı nedenlerle İran'ın etkilerine maruz kalacağının göstergesidir.

Azerbaycan Türkleri'nin günümüzde bile devam eden sorunlarının esasen etnik nedenlere dayandığı görülmektedir. Ayrıca güncel sorunların geçmişten gelen bir tarafı da olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ancak, sorunların geçmişten gelen bir tarafı olduğu gibi

¹⁹⁴ L Andonian, S Rezaie, A Margaryan, v.d. , "Iranian Azeri's Y-Chromosomal Diversity in the Context of Turkish-Speaking Populations of the Middle East", **Iranian Journal of Public Health**, 2011, Vol. 40, No.1, pp.119-127.

bugünkü uluslararası arenada gelişen olaylar ve Azerbaycan Türkleri'ne yönelik ülke içi politikalar da bu sorunların canlı kalmasına neden olmaktadır.

İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin karşılaştıkları temel sorunlar alt başlıklar halinde şu şekilde belirtilebilir:

3.1.1. İnsan Hakları İhlalleri Sorunu

1979 Devriminin en temel sebebi olarak Pehlevi'lerin halka uyguladığı politikalar ve baskılar gösterilmektedir. Pehlevi Hanedanlığı'nın baskısı devrimin halk tarafından desteklenmesine neden olmuştur. Ancak devrim esnasında ve devrim sonrasında yaşananlar insan hakları ihlalleri konusunda halka neler yapılacağıнын sinyallerini verir.

Devrimden hemen sonra yeni yönetimin ilk icraatı, bir önceki hükümette önemli görevlerde bulunan binlerce insanı “Allah'a karşı savaşmak” gerekçesi ile idam etmek olmuştur.

Tablo-2 İran’da Yıllara Göre İdam Cezası Uygulanan İnsan Sayısı

YILLAR	İRAN RESMİ VERİLERİNE GÖRE	İHR’NİN VERİLERİNE GÖRE
2009	200	402
2010	546	1638**
2011	130	676
2012	240	580

Kaynak: Zeynel Adıgüzel, “İran’da İnsan Hakları İhlalleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, **TUİÇ AKADEMİ**,08.04.2013,
http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/orta_dogu/4019-iranda-insan-haklariihlalleri-ve-cumhurbaskanligi-secimleri

1979’da Devrim Mahkemesi hakimliği yapmış “Devrim Kasabı” ya da “Cellat Yargıç” olarak tanınan Türk kökenli Azeri Sadık Halkalı’nın o dönemde yaptıklarının ne kadar acımasızca olduğunu **BBC**’ye 2002’de vermiş olduğu röportajda itiraf etmiştir.

İnsan hakları ihlallerine bakıldığında İran ön sıralarda yer alır. Pek çok uluslararası insan hakları raporu, İran halkının maruz kaldığı insan hakları ihlallerini tek tek göstermektedir. Raporlara göre İran’da her türlü kişisel hak ve özgürlüklere ciddi kısıtlamalar yapılmaktadır.

Bununla birlikte İran'ın resmi verileri ile Uluslararası İnsan Hakları Örgütü'nün verileri arasında rakamsal farklılıklar göze çarpmaktadır. Ancak rakamsal farklılıklara rağmen, İran'da idam cezasının etkin, yaygın ve rahatlıkla uygulanabilir olduğu anlaşılmaktadır. 2010 yılında yaşanan rakamsal artışın 2009 seçimleri sonucunda Yeşil Hareket ile çıkan olaylarda devletin suçlu bulunduğu kimselere verdiği idam cezası olduğu düşünülmektedir.

Benzer şekilde ileride değineceğimiz Urumiye Gölü'nün yaşatılması için Azerbaycan Türkleri'nin yaptığı protesto ve gösterilere karşılık İran hükümeti sert ve acımasızca tepki göstermekte, orantısız güç kullanarak halkı bastırmaktadır. Esasen, İran'daki insan hakları ihlallerine zemin oluşturan konu, rejime uymayan her olaya anında ve sert bir şekilde tepki göstererek sindirmesidir.

Azerilerin hedef alındığı hak ihlallerinin tamamında bu durum söz konusudur. Bu ihlaller zaman zaman da rejim yanlısı soydaşlar üzerinden de Azerbaycan Türkleri'ne yapılmaktadır.

İran, etnik kimliğin korunması konusuna temelde sıcak bakmamakta ve “Milliyetçilik Şeytandır” ifadesi ile görüşünü kısaca özetlemektedir. Ancak İran, sadece Fars milliyetçiliği söz konusu olduğunda bu tutumundan vazgeçmektedir. Fars milliyetçisi olmayan herkesin kültürel hak talebi, milliyetçilik temel hakları ve İran çizgisine dokunan her türlü talepleri hiç taviz göstermeksizin sert tepkiyle karşılanmaktadır.

Azerbaycan Türkleri'nin nüfusunun yüksek olması ve İran'ın belli bölgelerinde toplanmış olmaları, İran için toprak bütünlüğü açısından hassas bir durum ve kaygı oluşturmaktadır. Bu durumun en net örneğini daha evvel incelediğimiz “Karikatür Krizi” olayında görebilmekteyiz.

Sonuç itibarıyla, zaman zaman varlıkları ile bile İran için bir tehdit olan Azerbaycan Türkleri'ne, Şii kültürü ya da kendi zararsız adetleri dışında rejime ters düşen hiçbir hak için faaliyet izni verilmemektedir.

Son yıllarda İran'da ortaya çıkan muhalif hareketlerdeki artış ve bu duruma dış güçlerin destek vereceği düşüncesi kendini hem 2012 milletvekili seçim çalışmalarında hem de 2013 Cumhurbaşkanlığı

seçim çalışmalarında göstermiştir. Seçim sürecinde devletin bu tavrı ve beyanları, önümüzdeki yıllarda da Devrim İlkelerine bağlı kalınacağı ve ilkelerin taviz verilmeden uygulanacağını göstermektedir.

3.1.2. Siyasi Temsil Sorunu

Yaptığımız incelemelerde açıkça görülmektedir ki devrim sonrasında Azerbaycan Türkleri'nin temsilde problemler yaşanmıştır. Gerek Çöhreghani'nin 1996 ve 2000 seçimlerinde gerek Musevi'nin 2005 ve 2009 seçimlerinde siyasal olarak yaşadıkları, hem siyasetçi olarak kendilerini hem de bu liderlerin kendilerini temsil etmesini isteyen kitleleri mağdur etmiştir. Bu olayların üstüne 2009'da Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçildiği seçimde hile iddiaları neticesinde halk sokaklara dökülmüş ve bu durum güvenlik güçlerini harekete geçirmiştir. Güvenlik güçlerinin göstericilerin üstüne ateş açmaya varana kadar uyguladığı sert müdahale pek çok vatandaşın ölümüne, yüzlerce vatandaşın da yaralanmasına neden olmuştur.

2012 milletvekili seçimlerini ele alıp, Azerbaycan Türkleri'nin bu seçimlerde ne kadar temsil

edilebildiğini doğru değerlendirmek gerekmektedir. İran'da 2 Mart 2012 yılında gerçekleşen seçim ile 9. dönem milletvekilleri seçilmiştir.

Seçimlerden önce İran İçişleri Bakanlığı'na ait resmi internet sitesinde “*Vekil adaylarına halka hizmet etmeleri ve devrimin başarılarını muhafaza etmeleri tavsiyesinde bulunuyoruz.*” ifadesi kullanılmıştır. Süreci takip eden birçok araştırmacı yazar bu ifadenin altında, devrim yasalarına sahip çıkmadıkları takdirde neticesine katlanmak zorunda kalacakları yönünde tehditvari bir anlam yattığı kanaatine varmıştır.¹⁹⁵ 3467 adayın 290 milletvekili arasına girmeye çalıştığı seçimlerde yaklaşık 50 milyon seçmen oy kullanmıştır.¹⁹⁶

Bu seçimlere katılan önemli isimlerden biri Akbar Alami olmuştur. Tebriz'den bağımsız aday olan Azerbaycan Türkü Akbar Alami tıpkı 2009 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi 2013

¹⁹⁵ “İran milletvekili seçimleri yaklaşıyor gerilim artıyor”, **İran Analiz**, <http://irananaliz.wordpress.com/2011/12/27/iran-milletvekili-secimleri-yaklasiyor-gerilim-artiyor/>

¹⁹⁶ “İran'da 9. dönem milletvekili seçimi yarın yapılacak”, **İslami Davet**, 01.03.2012, <http://www.islamidavet.com/2012/03/01/iranda-9-donem-milletvekili-secimi-yarin-yapilacak/>

yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de adaylığı uygun görülmeyen isimlerden birisi olmuştur.¹⁹⁷

Aynı şekilde 2008 ve 2012 seçimlerinde de adaylığı uygun görülmemiştir. Oysa 6 ve 7. dönemlerde milletvekili seçilerek meclise girmeyi başarabilmiştir. Alami'nin seçimlere uygun görülmemesinin ardında, Anayasa Koruyucular Meclisi ve İran yönetimine yaptığı eleştirilerle birlikte Azerbaycan Türkleri'nin sosyal ve siyasal haklarını savunan siyasi söylemleri gösterilebilir.

Tüm bu gelişmelerden çıkartılabilecek en genel sonuç; rejim karşıtı olan veya dini liderin onaylamadığı görüşe sahip bir kişi, ister bir kesimin kültürel haklarını savunsun, ister farklı politikalar benimsesin İran içinde bir makama gelip, siyasi olarak yükselebilmek şansına sahip olmadığıdır.

3.1.3. Anadilde Eğitim Sorunu

Farsça'dan sonra İran'da en çok konuşulan dil Azerbaycan Türkçesi'dir. Dil, bir milleti millet yapan Milli birlik ve beraberliği pekiştiren en temel öğedir.

¹⁹⁷ Tabnak Professional News Site, 20.03.2009 ,<http://tabnak.ir/pages/?cid=40149>

Aynı milletten insanların ortak bir dilde buluşması, birbirleriyle hissettikleri şekilde anlaşabilmesi, iletişim kurabilmesi ancak dilin gücü ile sağlanabilir.

Yozlaşmış bir dil, zaman içinde duyguları anlatmada yetersiz kalır, ait olduğu çevreyi ve milleti de yozlaştırır. Bu nedenle anadile sahip çıkmak, milli kimliğin ve kültürün devamını ve sürekliliğini sağlamak anlamına gelmektedir.¹⁹⁸

Resim-2 Anadilde Eğitimi Destekleyen Azeri Türkçesi Bir Pankart

Kaynak:http://www.rferl.org/content/Irans_Ethnic_Aze_ris_And_The_Language_Question/2103609.html

¹⁹⁸ Bilgehan Atsız Gökdağ, Talip Doğan, **İran'da Türkler ve Türkçe**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2016, s.26.

Azerbaycan Türkleri'ni Farslar'dan ayıran en temel ve belki de tek nokta ana dilleridir denilebilir. Anadilleri sayesinde İran kimliği altında Türklük bilincini de kaybetmemişlerdir. İran'ın kuzey bölgelerinde ve Tahran'da Türkçe, günlük yaşamda oldukça yaygın kullanılmaktadır. İran'da bulunan 30 milyon kadar Azerbaycan Türkü Türkçe konuşmaktadır.¹⁹⁹

Öyle ki, bu durum Azeriler'i İran içinde siyasi bir güç haline getirmeye yeterlidir. Fakat İran'ın birtakım uygulamaları Azerbaycan Türkçesi'ne zarar vermiş ve vermeye de devam etmektedir. İran Anayasası'nın 15. maddesi²⁰⁰ yerel dillerin öğrenimine olanak vermesine karşın, devlet seçmeli olarak dahi Azerbaycan Türkçesi ile eğitime müsaade etmemektedir.

Azerbaycan Türkleri dillerini ancak günlük yaşamda kullanarak yaşatabilmektedir. İran'ın yaklaşık 90 yıldır

¹⁹⁹ İran'da Türkler ve Türkçe, **a.g.e.** , s.11.

²⁰⁰ Madde 15: İran'ın resmi dili ve yazısı, insanların ortak dili olan Farsçadır. Resmi dokümanlar, yazışmalar ve kitaplar bu dilde ve yazıda yazılmak zorundadır. Bununla birlikte basında, kitle iletişim araçlarında ve aynı zamanda okullarda o dile ait edebiyat derslerinde Farsçaya ek olarak dini ve etnik dillerin kullanımına izin verilir.

uyguladığı yerel dil politikası Azeriler'in dillerinde ciddi tahribata neden olmuştur.

Azerilerin yoğun oldukları kuzey bölgesinden daha iç bölgelere göç etmesinin devlet tarafından teşviki de dilin tahribata uğramasına ve kullanımının sınırlı hale gelmesine dolaylı da olsa sebep olan bir diğer etkidir.

Azerbaycan Türkçesi İran'ın başkenti Tahran da dâhil olmak üzere kuzeyinde kalan coğrafyada yaygın kullanılmaktadır. İran'a Azerbaycan'dan ya da Türkiye'den giden bir Türk, Azeriler'in yoğun yaşadığı bölgelerde halkla kolayca iletişime geçip işlerini rahatlıkla halledebilmektedir. Ancak yaygınlığını koruyan Türk dili ne yazık ki zenginliğini koruyamamaktadır.

İran, açıkça Azerbaycan Türkçesi'ni hedef almamakla beraber bulduğu her fırsatta Türkçeyi karalama kampanyası yapmaktadır. Daha önce değindiğimiz "Karikatür Krizi" bu durumu en açık biçimde ortaya koyan örnektir. Ancak yine aynı krizle, açıktan Türkleri hedef alarak yapılan bir saldırının ve atılacak yanlış bir adımın nerelere kadar gideceği görülmüştür.

Sonuç olarak, İran Anayasasında açıkça belirtilenin aksine bugün İran'ın uyguladığı anadilde eğitim politikası Pehlevi Dönemi'nden gelen şekliyle uygulanmaktadır. İran devleti konuyu bir problem olarak görmemekte, mevcut uygulamasına devam etmektedir.

3.1.4. Bölgesel Ayrımcılık Uygulamaları Sorunu

İran'da Azerbaycan Türkleri'nin yoğunlaştığı eyaletler kuzeyde bulunan Doğu ve Batı Azerbaycan Eyaletleri, Gilan, Erdebil ve Zencan eyaletleridir. Pehlevi döneminde bölgenin bölünme sürecine dair adımlar atılmaya başlanmışken devrim sonrasında da bu adımlar sıklaşmış ve bölünme devam etmiştir. Bilindiği üzere önceki dönemlerde bu bölge Azerbaycan adı altında tek çatı altında toplanmıştı.

Bölgenin küçük eyaletlere ayrıştırılması süreci de Azerbaycan Türkleri'nin toplu halde yaşamasını engellemek ve onları Fars kimliği altında sindirmek içindir. Sürecin başından başlayan adımlar aslında bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin toplum yapısına yönelik yapılmış ilk devlet uygulamaları ve yaptırımları olarak dikkat çekmiştir.

Bölgenin ayrıştırılmasındaki esas amacın Azeri nüfusunun yoğun olduğu yerleri dağıtmak ve onların birbirlerine bağlı şekilde yaşadıkları zaman gösterdikleri aktif olayların önüne geçmek olduğunu söyleyebiliriz.

Sadece bölgenin bölünmesi değil bundan sonra devletin attığı adımlar da bu yönde olmuştur. Pehlevi dönemi veya devrim sonrasındaki süreçler iyi incelendiğinde ana tablonun sadece olası muhalif kanatların önüne geçmek olduğu açık şekilde anlaşılmaktadır.

Zamanın empoze etmeye çalıştığı görüşleri benimsememek, bu düşüncelere karşı çıkmak yönetimde olanların isteyeceği en son durumdur. Dolayısıyla muhalif yapıyı daha ortaya tam anlamıyla çıkmadan sindirmek esas amaçtı.

Buna karşın Azerbaycan Türkleri siyasi değişimin başladığı günden itibaren muhaliflerin karşısında durmuş, ülkenin genel siyasi yapısına karşı herhangi bir yaptırım uygulamaları söz konusu olmamıştır. Bu durum günümüz ülke topraklarında da hala mevcudiyetini korumaktadır.

Azerbaycan Türkleri ülkenin toplumsal ve siyasi yapısında herhangi bir değişiklik yapılmasını o dönemlerden günümüz dünya şartlarına kadar olan süreçte istememişlerdir.

Güney Azerbaycan'ı hedef alan yönetsel politikalarda, bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin milli benliklerini, milli kimliklerini ve toplumsal yapı ve bütünlüklerini kaybetmesi istenmiş ve bölgede atılan adımlar buna yönelik olmuştur.

Bu adımların uygulama aşamasında bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleri'ni Türk nüfusun çok daha azınlıkta olduğu İran'ın daha iç bölgelerine göç ettirmek gibi bir hareketin benimsendiği de gözlenmiştir. Devletin bölgede amaçladıkları hakkında gayet net bir şekilde ortaya konulan bu hedeflerin boyutunu buradan da anlayabiliriz.

Urumiye Gölü dünyada var olan tuz gölleri arasında en büyük -bazı kaynaklar üç olarak gösterse de- ikinci gölüdür. Güney Azerbaycan coğrafyasında yer alan Urumiye Gölü kuruma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Urumiye Gölü'nün kuruması demek, hem milyonlarca tuzun rüzgarla etrafa dağılması hem de mevsimsel değişikliklere doğrudan etki edeceği anlamını taşıyordu.

Böylece Azerbaycan Türkleri'nin yoğunluklu yaşadıkları coğrafyada çevresel bir felaket yaşanacak, tuz çevresindeki doğal yaşamı yok edecek, bölge doğal yaşam koşullarının çok zor hale geleceği çöle dönüşecektir.²⁰¹

Azerbaycan Türkleri gölün kurumaması ya da kurutulmaması için devleti yönetenlerin hiçbir tedbir almadığını hatta ve hatta gölün beslendiği akarsular üzerine barajlar kurarak gölün kuruma sürecini hızlandırdıklarını söylemişlerdir.

Doğa olayından tamamen bağımsız bir hale gelen bu konu doğrudan politik sebeplere dayandırılmakta ve halkın gösterdiği tepkilerin ana sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁰¹ “Urumiye Gölü KURUYOR”, **En Son Haber**, 22.05.2009, <http://www.ensonhaber.com/dunya/204873/urmiye-golu-kuruyor.html>

Resim-3 Urumiye gölü

Kaynak:

<http://oururmiye.blogspot.com.tr/2011/06/urmiye-golunun-gnl-ozlliklr.html>

Halkın bu haklı tepki içeren gösterilerine güvenlik güçlerinin tepkisi oldukça şiddetli ve sert bir biçimde olmuştur. İran hükümetinin, Azerbaycan Türkleri'ne karşı gösterdiği orantısız güç kullanımı ve sebepsiz tutuklamaları birçok insan hakları savunucusu sivil toplum örgütleri tarafından da dile getirilmektedir.²⁰²

²⁰² "Iran: Allow Peaceful Protests Over Lake's Destruction", **Human Rights Watch**, 10.09.2011
<http://www.hrw.org/news/2011/09/10/iran-allow-peaceful-protests-over-lake-s-destruction>

İran yönetimi ise gölün ana kuruma sebebinin son yıllarda yaşanan kurak mevsimler ve bölgenin yağış konusunda çektiği kıtlık olarak açıklamışlardır. Hükümet, gölün kurtarılması ile ilgili çalışmalar yapıldığını ve kurtarmaya yönelik bir bütçe ayrıldığını, ayrıca gölü besleyen akarsular üzerindeki yapılmakta olan barajların inşaatının durdurulduğunu ifade etmektedir.²⁰³

İran'ın bu açıklamalarının içeriğini tamamen yanlış veya yalan olduğunu söylemek doğru değildir. Ancak durumun vahametine baktığımızda göl için alınmayan ya da uygulanmayan tedbirleri görmek daha da olasıdır. Çözüm olarak Aras Nehri sularıyla gölün beslenmesine yönelik teklif İran Meclisi tarafından reddedilmiştir.²⁰⁴

Konuyu özetlemek gerekirse Urumiye Gölü aktif tedbirler alınmadığı takdirde birkaç yıl içinde tamamen kuruyacaktır.

²⁰³ İran'da Su Kaynakları Ve Yönetimi, **ORSAM**, Ankara, 2012, s.21.

²⁰⁴ “TRT TÜRK - DÜNYA RAPORU Urmiye Gölünde Çevre Felaketi”, **Youtube**, <http://www.youtube.com/watch?v=F664Z-GOyBw>

Urumiye Gölü'nün kuruması sadece İran'ın kuzeyindeki Türk bölgelerinde değil, aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan'ın bölgeye yakın yerlerinde de çevresel sorunlara sebep olacak; aynı zamanda başta Urumiye ve Tebriz olmak üzere milyonlarca Azerbaycan Türkü'nün başka bölgelere göç etmesine neden olacaktır.²⁰⁵

3.1.5. Ekonomik Ayrımcılık Tartışmaları

Azerbaycan Türkleri'ne uygulanan yaptırımlardan biri de milli benliklerini kaybetmesine yol açacak ekonomik olarak sindirme politikasıdır.

Geçmiş dönemlerde ekonomik yönden kendi kendine yetebilen bir eyalet yapısında olan Azerbaycan, yönetsel politikalar sebebiyle küçük küçük eyaletlere bölünmek isteniyordu. Pehlevi döneminde bölünme yaşayan ve 2 bölgeye ayrılan Azerbaycan, daha sonraki dönemlerde tekrar 2 bölgeye ayrılmış ve toplamda 4 eyalet ortaya çıkmıştır.

²⁰⁵ “TRT TÜRK - DÜNYA RAPORU Urmiye Gölünde Çevre Felaketi”, **Youtube**, <http://www.youtube.com/watch?v=F664Z-GOyBw>

Ayrıca bkz. “Urumiye Gölü Kuruyor - TRT Dünya Raporu - TRT Türk”, **Youtube**, <http://www.youtube.com/watch?v=q2xR15fZH5o>

Azerbaycan Türkleri'nin nüfus yoğunluğu bu bölünmelerden sonra diğer topluluklara oranla daha az hala gelmiştir.²⁰⁶ Bu hesaplamaların yeni eyaletler esas alınarak yapıldığını da söylemeliyiz. Bölünmenin ket vurduğu bir diğer konu ise bölge ekonomisidir. Bölünmeden sonra ortaya çıkan yetersizlik bütün eyaletlere yansımış ve bu eyaletler ekonomik anlamda birbirlerine bağımlı hale gelmişlerdir.

Azerbaycan'ın içinde bulunduğu topraklarda genel anlamda bir ekonomik zorluk ortaya çıkmıştır.

Günümüzdeki duruma baktığımızda İran'ın, Azerbaycan Türkleri'nin yoğun olarak yaşadıkları coğrafyaya –Güney Azerbaycan'a- herhangi bir yatırım yapmadığı ya da halkın yaşamını kolaylaştıracak türden adımları atmadığını net bir biçimde görmekteyiz.

Diğer bir deyişle bölgenin kalkınması adına devlet tarafından bir destek verilmediği ve halkın ekonomik olarak zor durumda olduğu söylenebilir.

²⁰⁶ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, s.207.

Devlete yakın olan basın ve yayın organları ise bölgeye yapılan yatırımları hemen hemen her gün tekrarlar nitelikte açıklamalar yapmışlardır. Ülkenin genel durumu itibariyle zor bir durumda olduğunu ve bu genel durumun Azeriler'in yaşadığı bölgeye etki ettiği de bir gerçektir.

İran özellikle son yıllarda oluşan ekonomik yaptırımlar ve büyük güçlerin ambargoları nedeniyle çok daha sıkıntılı hale gelmiş ve maddi yönden zor zamanlar geçirmektedir. Bundan dolayıdır ki, ülkenin içinde bulunduğu zor durum, devlet yönetimiyle ve uyguladıkları yaptırımlarla daha da sıkıntılı bir hale getirilmemektedir.

Uygulanan ambargo ve ekonomik yaptırımlar ülke içinde huzurun bozulmasına yol açmakta, fakirliğin artmasına sebep olmakta ve insanları protesto edecek yönde teşvik edici unsur halini almaktadır. Böyle bir toplumsal patlama veya kitlesel muhalif hareket tam da ABD'nin arzuladığı bir neticedir.²⁰⁷

²⁰⁷ Alireza Nader, "The Iranian Regime Is in Trouble", **RAND**, 03.10.2012, <http://192.5.14.43/commentary/2012/10/03/USNEWS.html>

Bu sebeptendir ki devlet ülke halkını daha da zor duruma getirecek uygulamalardan şiddetle kaçınmaktadır.

İran'ın özel sektör alanında çok önemli bir yere sahip olan Tahran Pazarı esnafının büyük bölümü de Azerbaycan Türkü'dür. Aynı şekilde Tahran Pazarı'yla eşit öneme sahip Tebriz Pazar'ı da ekonomik anlamda yüksek potansiyele sahip bir ticari bölgedir. Azerbaycan Türkleri ülkeye uygulanan ambargo ve çeşitli yaptırımlardan diğer vatandaşlar gibi etkilenmektedir.

Özel sektörün bu denli olumsuz etkilenmesi ülkenin ekonomik anlamda iyice dar boğaza girmesinin başlıca sebeplerinden biri olarak görülür. Yüksek enflasyon artışı ve son yıllarda daha da çok bozulan ekonomi, toplumsal yapıyı da iyiden iyiye bozmuştur.

İran topraklarında bir başka geçim kaynağı da tarım ve hayvancılıktır. İran'daki işgücünün dörtte biri tarım ve hayvancılık sektöründe istihdam edilmektedir. İran'ın gıda talebinin yüzde 80'i yurt içinde üretilmektedir.²⁰⁸ Tarım ve hayvancılık aynı zamanda Azerbaycan

²⁰⁸ Ümit Ateşgaçoğlu, "İran Ülke Raporu", **SERKA**, Ankara, Mayıs 2012, s.5.

coğrafyasının da önemli geçim kaynağıdır. Bu hususta devlet yönetiminin herhangi olumsuz yaptırımı görülmemektedir. Ancak Urumiye Gölü'nün kuruması veya kurutulması bu bölgede yapılan hayvancılık ve tarıma büyük sekte vuracaktır.

Azerbaycan Türkleri devlet yönetim birimlerinde de çalışmaktadırlar. Ancak bu mevkilerde ne kadar kalabilecekleri ve ne kadar yükselecekleri, çalışanların oluşan mevcut rejimi ne kadar benimsedikleri ile doğrudan ilgilidir.

İran medyasına bakacak olursak, Güney Azerbaycan coğrafyasında ve yakın yerlerde yapılan ve yapılmakta olan birçok yatırım ve uygulamalardan söz edebilmek mümkündür. Bu durumla birlikte burada yaşanan bazı olaylar İran halkının ve yönetiminin Azerbaycan hakkındaki görüş ve düşünceleri ile ilgili ipuçları vermektedir. Yakın geçmişte yaşanan Tebriz depremi, İran Hükümeti'nin bölge halkını ne kadar desteklediği ve bölgesel yatırımları hakkında bazı bilgilere erişmemize yardımcı olmaktadır.

12 Ağustos 2012'de 6,4 ve 6,3 şiddetinde depremler yaşanmıştır. Deprem sırasında ve sonrasında çok fazla

sayıda can kaybı ve maddi hasar meydana gelmiştir. İran'ın deprem bölgesine yapmadığı yardımlar ve uygulamadığı yaptırımlar hem ülke halkının hem de tüm dünyanın gözünü deprem bölgesine çevrilmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Hatta Türkiye'den giden sağlık ve diğer yardım ekiplerinin deprem bölgesine girmeleri engellenmiştir.²⁰⁹

O tarihlerde Türkiye Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül'ün İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ı arayarak deprem bölgesinde yaşayan halka karşı yapılan yardımların yetersiz olduğunu belirtmesiyle İran'ın bölgeye karşı ilgisi bir kademe daha artmıştır.

Bölgede yaşamlarını sürdüren Azerbaycan Türkleri'nin depremden sonra yaşadıkları kayıplar, evsiz kalmaları, maddi zararları İran hükümeti tarafından bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve bölgede yaşayan halkın başka yerlere göç ettikleri gözlemlenmiştir.

²⁰⁹ “İran Yardım İstemedi.”, **Hürriyet**, 14.08.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/21224490.asp>
Ayrıca bkz. “Earthquakes Iran”, **Earthquakes Reports**, 27.08.2012, <http://earthquake-report.com/2012/08/11/extremely-dangerous-shallow-earthquake-in-the-greater-tabriz-iran-area/>

3.2. Azerbaycan – İran İlişkileri

Azerbaycan Coğrafyası ile Kafkasya Coğrafyası dünyanın önemli doğal kaynaklarının olduğu ve önemli enerji kaynaklarının birleştiği noktadır. İran, gerek devlet geleneği gerekse güçlü bir ideolojiye sahip olmasıyla (Şialık) Orta Doğu'nun ve Kafkasya'nın baş aktörlerindedir. İran bulunduğu yer itibariyle çok stratejik bir konuma sahiptir.

Çeşitli su ve enerji kaynaklarının ortasında olması İran'ı Jeopolitik olarak önemli kılar. Jeopolitik çıkarlar ve ideolojiler dış politikada çatıştığı zaman, Tahran neredeyse her zaman jeopolitik temelli kaygıları ön planda tutmaktadır. Bundan dolayı İran'ın Kafkasya ve Orta Asya stratejisi öncelikle jeopolitik kaygılardan oluşmaktadır.²¹⁰

“Farklı kültürlerin karşıtlıkları ya da uzlaşmalarının bulunduğu Kafkasya bölgesine yerleşen Azerbaycan, her zaman uluslararası güçlerin ilgi odağında bulunmuştur. Kafkasya bölgesi, uygarlıkların yaşam alanı, geçiş bölgesi ve aynı zamanda çatışma noktası olmuştur. Kafkasya tarihsel

²¹⁰ Brenda Shaffer, “Iran’s Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europe”, **SWP Berlin “Iran and Its Neighbors”**, Temmuz 2003, pp. 17-22.

olarak Orta Doğu, Asya ve Avrupa arasında “kara köprüsü” rolünü oynamış, kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yolları üzerinde yerleşmiştir. Kafkasya tarihsel olarak Orta Doğu, Asya ve Avrupa arasında “kara köprüsü” rolünü oynamış, kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yolları üzerinde yerleşmiştir.”²¹¹

Ancak, İran’ın Azerbaycan politikasına bakıldığında ideolojinin ve pragmatizmin paralel yürütüldüğü görülmektedir. Diğer Kafkasya ülkeleri ile ilişkilere veya Orta Asya politikalarına bakıldığında jeopolitik ve pragmatizmin daha ön planda olduğu görülmektedir. 1979 devrimiyle birlikte İran dış politikasının yapı taşları konulmuş ve sonrasında İran Şii teokrasisi ile beraber Ayetullah tarafından yönetilen bir ülke durumuna gelmiştir.

Dolayısıyla, İran dış politikasının önceliğini dini yönetim ve onun egemen elitinin istekleri belirlemektedir.²¹²

²¹¹ Jim Nichol, “Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests”, **Congressional Research Service(CRS Report for Congress)**, 2011, pp. 6-45.

²¹² Ziba Moshaver, “Revolution, Theocratic Leadership and Iran’s Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations”, **The Review of International Affairs**, Cilt: 3, Sayı: 2, Kış 2003, ss. 283-305.

İran-Azerbaycan münasebetlerinin süreç içerisinde artması hem tarihi bağlamda hem de modern bağlamda düşünülmelidir. Persler uzun yıllar Azerbaycan bölgesi ile çeşitli etkileşimler içerisinde bulunmuştur. İran ve modern Azerbaycan arasındaki kimlik yakınlığının nedeninin arkasında tarihi Azerbaycan'ın (Güney Azerbaycan ve Kuzey Azerbaycan'ın bir kısmı) Safevilerin dolayısıyla Caferiliğin etkisinde olması yatmaktadır.

Azerbaycan kimliğine, Sünni olan Şirvanşahlar ile Şii olan Safeviler arasında yaşanan mücadeleler yön vermiştir. 1538'de Şirvanşahlar'ın Safeviler tarafından tahttan indirilmesi ve varlıklarına son verilmesinin ardından tek mezhepli döneme geçiş başlamıştır. Bu süreç, o zamana kadar mevcut olan dinsel hoşgörüyü sona erdirmiş ve mezhepsel çatışmaları hızlandırmıştır.

Azerbaycan, dünya medeniyetlerinin geçiş güzergahında bulunarak bu medeniyetlerin etkisi altında kalmıştır. Bu bağlamda dil olarak Türklere, inanç olarak İran'a ve siyasi olarak da Rusya'ya benzeyerek militleşme sürecine geçmiştir.

Çarlık Rusya'sı ve Safeviler Şiiliği siyasallaştırıp, Osmanlı Devleti'ni kendileri için tehdit olarak görmüş ve Şiiliğin Sünni olan Kuzey Azerbaycan bölgesinde yaygınlaşması devlet tarafından desteklenmiştir. Bu süreç kendi seyrinde ilerlememiş, halka Şiiliği kabul ettirmek için baskı ve zorlama kullanılmıştır. Osmanlı devletine güvenen Sünniler Safevilere karşı çeşitli ayaklanmalar yapmışlardır.²¹³

Azerbaycan ve İran'ın dini kimliği birbirinden SSCB zamanında ayrılmıştır. İran bağımsızlıktan sonra Azerbaycan politikasını mezhepsel şekilde yürütmüştür. İran'ın bu politikalarında göze çarpan engel ise bağımsız Azerbaycan'da bulunan seküler düzen ve Azerbaycan üzerindeki Türkiye'nin etkisi olmuştur. Halkın Türk kimliğini benimsemesi, İran'ın Azerbaycan üzerindeki mezhep siyasetinin ve

²¹³ Safevi tarihi için bkz. , Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451–1590)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998, ss. 251-389.

Ayrıca bkz. ; Sadık Müfit Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya (1454–1829)**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2012, ss. 3-690.

Ayrıca bkz. ; Tofik Mustafazade, **XVIII YY. - XIX YY. Evvelerinde Osmanlı–Azerbaycan Münasebetleri**, Bakü, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, 2002, ss. 3-37.

Ayrıca bkz.; Behram Hasanov, “Sovyet Kuşağından Sovyet Sonrası Kuşağına Azerbaycan'da Din”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul, 2007, ss. 6-236.

dolayısıyla Fars kimliği altında sindirme stratejisinin önünü açmıştır. Bütün olumsuz gelişmelere rağmen İran, Azerbaycan kamuoyunda Şiilik üzerinden baskı yapma çabasından hiç vazgeçmemiştir.²¹⁴

Azerbaycan-İran ilişkilerine yön veren etkenler sıralanırken İran'da yaşayan 30 milyon kadar Azerbaycan Türkü'nün varlığının ve Azerbaycan Türkleri'nin bir kısmının Şia mezhebine mensup olması üstünde durulması gereken en önemli iki konudur. Azerbaycan etnik milliyetçiliği bölgeselleştirerek, Şiiliği bölgeselleştiren İran karşısında statükosunu korumaya çalışmaktadır.

Bu iki önemli faktör dışında, İran- Azerbaycan münasebetlerini yönlendiren diğer önemli faktörler arasında Hazar'ın statüsel problemi ile İran nükleer krizi etrafında oluşmuş jeopolitik çıkmaz sayılabilir. Ayrıca Azerbaycan'ın İsrail ile geliştirdiği ilişkiler ve kurduğu temaslar da bu bölgesel sorunlar çerçevesinde değerlendirilebilir.

²¹⁴ Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, s.131-139.

İran–Azerbaycan ilişkilerinin karakterinin değişip bölgesel ve konjoktüre dayalı bir hal almasının nedeninin arkasında; Trans-Hazar ve Nabucco gibi enerji projeleri hakkındaki soru işaretleri, Hazar’ın hukuki statüsünün belirsizliğinin artması ve Nükleer Kriz olayı vardır.

“Öte yandan İran’ın Azerbaycan ile savaş halinde olan Ermenistan’a sağladığı destek, iki ülkenin ilişkilerinde ciddi boyutta bir güven sorunu olduğunu gözler önüne sermektedir. İran’ın Kafkasya politikasına baktığımızda ideoloji ve pragmatizm arasında yaşanan çelişkiyi görebilmek mümkündür.

İran’ın jeopolitik kaygılarından dolayı Ermenistan yanlısı olan tutumu, Azerbaycan–İran ilişkilerinin gerilemesinin esas nedenidir denilebilir. İran, Azerbaycan’ın Türkiye ve Batı ülkeleriyle kurduğu iyi ilişkilerden her zaman rahatsızlık duymuş ve bunun sonucunda Karabağ meselesinde Ermenistan yanlısı bir politika sürdürmüştür.

İran, son dönemlerde Kafkasya bölgesine doğru politikasını hızlandırmaktadır. 2009’da Ermenistan ile imzalanan demiryolu antlaşması, Bakü-Tiflis-Kars

demiryolu hattına karşı bir yanıt niteliğindedir. ABD'nin etkinliği arttıkça İran'ın da Kafkasya politikası Rusya ve Ermenistan istikametli gelişmeyi sürdürecektir. İki ülkenin ilişkilerini etkileyen bir diğer faktör de, Azerbaycan'ın dış politikasını Batı merkezli olarak geliştirmesidir. Bağımsızlığını kazanmasından bu yana Azerbaycan, Hazar Denizi'nde en kolayca ulaşılabilir petrol rezervi erişimi olan, Batılı şirketler için cazip bir hedef olmuştur. "215

İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin kendi etnik kimliklerinin farkına varmasında Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olması etkilidir. Şüphesiz bu durum aynı zamanda İran-Azerbaycan ilişkilerini etkileyen en önemli etkidir.²¹⁶

*"Azerbaycan coğrafyasının bugünkü haliyle ikiye bölünmesi, İran ve Çarlık Rusya arasında gerçekleşen savaşlar neticesinde imzalanan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'na dayanmaktadır."*²¹⁷ Soğuk Savaş döneminin ardından, Azerbaycan bağımsızlığını

²¹⁵ Varun Vira, "The United States and Iran: Competition Involving Turkey and the South Caucasus", **A Report of the CSIS Burke Chair in Strategy**, Mart 2012, ss. 2-29.

²¹⁶ Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği, **a.g.e.** , ss. 240-242.

²¹⁷ İpek, **a.g.e.** , ss. 267-283.

yeniden kazanmış bu durum Güney Azerbaycan Türkleri için bir motive nedeni olmuştur. 1989'dan bu yana aktif olan milliyetçi Şiiler ve güney bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin İran'dan ayrılması gündemdedir. Azerbaycan 2. Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey döneminde sadece bir siyasal söylem olan düşünce İran yönetimini de oldukça rahatsız etmiştir.

“Tahran yönetimi 25 milyona yakın Azerbaycan Türkünün varlığını ve yükselen Azeri milliyetçiliğini ulusal birliği ve toprak bütünlüğü için tehdit olarak algılamıştır.”²¹⁸

İran Devleti'nin kuzey tarafında bulunan Azerbaycan Türkleri'nin, Azerbaycan Devletinin hemen yanı başında olması; etnik olarak da konsolidasyon bulunmasından dolayı birleşme idealini coğrafi olarak da güçlendirmiştir.²¹⁹ Bundan dolayı İran, Elfuzbey Elçibey'in “Birleşik Azerbaycan” fikrini çekinceli

²¹⁸ Svante E. Cornell, “The Politicization of Islam in Azerbaijan”, **Silk Road Paper, Central Asia- Caucasus Institute Silk Road Studies Program**, John Hopkins University, Washington DC, October 2006, pp. 42–46.

²¹⁹ Turgut Demirtepe, “Türkiye–İran–Azerbaycan İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar”, **USAK Gündem**, 19 Nisan 2011, <http://www.usakgundem.com/yazar/2066/turkiye-İran-azerbaycan-İlişkilerisorunlar-ve-firsatlar.html>

bulmuştur.²²⁰ İran, Ermenistan'a verdiği siyasi ve iktisadi destek ile Elçibey'in milliyetçi söylemlerine yanıt vermiştir.

“Öte yandan İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri Güney Azerbaycan Milli Oyanış (Uyanış) Hareketi (GAMOH) çatısında toplanıp bağımsızlık taleplerini kurumsallaştırmıştır. GAMOH 'un esas faaliyet istikametini İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin bağımsızlığına ulaşması oluşturmuştur.”²²¹

Kuzey ve Güney Azerbaycan Türkmençay Antlaşması ile ikiye bölündüğünde, iki bölge de milliyetçi duygularla aslında bir bütün olduklarını söylemişlerdir. Fakat zamanla iki bölge arasında ciddi sosyo-kültürel farkların oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu duruma sebep olan şey aslında İran'ın Güney Azerileri'ne uyguladığı

²²⁰ Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası için bkz.; Nazim Cefersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, ASAM Yayınları, 2001, ss. 3-164.

²²¹ Örgütün liderliğini Dr. Mahmud Ali Çehregani yapmaktadır. GAMOH Azerbaycan Türklerinin yaşadığı İran topraklarının 1924'den beri Farslar tarafından işgal altında oldukları görüşünü savunmakta ve bu yönde uluslararası ve bölgesel faaliyetlerde bulunmaktadır. Fakat GAMOH'un İran'da yaşayan bütün Azerbaycan Türkleri üzerinde tam anlamda etkili olduğunu söylemek zordur. GAMOH hakkında geniş bilgi için bkz. ; <http://www.gamoh.biz>

baskı politikasıdır. ²²² “İran’da yaşayan Türkler arasında, “İranlılık kimliği” daha da güçlenmiş ve böylece İran’ın toprak bütünlüğü korunmuştur.”²²³

Bölgede ortaya çıkan yeni durumda eylemler dar alana sıkışmıştır. Azerbaycan-Ermenistan arasında problem olan “Karabağ Meselesi”nde İran Ermenistan’ı destekleyerek Azerbaycan’ın kendi iç meselelerine karışmasını en aza indirmeye çalışmıştır. İran’ın din olgusunu, dış politikasına meşruiyet kazandırmak için kullandığı bölgedeki Müslüman Devletlere uyguladığı politikalarından anlaşılmaktadır.²²⁴

İran, Karabağ sorununda Ermenistan yanlısı tutum sergilemekle kalmamış, savaş süresince Azerbaycan’ın güneyinde bulunan Talış ²²⁵ etnik grubu içindeki

²²² İpek, a.g.e. , s. 277.

²²³ Atay Akdevelioğlu, “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2004, ss. 129-160.

²²⁴ Mehmet Şahin, “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2008, ss. 7-17.

²²⁵ Talış etnik grubu Azerbaycan’ın güneyinde İran sınırında yaşamaktadırlar. Farsçaya yakın bir dil konuşmaktadırlar. Tamamı Şii mezhebine mensuptur. Sayıları 76 bindir. 1990’larda İran’ın desteğiyle Alikram Hummatov liderliğinde “Talış-Muğan Cumhuriyeti”ni kurulmuş, fakat Haydar Aliyev’in iktidara gelmesiyle Hummatov tutuklanmış, sözde Cumhuriyetin varlığına son verilmiştir. Günümüzde son bölgesel gelişimler ışığında İran Talış ayrılıkçılarına destek sağlamakta ve bu yolla Azerbaycan ‘da siyasi istikrarsızlık yaratmaya çalışmaktadır.

ayrılıkçı fikirleri desteklemiş ve mikro milliyetçiliği ateşlemiştir.

“Aliyev’in iktidarında milliyetçi söylemler yerini daha rasyonel ve pragmatik söylemler almış ancak iki ülke arasında gerginlik devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev, Azerbaycan’da propaganda amaçlı faaliyet gösteren İran destekli grupları bertaraf etse de İran, halk nezdinde özellikle sosyal ve kültürel alanda söz konusu gruplardan (özellikle mollalardan) kendi menfaati için yararlanmaya devam etmiştir.”²²⁶

İran bu faaliyetini kuruluş amacı Şiiler’in dini duygularını kullanarak İran’a menfaat sağlamak olan Azerbaycan İslam Partisi vesilesi ile yapmıştır ve Halk üzerinde de etkisi olmuştur.²²⁷

2005-2006 yıllarında iki ülke arasındaki ilişkilerde bir yumuşama sürecine girilmiş ve enerji, ticaret ve hatta güvenlik dahil birçok alanda işbirliği yapılmıştır. Bu bağlamda İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in iştirakiyle

²²⁶ Cornell, **a.g.e.** , s. 43.

²²⁷ Emil Souleimanov, Ondrej Ditrych, “Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood”, **Middle East Policy**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2007, pp. 101-115.

Nahçıvan için yapılan yeni doğalgaz boru hattının açılışı gerçekleştirilmiştir.²²⁸

2007’de İran, Ermenistan’ın doğalgaz ihtiyacına binaen bir boru hattı projesi yapmış ve bu durum iki ülke ilişkilerine zarar vermiştir. Bu süreçte İran, Azerbaycan’ın Şia kimliğindense Türk kimliğini daha çok önemseydiğini ve benimsediğini fark etmiş, Azerbaycan’ın bu durumu içselleştirdiğini endişe içinde izlemiştir.

“Bu bağlamda İran 2008 yılında yaşanan Rusya–Gürcistan savaşından sonra, Türkiye tarafından bölgesel güvenliğin sağlanmasına yönelik geliştirilen “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu” inisiyatifine karşı kendi projesini ortaya atmıştır. İran diplomasisi, söz konusu girişime alternatif 3+3 formatını (üç Güney Kafkasya ülkesi ve İran, Türkiye ve Rusya’ya kapsayan) Dışişleri Bakanı Mottaki’nin Azerbaycan’a yaptığı ziyaret çerçevesinde ilk kez müzakereye açmıştır.”²²⁹

²²⁸ Vira, **a.g.e.**, ss. 19-24.

²²⁹ Sergey Drujilovskiy, “İrano – Tureçkoe Soperničestvo v Zakavkazie”, **Obozrevatel**, Sayı: 4, 2012, ss. 43–48.

İran'ın Ermenistan için başlattığı, 2009'dan beri devam eden ve ilk aşaması 2008 senesinde sona eren doğalgaz boru hattının ikinci aşamasına başlanmıştır. Bununla beraber İran ve Ermenistan arasında yapılacak demiryolu projesi Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesine karşılık verme çabası olarak görülmektedir.

3.3. Ermenistan Konusu ve İran'ın Tutumu

İran devleti, İslam devletlerinden biri olan ve Müslüman bir halka sahip olan Azerbaycan devletinin, kendisine de kültürel ve tarihi olarak yakın olmasına rağmen, Ermenistan devletinin Azerbaycan'a karşı yaptığı askeri tecavüzünü üstü kapalı bir şekilde desteklemiştir. İran'ın bölgedeki bu politikasıyla Azerbaycan kendi ulusal bütünlüğünün sekteye uğramasından endişe duymuştur.

İran'ın endişesinin sebebi ise, Azeri karşıtı politikalarının ülkede oluşturacağı gerilimdir; çünkü İran etnik gerilimlere yatkın bir devlet olduğunun farkındadır. Azerbaycan devletinde yaşayan Azeriler'in iki katı kadar Azerbaycan Türkü İran'ın kuzeyinde yaşamaktadır. Var olan bu Azeri nüfusu ise İran'ı bölünme potansiyeli bakımından tedirgin etmektedir.

İran'ın Ermenistan'ı destekleyen bölge politikasının nedeninin arkasında Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan'ın birleşme eğilimi vardır. Ermenistan aynı zamanda Güney Azerbaycan'ı, Türkler'in etkisinden koruyan bir konumdadır. İran'ın Ermenistan'ı destekleyici politikasının bir diğer nedeni ise Türk nüfusunun bağımsızlık hareketinde Türkiye'nin oynayacağı rolden çekiniyor olmasıdır.

Ermenistan'ın bölge devletleri içinde tek Hristiyan devlet olması İran'ı bu devlete yaklaştıran bir diğer nedendir. İran, bölgede uyguladığı bu politikayı eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin "Medeniyetlerin Diyalogu" tezine uygun bir şekilde yapmıştır. Ermenistan ile ilişkileri iyi tutup, bunu İslam ile Hristiyanlığın örnek bir kardeşliği gibi göstererek İran fundamentalizmini iyi göstermeye çalışmıştır.

3.4. Soğuk Savaş Sonrası Problemlerin Günümüz Haline Gelmesi

İran hiçbir zaman Azerbaycan'ın kendi topraklarından ayrılarak bağımsız bir devlet kurmasını benimsememiş ve her zaman bu toprakları geri kazanmak için çapa göstermiştir. SSCB'nin yıkılmasıyla beraber İran

sınırında oluşan Türk Devleti İran Hükümeti için her zaman bir tehdit unsuru olmuştur.²³⁰

İran, Azerbaycan'ı her zaman diğer sınır komşularından ayrı görmüştür; çünkü Azerbaycan güneyde karadan ve denizden İran'a sınır komşusu olan tek devlettir. Gerek din, gerekse kültürel olarak yakın olmaları iki ülke ilişkilerini gelecekte de etkileyecek önemli faktörlerdendir. Fakat Azerbaycan'ın kuruluşundan bu yana bu faktörler iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmaya yetmemiştir.²³¹

“Azerbaycan'ı kuşatma anlamında Ermenistan'la iyi ilişkiler içine giren İran, Karabağ meselesinde Ermenistan'a olan açık desteğini kamuoyuna göstermiştir.

²³⁰ Poyraz Gürsoy, “İran'ın Azerbaycan Meselesi”, **Defience**, Cilt:4, Sayı: 4, ss.147-149.

²³¹ Gürsoy, **a.g.e.** , s.147.

Karşılıklı şüpheler ve iç işlerine karışma konusundaki karşılıklı suçlamalar; İran'ın, Azerbaycan'ın ABD ve İsrail'le olan ilişkileri, Hazar Havzası enerji yarışından İran'ın dışlanması ve nihayet Güney Azerbaycan meselelerine ilişkin endişeleri, Azerbaycan'ın da; İran'ın Azerbaycan'da İslamcı bir hareket geliştirmeye çalışması ve Ermenistan'la ilişkileri konusundaki endişeleri, zirveler, ziyaretler ve anlaşmalara rağmen ikili ilişkileri gölgede bırakmıştır. İran-Ermenistan ilişkileri, açık biçimde daha ileri bir seviyededir.

İran'ın Karabağ konusundaki tutumu, düşmanlığını açıkça ifade ettiği ABD'nin tutumuyla neredeyse aynıdır. İki ülkenin bu konudaki siyasi tutumları arasındaki fark, sadece mekanizmaya ilişkindir.”²³²

Ermenistan, Rusya ve İran'ın Kafkasya'daki siyasetlerinde Soğuk Savaş'tan sonra önemli bir saha devleti olmuştur. İran'ın bölgedeki ilk faaliyeti Azerbaycan'a karşı olarak Dağlık-Karabağ krizinde Ermenistan'a ekonomik destek sağlaması olmuştur.²³³

²³² Mohiaddin Mesbahi, **Iran and Central Asia: Paragigm and Policy**, Central Asian Survey,2004,s.23.

²³³ Halit Mammadov, Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri, **OAKA**, Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, s.65.

İran'ın Dağlık-Karabağ krizinde taraflı politikasının nedeni kendi sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin Azerbaycan Devleti ile birleşme çekincesidir.

Bunun yanında İran, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgede izleyeceği politikadan da çekinmiştir. Azerbaycan İran'ın mezhep siyasetine Türkiye ile ilişkilerini sağlamlaştırarak karşı koymaya çalışmıştır. İran'ın Azerbaycan'ın iç işlerine karışması ve Dağlık-Karabağ krizinde Ermenistan'ı tutması Azerbaycan'ı rahatsız etmiştir.

Günümüzde İran Nükleer Krizi çerçevesinde ilerleyen Azerbaycan-İran münasebetlerinin çeşitli engellerle karşılaşacağını söyleyebiliriz. İran'ın bölgeki politikası çok yönlü olduğu için önümüzdeki süreçte neler yapabileceğini söylemek pek mümkün olmasa da şuanki stratejisinin Hazar'ın hukuki statüsü ve Ermenistan üzerinden problem yaratarak bölgede söz sahibi olmak olduğunu ifade edebiliriz.²³⁴

²³⁴ Mammadov, a.g.e. , s.65.

Günümüzde kısa ve orta vadede Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkileri şekillendiren iki etken vardır: Nükleer kriz ve Hazar'ın geleceği. Ayrıca İran'ın etnik sömürüsü ile ülkeler arasındaki normalleşme sürecinin yakın vadede beklenmediği düşünülmektedir. Çünkü iki ülke birbirini tehdit unsuru olarak görmektedir. İran'ın bölgedeki ilişkilerinde Rusya faktörünün de unutulmaması gerekmektedir. *“İki ülke arasında ilişkilerdeki tek olumlu nokta ekonomi ve ticari faaliyetlerin artmasıdır. Fakat ekonomi faktörü, bölgesel ve uluslararası sorunların gölgesinde kalmaktadır.”*²³⁵

İran'ın bölgede gördüğü bazı tehditler, onun Rusya yanlısı politika izlemesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak İran; Rusya'nın sınırlarını koruma çabası içerisine girmiştir.

Rusya'yı Bağımsız Devletler Topluluğu içinde hakim güç yapmak istemiştir ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Tüm Türkçü hareketleri tehdit olarak gören İran, bu hareketlere karşı çıktığı gibi bu bağlamda Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini azaltmak istemiştir.

²³⁵ Mammadov, a.g.e. , s.66.

Sonuç olarak, tüm bu çatışma/gerilim noktaları İran ile Azerbaycan'ın birbirlerini bölgesel tehdit olarak görmesine neden olmaktadır. Bu nedenle yakın dönemde farklı stratejik öncelikler ve rejim güvenliğine yönelik kaygıların iki tarafı daha da birbirinden uzaklaştıracağını ve küresel ittifaklarda zıt kutuplara yerleştireceğini öngörmek yanıltıcı olmayacaktır.

Bu noktada asıl soru işareti, Batı ile İran arasındaki krizin derinleştiği ve Ortadoğu'da bir sıcak savaş olasılığının giderek daha gerçekçi görüldüğü bir konjunktürde Azerbaycan'ın ne ölçüde bu sürecin içinde ya da yanında yer alacağıdır.

SONUÇ

İran politikasını analiz etmek için çok boyutlu bir model gerekir. Bu nedenle İran'la ilgili hemen hemen her konu derinlemesine incelenip analiz edilmeden bir yargıya varıldığında yanıltıcı sonuçlar elde edilebilir. Aynı şey Azerbaycan Türkleri için de söylenebilir.

Konu çok boyutlu ve derinlemesine incelenmeden, düşünmeden sadece Türklük bağı içinde ele alınırsa eksik değerlendirmeye ve yanlış sonuçlara ulaşılmasına neden olacaktır. Oysa olayları tarihten günümüze sebep sonuç ilişkisi içinde ele aldığımızda bulunan koşullarla değerlendirilince, daha gerçekçi sonuçlar ortaya çıkacaktır.

SSCB, öncesi ve sonrası dönemde Azerbaycan-İran ilişkilerindeki gelişmelerin ve sorunların her boyutuyla değerlendirilip analiz edilmesi, genel sonuçlara ulaşılmasına olanak sağlamıştır.

Kafkasya coğrafyasına yerleşen ve İran ile güney komşu olan Azerbaycan için İran ile olan münasebetler önem taşımaktadır. Bunun nedeni ise sınır komşusu olması ve ortak bir tarihi paylaşmasıdır. Azerbaycan'ın

İran'a komşu olması tarih içinde Azerbaycan'ın siyasi ve kültürel yapısını etkileyen en büyük etken olmuştur.

Azerbaycan-İran ilişkilerinin geleceğinde tahmini 30 milyon kadar bir nüfusa sahip Azerbaycan Türkleri'nin belirleyici unsur olacağı sanılmaktadır. İran günümüzde Azerbaycan ile her tür ilişkisinde bu unsuru göz önüne almaktadır. İran ve Azerbaycan arasında çıkabilecek her türlü gerginlik ve huzursuzlukta Azerbaycan Türkleri'nin tutum ve tavrı çok önemli olacaktır.

Örneğin Karabağ sorununda İran'ın Ermeni yanlısı tutumu Azerbaycan Türkleri tarafından hoş karşılanmamış ve halk düzenlediği mitinglerle tepkisini ortaya koymuştur.

Ayrıca gerek ortak sular (Hazar) gerek dinsel etkenler ve gerek siyasi sınırlar nedeniyle İran'ın Azerbaycan üzerinde büyük bir ağırlığı vardır. Bu durum da İran'ın bölgede büyük bir güç olduğunu kanıtlamaktadır. Fakat diğer uluslararası büyük güçler nedeniyle (Rusya ve ABD) Azerbaycan'ın İran'ı gündemde tutmadığı görülmektedir.

Çalışmalarımız sırasında elde ettiğimiz verilerden yola çıkarak İran ve İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleri’nin durumu hakkında tespitlerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:

İlk olarak Şiilik mevzusu iyi anlaşılmalı ve tam olarak kavranmalıdır. Çünkü Siyasal Şiilik anlaşılmadığı takdirde ne İran’ın siyasi yapısı ne de Azerbaycan Türkleri’nin durumu anlaşılabilir. Bugün Şiilik ya da daha kapsamlı bir ifade ile Caferilik İran’ın İran olmasının en önemli sebebidir. Şiiliğin Sünni görüşten farkı, herhangi iki mezhebin birbiriyle olan mesafesi ile kıyaslanamayacak kadar büyüktür.

Şii anlayışa göre Sünnilerin, Sünni anlayışa göre ise Şiiliğin Müslümanlığı tartışmalıdır. İslam’ın şartları, hatta imanın şartları gibi temel esaslarda dahi Şiilik ile Sünnilik arasında tam bir uyum yoktur.²³⁶

Arap dünyasında ise Şiilik ile Sünnilik arasındaki fark çok daha keskin ve tahrip edici boyutlardadır. Orta Doğu’da Sünni ve Şii mücadelesi çok fazla can ve mala sebep olmuş ve hala da devam eden bir mücadeledir.

236 “Şiilik”, Türkçe Bilgi,
<http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/%C5%9Fiilik>

Büyük ihtimalle ileride de devam edecektir. Türkiye, laik yapısından dolayı tüm inançlara aynı mesafede durmayı esas aldığı için diğer

Müslüman ülkelerde görülen Şii-Sünni çatışmasına maruz kalmamıştır. Dolayısıyla bu çatışmanın boyutları hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Türkiye'deki Anadolu Aleviliği İran'daki Şiilik ile kıyaslanamayacak kadar hümanist ve bilgeliğe önem veren bir değerler bütünüdür.

Bunlara ilaveten, genel olarak bakıldığında İran kaynaklı Şiiliğin Sünniliğe göre daha tepkili olduğu söylenebilir. Şiilik ve Sünnilik hem inanç hem siyasal hem de İslam boyutunda birbirinden çok uzak bir konumdayken, birbirlerini kendileri için tehdit olarak görürken İran'ın yönetim şeklini "İslam Cumhuriyeti" olarak adlandırması veya 1979 İslam Devrimi olarak anması gerçekçilikten çok uzak propagandaya yönelik bir ifadedir. Öyle ki, İran Şii ya da Sünni demeden tüm Müslümanları kucaklayan bir politikadan oldukça uzaktır.

Şiiliğin temel değerleri ona sadece dini değil siyasi bir anlam da yüklemektedir. İran'da Safeviler'den itibaren o güne kadar azınlıkta kalan Şiiliğin İsnâaşeriyye mezhebi I. İsmail tarafından ön plana çıkarılmıştır. I. İsmail İsnâaşeriyye'yi desteklerken hem siyasi gücünden faydalanmayı amaçlamış hem de şahsına münhasır bir ayrıcalık kazanmayı hedeflemiştir.

Bu bakış açısı Pehlevi dönemine kadar korunmuştur. Pehlevi döneminde ise hâkim olan ulus devlet ve laik görüş Şiiliği arka plana itmiştir. Ancak 1979 Devrimiyle birlikte Şiiliğin siyasi gücü tekrar ön plana çıkmıştır.

Devrimden sonra Humeyni öğretileri Siyasal Şiiliği bir basamak daha yukarı taşımış ve din adamlarından oluşan yapı İran'da siyaset üstü bir konuma gelmiştir. Çalışmanın ilgili bölümlerden hatırlanacağı gibi din adamlarının en üstünde bulunan makamın sahibi Velayet-i Fakih olarak adlandırılmış ve kendisine birçok özel yetki verilmiştir.

Safevi devletinden sonra ortaya çıkan bir diğer durum da, tamamen Türk devleti olan hanedanlığın çeşitli nedenlerle Fars kimliğini sahiplenmesi olmuştur. Safeviler'den sonra gelen hanedanlıklar da Farşlılık kimliğini sahiplenmiş ve genel politikalarında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Pehlevi Hanedanlığı döneminde ise Farşlılık kimliği tamamen ön plana çıkmış, devrim sonrası dönemde ise ümmet-devlet anlayışının esas alındığı belirtilmiştir. Ancak, Fars kimliği yönetim tarafından geri plana itilmiş değildir. Tüm milliyetçi anlayışlar şeytani görülmesine rağmen Fars kimliği korunmaya ve ön planda tutulmaya devam edilmiştir.

İran'ın din esasına dayalı siyasal yapısı kendini korumaya yönelik büyük tedbirler almıştır. Devletin istihbarat ve güvenlik yapılanması, kesinlikle kendinden ödün vermeyen, sınırları içinde rejimi korumaya, sınırları dışında ise rejimi yaymaya yönelik anlayış üzerine kurulmuştur.

Rejimin korunması korku ve baskıya dayalı sürdürülse de, rejime sadakatle bağlı olan herkese devlet kapılarını açmıştır. Öyle ki, mevcut rejim kendisine karşı bir tavır

içine girilmediği takdirde ve başkasının hukukunu zedelediği sürece yasadışı davranışlarını görmezden gelebilmektedir. Örneğin İran'da içki içmek yasak olduğu halde içki tüketim miktarının oldukça yüksek olması gibi.²³⁷ Ancak iş siyasi meselelere geldiğinde devletin kuralları katılaşmakta, kimileri için görmezden gelinen suçlar bir anda ciddi cezalara dönüşebilmektedir. Yani İran hukuk sistemi kişiden kişiye değişmektedir.

İran topraklarında Farslardan sonra en kalabalık nüfusa sahip etnik grup olan Azerbaycan Türkleri'nin, nüfus sayımlarında etnik grupların nüfusu ile ilgili bilgilerin tam olarak edinilmemesi ya da bilinse de kamuoyu ile paylaşılmaması nedeniyle kesin sayıları bilinmemektedir. Kaynaktan kaynağa değişim gösteren bu sayıların ortalama değerleri 30 milyondur.

Çalışmalarda fayda unsuru olarak görülen kaynaklara göre Azerbaycan Türkleri toplam nüfusun yüzde 30'luk kısmını oluşturmaktadır. Bu da ortalama 30 milyon

²³⁷ "Türkiye'de Alkol Tüketim Oranı Arttı.", **En son haber**, 09.12.2012,
<http://www.ensonhaber.com/turkiyede-alkol-tuketim-orani-artti-2012-12-09.htm>

Azerbaycan Türkü'ne tekabül etmektedir. Nüfusun genel çoğunluğu İran'ın kuzeyinde yer alan eyaletlerde toplanmıştır. İran toprakları içinde asırlardır yaşamını sürdüren ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Azerbaycan Türkleri İranlılık bütünleşmesinde farklı bir bakış açısı yaratmışlardır.

Azerbaycan Türkleri kendi içinde Türklük kimliğini kabul etmeme noktasından, İranlılık kimliğini kabul etmeme noktasına kadar geniş bir yelpazede farklı görüşlere sahiptirler. Bu durum hemen hemen her çalışmada fikir çatışmalarına sahne olmuş ve insanları çelişkiye düşürmüştür.

Azerbaycan Türkleri'nin bir bütünleşme çatısı olan İranlılık kimliğine olumlu açıdan bakmaları, İran'ın da Azerbaycan Türkleri'ne karşı olumlu bir bakışla bakmalarına olanak tanımıştır. 1979 senesinde olan devrimde Azerbaycan Türkleri önemli bir rol oynamıştı.

Yeri geldiği zaman bir Azerbaycan Türkü olan Devrim Mahkemeleri'nde görevli Hakim Sadık Halkali devrim için tehdit gördüğü binlerce insanı etnik kökenine bakmaksızın idam ettirmiştir. Aynı şekilde devrimden

önceki dönemde Muhammed Rıza Şah, Humeyni'yi tutuklattıktan sonra idam edilmesini engelleyen isimlerin başında Azerbaycan Türkü olan ve dini statü olarak da Humeyni'den daha kıdemli olan Şeriatmedari gelmiştir.

Bu şekilde belki onlarca belki yüzlerce belki de binlerce Azerbaycan Türkü devrime sahip çıkmış ve devrimi benimsemiştir. Günümüze baktığımızda da mevcut rejime gönül vermiş oldukça yoğun Azerbaycan Türkü'nün din adamlığı ya da idari görevli olarak yaşamlarını sürdürdüğünü görmekteyiz.

Bu kişiler Azeri kimliklerinden önce iyi birer İranlı Şii olma yolunda gayret göstermektedirler. Dolayısıyla İran'ın anlayışına göre “yıkıcı ya da bölücü olduğu” değerlendirilen bir Azerbaycan Türkü'nün karşısına, rejimi korumakla görevli Azeri kökenli bir Devrim Muhafızı çıktığı zaman kendisine taviz göstereceği düşünülmemelidir.

Azerbaycan Türkleri'nin geçmiş dönemlerdeki bağımsızlık hareketlerini ve bu yöndeki adımlarını doğru analiz etmek gerekmektedir. İster 1906 yılındaki Meşrutiyet Hareketinde Settar Han'ın katkıları olsun,

ister 1920 yılında Hıyabani'nin kurduğu Azadistan devleti olsun ya da 1946 yılında Pişeveri'nin kurduğu Azerbaycan Milli Hükümeti olsun, çıkış noktaları doğrudan milli duygulardan değil, içinde bulunulan dönemin Azerbaycan Türkleri'ne getirdiği yoğun baskı ve sıkıntılardan kaynaklanmıştır.

Yani bakıldığı zaman İran yönetiminin yaptığı zulüm ve dayatmalar bağımsızlık yolunda Azerbaycan Türkleri'ne doğrudan cesaret vermiştir. Hıyabani örneğinde görüldüğü gibi Azadistan'ı kurmadan önce İran Azerbaycanı coğrafyasının Osmanlı Devleti tarafından işgal edilmesine şiddetle karşı çıkmıştı. Hıyabani Türk milliyetçiliği duygularıyla Fars baskısından kurtulmak için Azadistan Devleti'ni kurmuş olsaydı, ondan kısa bir süre önce Türkler tarafından bölgenin ele geçirilmesini desteklemesi gerekirdi.

Günümüzde ise durum geçmişten biraz daha farklıdır. Baskıcı rejimden ötürü artık İran topraklarında kendini İranlı gibi görmeyen ya da bağımsız gören veya Azerbaycan ya da Türkiye ile birleşmeye olumlu bakan kesimler mevcuttur. Bağımsızlığı gaye edinmiş olan bu kesimler, bölgeye yönelik yabancılaştırma

politikalarına tepki olarak, Türk milliyetçiliğine yönelmiş olacakları gibi, daha çok Batılı devletlerde ya da modern toplumlarda yaşayan insanların yaşam tarzlarına özenip tamamen bağımsızlık isteyen gruplar olarak ön plana çıkmışlardır.

Özetle bakacak olursak Azeriler İran'ın günümüz coğrafyasında hem Şiilikten hem İranlılıktan geçmişe oranla çok daha fazla Türk milliyetçiliği yönündeki duygu ve düşünceleri ağır basan bir topluluk oluşturmuştur. 2006 yılında yaşanan Karikatür krizi Türk milliyetçiliğinin geçmiş dönemlere kıyasla hangi seviyelere geldiğinin önemli bir işaretidir.

Pehlevi döneminde uygulanan laik politikalar ve yapılan yaptırımlar, Azerbaycan Türkleri'nin toplumunda Şiiliğe yönelimini yüksek noktaya çıkarırken, devrimden sonraki dönemde yaygınlaşan baskıcı rejim ve şiddete dayalı yöntemler tüm İranlıları olduğu gibi Azerbaycan Türkleri'ni de dinden soğutmaya yönelik adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü gibi dinin devlet eliyle uygulanması halkı dinden soğutmuştur.

İran'ın Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklemesinin ardında, Azerbaycan Türkleri'nin Azerbaycan ile entegrasyona gireceği endişesi yatmaktadır. Ayrıca İran, Türkiye'nin Azerbaycan ile olumlu ilişkiler kurmasından ve o coğrafyada Türk kimliğini ön planda tutan faaliyetler göstermesinden rahatsızlık duymuştur. İran, Azerbaycan üzerindeki stratejisinde mezhep etkinliğini ön planda tutmak istese de Azerbaycan, Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirme politikasını benimsemiş ve İran'ın Şiilik'i yayıcı stratejisine karşı direnmiştir.

Ayrıca Azerbaycan, İran'ın Kafkasya bölgesindeki gücünden, iç işlerine müdahalesinden ve Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklemesinden ciddi anlamda rahatsız olmuştur. İran bölgedeki stratejisini günümüzde Hazar'ın hukuki problemi ve Ermenistan üzerinden yürütmektedir.

Bölge coğrafyasında oluşacak gündemde İran'ın nükleer krizinin etkili olup, iki devletin ilerleyen süreçte bu sınavdan geçeceği öngörülmektedir.

Kısa ve uzun vadede bakıldığında İran ile Azerbaycan arasındaki münasebetlere şekil verecek ana konular; Hazar'ın geleceği ve İran nükleer krizi etrafında oluşan problemlerdir.

Etnik ve mezhepsel problemlerin de süreceğini ve iki ülkenin birbirini milli güvenlik ve toprak bütünlüğü açısından tehdit olarak görmeye devam edeceğini söylemek mümkündür. Azerbaycan İran'ın mezhep politikasından ciddi sıkıntı duymaktadır. İran ise Azerbaycan Türkleri arasında etnik milliyetçiliğin yükselmesini kendi güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır.

Azerbaycan ve İran arasındaki tek olumlu gelişme ekonomik ve ticari ilişkilerin artmasıdır. Fakat bu konular bölgesel ve ulusal problemlerin gerisinde kalmaktadır. Bundan dolayı iki İran-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin temelini bölgesel ve küresel sorunlar belirlemektedir.

Sonuç olarak Azerbaycan ve İran ilişkileri, önümüzdeki dönemlerde de karmaşayla devam edecek ancak iki ülke de birbiriyle ilişkiyi sonlandırmayacaktır. Bundan dolayı esas olarak İran, Azerbaycan Türkleri üzerindeki

baskısını sonlandırıp Fars halkına verdiği hukuki özgürlüğü gerçek manasıyla Azerbaycan Türkleri'ne de vermelidir. Bunun neticesinde zaten Azerbaycan Türkleri Azerbaycan Devleti ile birleşme eğilimi göstermenin yerine daha da İran'a bağlanacaktır.

Zaten böyle olduğu takdirde İran Azerbaycan ile olan münasebetlerinde Azerbaycan Türkleri'ni ilişkilerini güçlendirici bir faktör olarak görecektir. Böylece hem ortak bir geçmişe sahip olan iki devletin ilişkilerinin iyi olmasının yanında, yıllardır asimile edilen bir etnik grup da daha özgür yaşam şartlarına kavuşmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

Abrahamian, Ervand: Modern İran Tarihi, Çev. Dilek Şendil, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Ahmet, Vukar: “S. Cafer Pişeveri ve Azerbaycan Demokrat Partisi”, Çev. Behreng Güneyli, Tanıtım, Sayı:1, 2004, ss. 83-87.

Akdevelioğlu, Atay: “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2004, ss. 129-160.

Albayrak, Recep: Türklerin İranı-Yakın Gelecek-1, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013.

Andonian, L. and A.Margaryan, Rezaie. : “Iranian Azeri's Y-Chromosomal Diversity in the Context of Turkish-Speaking Populations of the Middle East”, Iranian Journal of Public Health, 2011, Vol. 40, No.1, pp.119-127.

Armoğlu, Fahir: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1980) , Cilt:1, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

Atalay, Besim: Divanü Lügati't Türk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2006.

Ateş, Abdurrahman: “Nadir Şah Afşar’ın Ölümünden Sonra İran’da Hakimiyet Mücadeleleri ve Osmanlı Devleti’nin İran Politikası”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı:8, 2006, ss.53-64.

Ateşgaoğlu, Ümit: İran Ülke Raporu, SERKA, Ankara, Mayıs 2012.

Başkavak, Yetkin: “İran’da Değişim Sancıları”, Der. Fulya Atacan, Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset İçinde, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2004, ss.53-85.

Bayat, Asef: Orta Doğu’da Maduniyet Toplumsal Hareketler ve Siyaset, Der. Özgür Gökmen, Seçil Deren, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Beeman, William O. :The Great Satan vs. the Mad Mullahs, University of Chicago Press, 2008.

Birleşmiş Markalar Derneği: İran Ekonomik Raporu, , İstanbul, 2012.

Bлага, Rafael: İran Halkları El Kitabı, “İran’ın etnik yapısı”, y.y. , Yeni Zamanlar Dağıtım, 1997.

Büsam: İran’ı anlamak, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2009.

Büsam: İran Niçin Nereye? , İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2009.

Cin, Barış: Türkiye-İran Siyasi İlişkileri(1923-1938), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Cordesman, Anthony H. : “Iran’s Revolutionary Guards”, Washington, the Al Quds Force and Other Intelligence and Paramilitary Forces, Washington, CSIS, 2007, pp.7-14.

Cornell, Svante E. : “The Politicization of Islam in Azerbaijan”, Silk Road Paper, Central Asia- Caucasus Institute Silk Road Studies Program, John Hopkins University, Washington DC, Ekim 2006, ss. 42–46.

Çetinkaya, Nihat: Kızılbaş Türkler, İstanbul, Kripto Yayınları, 2011.

Çitlioğlu, Ercan: İran’ı Anlamak, Der. Pınar Osmanağaoğlu, Başkent Üniversitesi, 2015.

Dalkıran, Sayın: “İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şii İnançlarının Etkisi Ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:18, 2002, ss.49-96.

Demircan, Adnan: “Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Kerbela Olayına Yaklaşımları”, Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri), Cilt:1, 2010. ss. 295-308.

Demircan, Adnan: “Hz. Ali’nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Aralık 2013, ss.173-190.

Djalili, Mohammad Reza

Drujilovski, Sergey: “İrano – Tureçkoe Soperniçestvo v Zakavkazie”, Obozrevatel, Sayı: 4, 2012, ss. 43–48.

Durgun Şenol ve Gonca Bayraktar: İngiliz Gizli Servisi M15’e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm, İstanbul, Yesevi Yayıncılık, 2. Basım, 1999.

Erdem, İlhan: “Olçaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu’ya Etkileri”, A.Ü.D.T.C.F. , ss.1-35.

FIDH: “The Hidden Side Of Iran”,
Discrimination Against Ethnic And Religious Minorities
Reports, Paris, 2010.

Fıglalı, Ethem Ruhi: “Gadir hum”, D.İ.A.
, Cilt: 13, 1996, ss.279-280.

Gartwaite, Gene R. : İran Tarihi, Çev. Fethi Aytuna,
İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2011.

Gökdağ, Bilgehan Atsız ve Doğan, Talip: İran’da
Türkler ve Türkçe, Ankara, Akçağ Yayınları, 2016

Gökdağ, Bilgehan ve Heyet, Mehmet Rıza: “İran
Türklerinde Kimlik Meselesi”, Bilig, Sayı:30, 2004.

Görçün, Ömer Faruk: 1979 İran İslam Devrimi Sonrası
Türkiye-İran İlişkileri, İstanbul, Beta Yayınevi, 2008.

Gözler, Kemal: Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa, Ekin
Kitapevi Yayınları, 2006.

Gündoğan, Ünal: “Geçmişten Bugüne İran İslam
Devrimi: Genel Değerlendirme”, Orta Doğu Analizi,
Cilt:3, Sayı:29, Mayıs 2011, ss.93-99.

Gündoğan, Ünal: İran ve Orta Doğu, Ankara,
Adres Yayınları, 2010.

Gündüz, Tufan: Son Kızılbaş Şah İsmail, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010.

Gürsoy, Poyraz: “İran’ın Azerbaycan Meselesi”, Defience, Cilt:4, Sayı: 4, ss.147-149.

Hackett, James: “The Military Balance (2010)”, International Institute for Strategic Studies, London, 2010, pp. 251-253.

Hesenli, Cemil: “Güney Azerbaycan Milli Hareketi”, Türkler, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Heyet, Cevat: 20.Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı, Tahran, Varlık Yayınları, 1985.

IMF : World Economic Outlook April 2012, Washington, , 2012.

İpek, Cemil Doğaç: “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt:1, Sayı:12, 2012, ss. 267-283.

Kafkasyalı, Ali: İran Türkleri, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010.

Kafkasyalı, Ali: İran Türk Edebiyatı Antolojisi 1-4, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları

Kafkasyalı, Ali: İran Coğrafyasında Türkler, İstanbul, BilgeOğuz Yayınları, 2011.

Karadeniz, Yılmaz: İran Tarihi (1700-1925), Selenge Yayınları, İstanbul, 2012.

Karpat, Kemal:Türkiye ve Orta Asya, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.

Kaya, Abdullah:” İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, EÜSBED, 2013, ss.293-326.

Kellner, Thierry: İran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, çev. Reşat Uzmen, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2011.

Keskin, Arif: “Şii Jeopolitiği ve İran”, Ed. Mehmet Tuncel, Orta Doğu’da Güç Savaşları, Hedef Neden İran? , İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2008, ss.51-52.

Kılıç, Selda: İran’ daki İlk Anayasal Hareket ‘1906 Meşrutiyeti’, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:20, Sayı:32, 2002, ss.143-161.

Kılınç, Ahmet: “İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:XII, Sayı:1-2, 2008.

Melikzade, Tohid: “Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) Ve İran (Fars) Basını”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı:4, 2005, ss.177-181.

Mesbahi, Mohiaddin: Iran and Central Asia: Paragigm and Policy, Central Asian Survey,2004.

Metin, Barış: “Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:157, 2012, ss.177-181.

Miyase, İlknur: İmam Mehdi'den Humeyni'ye İran, İstanbul, Cumhuriyet Kitapevi,

Molavı, Afshin: The Soul of Iran: A Nation's Struggle for Freedom, Norton and Co. , 2005.

Moshaver, Ziba: “Revolution, Theocratic Leadership and Iran’s Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations”, The Review of International Affairs, Cilt: 3, Sayı: 2, Kış 2003, ss. 283-305.

Muhakkık, Mehdi:“Ayetullah”, D.İ.A. , Cilt: 4, 1991.

Naskalı, Esko:”İran”, D.İ.A. , Cilt:XXII, İstanbul, 2000.

Newman, Andrew J. :Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire, I.B.Tauris, 2006.

Nichol, Jim: “Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests”, Congressional Research Service(CRS Report for Congress), 2011, pp. 6-45.

Okyar, Onur: İran ve Demokrasi, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014.

Onat, Hasan: “Şiiliğin Doğuşu Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:36, Sayı:1, 1997, ss.79-117.

ORSAM Rapor: İran İslam Cumhuriyetinde Anayasal Sistem Ve Siyasi Partiler, No:112, 2012.

ORSAM Rapor: İran’da Su Kaynakları Ve Yönetimi, Ankara, No:110, 2012.

Özgüdenli, Osman G. :Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2016

Özkan, Vedat:“İran Azerilerinin etnik temelli güncel sorunlarının tarihsel bakış açısı ile incelenmesi”, T.C.

Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

Price, Mossoume: Iran's Diverse Peoples, California,
ABC-CLIO, 2005.

Sander, Oral: Siyasi Tarih (1918-1994), Ankara, İmge
Kitapevi, 1998.

Saraçlı, Murat: “İran’da Azınlıklar”, Akademik
Ortadoğu Dergisi, Sayı:2, ss.159-180.

Saray, Mehmet: Kuzey ve Güney Azerbaycan
Türklerinin Tarihi, Azerbaycan Milli İlimler
Akademisi, Bakü, Tarih Enstitü Yayınları, 2010, ss.9-
10.

Saray, Mehmet: Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma
Merkezi, Ankara, 2006.

Saray, Mehmet: Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul,
Nadir Kitap, 1993.

Sarıkaya, Yalçın: Tarihi Ve Jeopolitik Boyutlarıyla
İran’da Milliyetçilik, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008.

Shaffer, Brenda: Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği, Çev. Vüsal Gara, Ali Kerimov, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Shaffer, Brenda: “The Formation Of Azerbaijani Identity in Iran”, Nationalities Papers, C.28, S.3, 2000, pp.449-478.

Shaffer, Brenda: “Iran’s Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europe”, SWP Berlin “Iran and Its Neighbors”, Temmuz 2003, pp. 17-22.

Sinkaya, Bayram: “İran’da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları’nın Yükselişi”, Orta Doğu Etütleri, Cilt:2,Sayı:2, 2010.

Sinkaya, Bayram: “İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyasal Yapı ve Yönetim”, Ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ortadoğu Siyasetinde İran, Barış Kitabevi, 2011, ss.3-50.

Sofuoğlu, Cemal: “Gadir-i Hum Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:26, Sayı:1, 1984, ss.461-470.

Souleimanov, Emil and Ditrych, Ondrej: “Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood”, Middle East Policy, Cilt: 14, Sayı: 2, Yaz 2007, ss. 101-115.

Sümer, Faruk: “Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış”, Belleten, Cilt:21, Sayı:83, 1957, ss.429-431.

Şahin, Mehmet: “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, Akademik Orta Doğu, Cilt: 2, Sayı: 2, 2008, ss. 7-17.

Tabrız, Asghar Alam: “Aydınların, Dinî Liderler ve Esnafın İran’ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki Ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi”, Ankara, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi, 2004, ss.160-161.

Taşkın, Yücel: “Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:39, 2008.

Toğan,A.ZekiVelidi:
“Azerbaycan”,D.İ.A. , Cilt:2, 5. Bs. , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

Turan, Osman: Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,19.bs. , İstanbul, Ötüken Yayınları, 2015.

Türk, İbrahim Caner: Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2013.

Türksavaş, Tuba:“İran’ın İç Dinamiklerinin Dış İlişkilerine Vuran Gölgesi”, Der. Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, Kaosa Doğru İran İçinde, Ankara, Fark Yayınları, 2006, ss.203-217.

Uluslararası Af Örgütü:Uluslararası Af Örgütü Raporu: Dünyada İnsan Haklarının Durumu, 2012.

Uygur, Hakkı:“İran ve Arap Baharı”, SETA Analiz, 2012.

Vira, Varun: “The United States and Iran: Competition Involving Turkey and the South Caucasus”, A Report of the CSIS Burke Chair in Strategy, Mart 2012, ss. 2-29.

Yavuz, Yusuf Şevki: ”İslam İnancında Mehdi”, D.İ.A. , Cilt: 28, 2003, ss. 371-374.

Yenisey, Gülara: İran’da Etnopolitik Hareketler, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008.

Yeşilot, Okan: “Türkmençay Antlaşması Ve Sonuçları”, Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:36, Erzurum, 2008, ss.187-199.

Yıldız, Hakkı Dursun:Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt:9, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988.

Yuvalı, Abdulkadir: “İlhanlılar(1256-1353)”, D.İ.A. , ss.102-105.

Zirinsky, Michael P. :“Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah(1921-1926)”, International Journal of Middle East Studies: Cambridge University Press, C.24, 1992, pp.639-663.

İNTERNET KAYNAKLARI

“ 'Direniş Sesi' Güney Azerbaycan'da Yayınlandı”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=1222>

“Ankara'da “Güney Azerbaycanlı Türk Siyasi Mahpuslara Özgürlük” Eylemi Gerçekleştirildi”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=1276>

“Güney Azerbaycan Türkleri Ayakta!”, Turkbakis,<http://www.turkbakis.com/guney->

azerbaycan/guney-azerbaycan-turkleri-ayakta-
h408.html

“Güney Azerbaycan’da Kültürel Etkinlikler Devam Ediyor ”, Turkbakis, <http://www.turkbakis.com/guney-azerbaycan/guney-azerbaycanda-kulturel-etkinlikler-devam-ediyor-h882.html>

“Güney Azerbaycan’da Sembolik İtiraz; Hani Benim Anne Dilim!”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=549>

“Güney Azerbaycan’da Türklük Uyanışı!”, Turkbakis, <http://www.turkbakis.com/guney-azerbaycan/guney-azerbaycanda-turkluk-uyanisi-h339.html>

“Güney Azerbaycanlı Kadın İtirazını Böyle Gösterdi!”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=439>

“Güney Azerbaycanlı Öğrencilerin Mektubu, Birleşmiş Milletler Genel Oturumunda”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=657>

“Hamamböceği’ne Azeri öfkesi dinmiyor”, 25.05.2006, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=188348>

“Iran Police Forces Shoot Into Pro-Mousavi Crowd”, Youtube,

<http://www.youtube.com/watch?v=XHAo8MV8VIU>

“Iran reformists held after street clashes”, 14.06.2009, BBC,

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8099218.stm

“İran Azerbaycanı Yer”, Gunaskam, Haritası http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308

“İran Cumhurbaşkanı Yardımcısından Güney Azerbaycan Türklerine Tehdit!”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=719>

“İran Cumhurbaşkanına Türkçe Protesto”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=1090>

“İran Türkleri Yeni Bir İsyana Gebe!”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=672>

“İran Türkü Olan Yönetmenin Sinema, Araznews, Filmi”, <http://araznews.org/tr/?p=1213>

“İran’a Müslümanlardan Çağrı Ebu Lü'lüe Türbesini Yık!”, Anadolu Haber Günlüğü,

<http://anadoluhaber.blogspot.com/2008/12/iranamslmanlardan-ari-ebu-lle-trbesini.html>

“İran’da Türk Bayrakları Toplatılıyor!”, Gazete2023,
<http://www.gazete2023.com/turk-dunyasi/iran-da-turk-bayraklari-toplatiliyor-h47681.html>

“İran’da Türkleri Kızdıran Etkinlik: Sözde Dağlık Karabağ Bayrakları Açıldı!”, Turkbakis,
<http://www.turkbakis.com/guney-azerbaycan/iran-da-turkleri-kizdiran-etkinlik-sozde-daglik-karabag-bayraklari-acildi-h1469.html>

“İran’da Türklerin Bulunduğu Bölgede Çatışmalar Devam Ediyor!”, Turkbakis,
<http://www.turkbakis.com/guney-azerbaycan/iran-da-turklerin-bulundugu-bolgede-catismalar-devam-ediyor-h1158.html>

“İranlı Yetkili: Urmu Gölü Kurduğu Takdirde Yerel Halk Bölgeden Göç Etmek Zorunda Kalacak!”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=401>

“İşte Dünyanın En Çok Türk Taraftara Sahip Futbol Kulübü”, Hürriyet,

<http://www.hurriyet.com.tr/dunyanin-en-cok-turk-taraftara-sahip-futbol-kulubu-40310463>

“Musaddık Ve İran Darbesi”, 19.07.2012, Gündem Türkiye, <http://www.gundemturkiye.com/tarih/dunya-tarihi/musaddik-ve-iran-darbesi.html>

“Şeriatmedari Evi İran’da Tahrip Edilecek!”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=465>

“Şiilik”, Türkçe Bilgi, <http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/%C5%9Fiilik>

“Türkiye’de alkol tüketim oranı arttı.”, 09.12.2012, En son haber, <http://www.ensonhaber.com/turkiyede-alkol-tuketim-orani-artti-2012-12-09.htm>

“Uluslararası Af Örgütünden Güney Azerbaycanlı Siyasi Mahpuslar Durumu İle İlgili Bildirge!”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=445>

“Urumiye gölü” , Blogspot, <http://oururmiye.blogspot.com.tr/2011/06/urmiye-golunun-gnl-ozlliklr.html>

Çağdaş Güney Azerbaycan Milli Hareketi Kapsamında İlk Kitleseel Hareket; Babek Kalesi Kurultayları, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=633>

“Afşar Hanedanlığı Siyasi Haritası” , Mitolojikervani, <https://mitolojikervani.blogspot.com.tr/2015/06/afsar-hanedanlg.html>

“Ana Hatlarıyla Azerbaycan Milli Hareketi”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=698>

“Fotoğraflarla İran İslam Devrimi”, BBC, http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1054_iran_revolution

“Güney Azerbaycan Çocuklarında Türklük Uyanışı!”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=578>

“Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin Tarihsel Gelişimi”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=616>

“Güney Azerbaycan Türkleri Uyardı, Ermeniler Dışarı Çıkamadılar!”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=1017>

“Güney Azerbaycan'da Sivil İtaatsizlik”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=647>

“Güney Azerbaycan’daki Urmu Gölü’ne Van Gölü’nden Su Taşınacak”, Turkbakis, <http://www.turkbakis.com/guney-azerbaycan/guney-azerbaycandaki-urmu-golune-van-golunden-su-tasinacak-h245.html>

“Güney Azerbaycanlı Siyasi Mahpusların Açlık Grevi 40.Günüde”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=1259>

“Güney Azerbaycanlı Yönetmenin Karabağ Konulu Filmi”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=1232>

“İran Coğrafyası Fiziki Haritası” , Gunaskam, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308

“İran Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”, Mayıs 2011, Sayı:9, ss.6-11., News Times, <http://www.dijimecmua.com/flash/index.php?id=5227&page=6>

“İran milletvekili seçimleri yaklaşıyor gerilim artıyor”, İran Analiz, <http://irananaliz.wordpress.com/2011/12/27/iran-milletvekili-secimleri-yaklasiyor-gerilim-artiyor/>

“İran Milli Eğitim Bakanlığı'nın İlkokullar İçin Hazırladığı Türkçe Ders Kitabı Yayımlandı”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=1297>

“İran tehdit etti.”Pişman ederiz”, 17.04.2012, Milliyet, [http://dunya.milliyet.com.tr/iran-tehdit-etti-pisman-ederiz-
/dunya/dunyadetay/17.04.2012/1529345/default.htm](http://dunya.milliyet.com.tr/iran-tehdit-etti-pisman-ederiz-/dunya/dunyadetay/17.04.2012/1529345/default.htm)

“İran Türkleri Ayaklandı”, Turkbakis, <http://www.turkbakis.com/guney-azerbaycan/iran-turkleri-ayaklandi-h1191.html>

“İran Yardım İstemedi.”, 14.08.2012, Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/21224490.asp>

“İran'da 9. dönem milletvekili seçimi yarın yapılacak”, 01.03.2012, İslami Davet, <http://www.islamidavet.com/2012/03/01/iranda-9-donem-milletvekili-secimi-yarin-yapilacak/>

“İran'ın Demografik Haritası”, Gunaskam, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308

“İran’ın Eyaletlerini Gösteren Harita”, Gunaskam,
http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308.

“Kaçar Hanedanlığı Dönemi Siyasi”, Gelişmeleri Gösteren Harita , Wikipedia,
https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Map_Iran_1900-en.png

“Krizе Sebep Olan Karikatür” , Wikipedia,
<http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Namana.jpg&filetimestamp=20111005170054>

“Mustafa Sandal’dan İran Türklerine Destek”, Araznews, <http://araznews.org/tr/?p=1167>

“Obama’dan tarihi itiraf: “Darbeye Karıştık””,04.06.2009, CNNTürk,
<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/06/04/obamadan.tarihi.itiraf.darbeye.karistik/529582.0/index.html>

“Pers İmparatorluğu Haritası”, Forumacil,
<http://www.forumacil.com/harita-kadastro/383997-pers-imparatorlugharitasi.htm>

“Safevi devleti siyasi haritası” , Tarihmektebi,
[http://www.tarihmektebi.com/2012/08/safeviler-
devleti-hakkindabilgi.html](http://www.tarihmektebi.com/2012/08/safeviler-devleti-hakkindabilgi.html)

“TRT Türk-Dünya Raporu, ”Urmiye Gölünde Çevre
Felaketi”, Youtube,
<http://www.youtube.com/watch?v=F664Z-GOyBw>

“Urumiye Gölü KURUYOR”, , 22.05.2009, En son
haber,
[http://www.ensonhaber.com/dunya/204873/urmiye-
golu-kuruyor.html](http://www.ensonhaber.com/dunya/204873/urmiye-golu-kuruyor.html)

Tabnak Professional News Site, 20.03.2009
,<http://tabnak.ir/pages/?cid=40149>

TRT Türk-Dünya Raporu, “Urmiye Gölünde Çevre
Felaketi”, Youtube,
<http://www.youtube.com/watch?v=F664Z-GOyBw>

Abedin,Mahan: “The Origins of Iran’s
Reformist Elite”, Middle East Intelligence Bulletin,
http://www.meforum.org/meib/articles/0304_iran.htm

Adıgüzel, Zeynel: “İran’da İnsan Hakları
İhlalleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, TUIÇ
AKADEMİ, 08.04.2013,

<http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/orta-dogu/4019-iranda-insan-haklariihlalleri-ve-cumhurbaskanligi-secimleri>

Alp, Talha Hakan: “Gadir-i Hum mizanseni”, Yeni Şafak,14.02.2012,

http://yenisafak.com.tr/yazarlar/talha_hakan_alp/gadir-i-hum-mizanseni/35395 (Erişim tarihi: 05.03.2013).

Asgharzadeh, Alireza: “Küresel Ruh Arayışı: Azerbaycan Kimlik Sorunu”, Çev. Hakan Karaca, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=78

BM: İnan Ülke İstatistikleri, <http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=Iran%20%28Islamic%20Republic%20of%29>

CIA Resmi İnternet Sayfası “The World Factbook: Iran”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>

CIA Resmi İnternet Sayfası: “The World Factbook: Iran”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>

CIA Resmi İnternet Sayfası: “The World Factbook: Iran”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>

Demirtaş, Serkan: “Türkiye-ABD arasında ‘altın gerginliği’, BBC Türkçe, 05.12.2012, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/12/121205_us_turkey_gold.shtml (Erişim tarihi: 05.05.2013).

Demirtepe, Turgut: “Türkiye–İran-Azerbaycan İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar”, USAK Gündem, 19 Nisan 2011, <http://www.usakgundem.com/yazar/2066/turkiye-İran-azerbaycan-İlişkilerisorunlar-ve-firsatlar.html>

Economy Watch: “Iran Economic Structure”, 30.06.2010, http://www.economywatch.com/world_economy/iran/structure-of-economy.html

Ertuğruloğlu, Orhan: “Güney Azerbaycan’da Neler Oluyor?”, Azerbaycan Kültür Derneği –Makaleler, <http://www.azerbaycankulder.org/guney.aspx>, Erişim Tarihi: 11.05..2015

Heyet, M. Rıza: Azerbaycan Milli Hükümeti'nin
Kuruluşu ve Dil Politikası,
http://www.sorgulamazamani.com/_files/articles/pdf/c5615f2ba9ba5f23b9eb7a26b503c8b6AMHsTR.pdf.

<http://araznews.org/tr/?p=1232>

Human Rights Watch: Iran: Allow Peaceful
Protests Over Lake's Destruction", 10.09.2011
<http://www.hrw.org/news/2011/09/10/iran-allow-peaceful-protests-over-lake-s-destruction>

Iran Chamber Society: "Sattar Khan",
http://www.iranchamber.com/history/sattarkhan/sattar_khan.php

İsalı, Hüseyin: "Fars Milliyetçiliğinin Türk
Karşıtı Kuramsal Çalışmaları: Azeri Dili ve Aran
Teoriler", Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel
Araştırmalar,
http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=43

Kaygusuz, Hakan: Seyid Cafer Pişeveri ve Güney
Azerbaycan Milli Hükümeti'nin Kuruluşu,

<http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=732&lang=1>

Keskin, Arif : “ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran’da Etnik Milliyetçilik”, Türksam Yazıları, 23 Temmuz 2009, <http://turksam.org/tr/a1719.html>, (Erişim Tarihi: Temmuz 2014)

Keskin, Arif: “Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ve Seyit Cafer Pişeveri”, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/a193.html>

Keskin, Arif: “İran’da Azerbaycan-Türk Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi”, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analiz Merkezi, 29.05.2007, <http://www.turksam.org/tr/a1298.html>

Keskin, Arif: Hiyabani ve Azadistan Devleti, 09.09.2004, <http://azadistanxiyabani.blogspot.com/2004/09/hiyabani-ve-azadistan-devleti.html>

Nader, Alireza: “The Iranian Regime Is in Trouble”, RAND, 03.10.2012,

<http://192.5.14.43/commentary/2012/10/03/USNEWS.html>

Patton, Kerry: “Bonyads: Iran Greatest Strength Against Sanctions”, 05.01.2012, http://www.americanthinker.com/2012/01/bonyads_irans_greatest_strength_against_sanctions.html

Rferl: “Anadilde Eğitimi Destekleyen Azerice Bir Pankart”, http://www.rferl.org/content/Irans_Ethnic_Azeris_And_The_Language_Question/2103609.html

Schwartz, Sharona: “Former Iranian Official Says Iran Won’t Hesitate to Use Nuclear Bombs Against Israel & Others”, The Blaze, 27.01.2013, <http://www.theblaze.com/stories/2013/01/27/former-iranian-official-says-iran-wont-hesitate-to-use-nuclear-bombs-against-israel-others/> (Erişim tarihi:01.06.2013).

SWIFT Resmi İnternet Sayfası: “SWIFT instructed to disconnect sanctioned Iranian banks following EU Council decision”, http://www.swift.com/news/press_releases/SWIFT_disconnect_Iranian_banks

T.C. Dışışleri Bakanlığı: “İran’ın Siyasi
Görünümü”, [http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-
gorunumu.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa)

T.C. Dışışleri Bakanlığı: “İran’ın Siyasi
Görünümü”, [http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-
gorunumu.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa)

T.C. Dışışleri Bakanlığı: “Ülke Künyesi”,
<http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa>

TC. Dışışleri Bakanlığı: “İran Ülke Künyesi”,
<http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa>

The Free Dictionary: “Khorasan”,
<http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Khorassan>

İRANDA YAŞAYAN AZERBAYCAN TÜRKLERİ VE ÜLKELER ARASI İLİŞKİLER

Bu Kitabımda Kuzey İran'da yaşayan ve İran nüfusunun %30'unu oluşturan Azerbaycan Türkleri'nin problemlerini gerek tarihsel gerekse günümüze bakan yönleriyle inceleyip günümüz şartlarını da göz önünde bulundurarak bu halkın Azerbaycan-İran ilişkilerindeki durumlarıyla ilgili bir çözüm önerisi sunmaktadır.

Kitapta, Safevi Hanedanlığı dönemi ile başlayıp Arap Baharı dönemine kadar olan süreci kapsamaktadır. Giriş bölümünde İran Devleti'nin eski bir medeniyet olduğu hatırlatılarak stratejik konumu hakkında bilgi verilmiştir. Ülke ile ilgili resmi bilgiler de paylaşıldıktan sonra Azerbaycan Türkleri'nin bölgedeki nüfusu, problemlerinin ne zaman ve nasıl başladığı ve İran'ın siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal yapısı bakımından önemlerinden bahsedilmiştir.

İstanbul Medi Sosyal
Eğitim ve Araştırma

İmeva E-Kitap

İmeva E-Barkod